

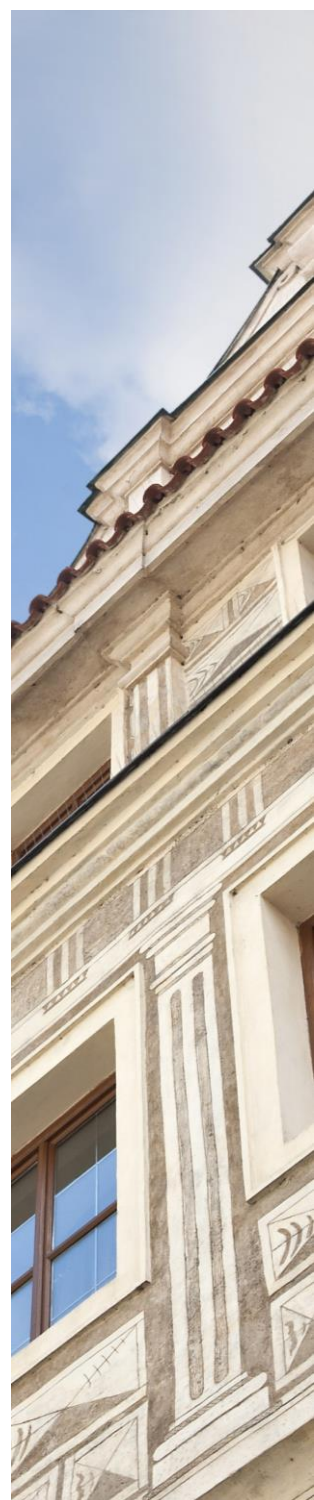
**Petr Kratochvíl, Rudolf Fürst,
Lucia Najšlová, Martina Varkočková**

Významy demokracie v politickém diskurzu Ruska, Běloruska, zemí Střední Asie a Číny

SHRNUTÍ

Tato studie analyzuje míru demokracie a jejího vnímání v politice Ruska, Běloruska, Uzbekistánu a Číny. Zprvė hodnotí tyto země optikou západního výzkumu demokracie a hybridních režimů. Z tohoto hlediska se ve třech případech jedná o hegemonické elektorální režimy (Bělorusko, Rusko a Uzbekistán) a ve čtvrtém případě o uzavřený autoritářský režim. Jde tedy o země v nejméně demokratické části klasifikačního spektra. Rusko bylo dlouhodobě nejdemokratičtější ze čtveřice analyzovaných zemí; v posledních 15 letech se ovšem situace proměnila a Rusko se postupně značně přiblížilo míře autoritářství v Bělorusku. Uzbekistán se naproti tomu blíží spíše Číně, jejíž vývoj v posledních letech také zaznamenává opětovné posilování autoritářských tendencí.

Zadruhé studie odhalila z hlediska vnímání demokracie ze strany představitelů zkoumaných čtyř zemí podobné postoje v těchto zemích v řadě oblastí. Ve všech případech hrála primární roli vazba demokracie nikoliv na formální politické procedury, ale na socioekonomickou stabilitu a bezpečnost. Lze se domnívat, že tento pohled sdílí i obyvatelstvo zkoumaných zemí, což je dále podpořeno masivní vládní propagandou a malým pochopením pro institucionální aspekty demokracie na Západě.

Důraz tak obvykle není kladen na demokracii, ale na legitimitu režimu, která není odvozována z volebních výsledků, ale právě z míry stability, bezpečí či prosperity. Mezi jednotlivými zkoumanými zeměmi ale stále existují značné rozdíly: V případě Ruska paralelně existují různé diskurzy o demokracii, z nichž mnohé se výrazně blíží západnímu pojetí. V Číně zase existuje relativně otevřená intelektuální diskuze o demokracii. Ve vztahu k Západu je ovšem demokracie ve všech čtyřech zemích vnímána jako nástroj mocenské intervence či, například v Putinově Rusku, jako zdroj uplatňování dvojích standardů. Pokud budou tato omezení a kulturní limity brány v úvahu, otevírá se ve všech těchto zemích značný prostor pro účinnou podporu demokracie (viz doporučení v závěru studie).

Autorský tým děkuje anonymním respondentům ze tří zkoumaných zemí (Bělorusko, Rusko, Čína) a také představitelům MZV ČR za jejich flexibilitu a podporu v průběhu řešení projektu.

Tento discussion paper se opírá o výsledky projektu TB940MZV006 *Významy demokracie v politickém diskurzu Ruska, Běloruska, zemí Střední Asie a Číny financovaného Technologickou agenturou ČR.*

Obsah

Petr Kratochvíl: Úvod.....	5
1.1. Poznámka ke členění studie	6
1.2. Konceptualizace demokracie.....	7
1.2.1. Minimalistické pojetí demokracie	9
1.2.2. Širší koncepce demokracie	10
1.2.3. Demokracie s přívlastky.....	11
1.3. Hybridní režimy.....	13
2. Petr Kratochvíl: Rusko a demokracie	16
2.1. Rusko optikou teorie hybridních režimů	16
2.2. Ruské vnímání demokracie.....	20
2.3. Percepce demokracie v ruské politice	21
2.3.1. Demokracie a duchovní obroda	21
2.3.2. Rusko jako obhájce demokracie domácí i mezinárodní.....	21
2.3.3. Jelcinovská vs. putinovská demokracie v Rusku.....	23
2.3.4. Pojetí demokracie u D. A. Medveděva a V. V. Putina	24
2.3.5. Demokracie a dvojí standardy.....	27
2.3.6. Demokracie jako zástěrka agresivních kroků Západu	28
2.4. Závěr	29
3. Lucia Najšlová: Bělorusko a demokracie	31
3.1. Bělorusko optikou teorie hybridních režimů.....	31
3.2. Demokracie v rétorice běloruského režimu a opozice	34
3.2.1. Bagatelizace, zesměšňování	34
3.2.2. Důraz na dvojí standardy Západu a jeho nedodržování demokratických principů (obrana útokem)	35
3.2.3. Nepolitické akcenty a postoje k mezinárodním žebříčkům	36
3.2.4. Respekt k odlišným historickým tradicím, volání po důvěře a důraz na stabilitu	37
3.3. Místo závěru: Proč to nejde? Hřiště opozice a občanské společnosti	39
4. Martina Varkočková: Uzbekistán a demokracie	45
4.1. Uzbekistán optikou teorie hybridních režimů	46
4.2. Uzbecké vnímání demokracie.....	53
4.3. Závěr	57
5. Rudolf Fürst: Autoritativní politický systém ČLR a „deaktivovaná“ demokracie..	60
5.1. Čína optikou teorie hybridních režimů	61
5.2. Intelektuální a politická tradice demokracie v postdynastické Číně.....	65
5.3. Současný oficiální ideologický diskurz v ČLR na téma demokracie	68

5.4. Diskurz podrobněji: Empirický výzkum: ideologické inovace v oficiálních státních a stranických dokumentech:.....	69
5.4.1. Teorie trojí reprezentace (období Jiang Zemina, tj. třetí generace vedení KS)	69
5.4.2. Koncept vědeckého rozvoje (prezident Hu Jintao a předseda vlády Wen Jiabao)	70
5.4.3. Bílá kniha: Budování politické demokracie	71
5.4.4. Čínský sen (prezident Xi Jinping)	72
5.5. Závěr	75
6. Petr Kratochvíl a Martina Varkočková: Závěr a doporučení pro českou zahraniční politiku	78
6.1. Doporučení pro českou zahraniční politiku	79
6.1.1. Rusko	79
6.1.2. Bělorusko	80
6.1.3. Uzbekistán	81
6.1.4. Čína	82
Zdroje.....	83
Úvod a Rusko	83
Bělorusko	86
Uzbekistán	89
Čína.....	91
Seznam zkratk.....	93

Úvod

Demokracie prožívá v posledních třech dekádách mimořádně bouřlivé období. Není pochyb o tom, že co do počtu formálně demokratických zemí je dnes – po třetí vlně demokratizace – demokracie jednoznačně nejúspěšnějším formou režimu, který začíná být považován za „zlatý standard“ mezinárodního společenství. Současně ale demokracie prožívá hlubokou vnitřní krizi. Ne nadarmo před časem označil i vlivný *The Economist* svůj hlavní článek titulkem „Co je špatně s demokracií?“ (The Economist 2014).

Krise demokracie se projevuje třemi trendy: na jedné straně jsou občané tradičních i novějších demokracií frustrováni omezenou možností reálně ovlivňovat politiku svých zemí, volební i obecně politická participace se snižuje a v Evropě narůstá vliv antisystémových stran, jež se stavějí kriticky k tradičním stranám, ale i vůči liberálně-demokratické politice jako takové. Prvním trendem tedy je pokles legitimacy demokratické politické soutěže a politického liberalismu jak v zemích, kde má demokracie dlouhou tradici, tak i v zemích, kde proběhla demokratizace poměrně nedávno (viz příklad zemí střední Evropy).

Na straně druhé demokracie je stále vnímána jako forma vlády, která propůjčuje vládnoucím elitám legitimitu, a proto se k demokracii hlásí i ty země, které podle většiny kritérií demokraciemi zcela jistě nejsou. Typickou strategií režimů, které nejsou demokratické v úzkém slova smyslu, tedy není obvykle odmítnutí demokracie jako takové, ale spíše snaha, často propagandisticky zneužitá, přizpůsobit demokratické principy pro potřeby lokálních elit – může se jednat o „lidovou demokracii“ socialistických států východní Evropy, nebo nověji například o „řízenou demokracii“ (Petrov – Mcfaul 2005) nebo demokracii s „čínskými rysy“ (Herscovitch 2014). Druhým trendem tedy je rostoucí rozpor mezi počtem zemí s formálně demokratickými institucemi a zemí, které lze skutečně za demokratické považovat (k diskuzi o „skutečné demokracii“ viz níže).

Právě tento aspekt demokracie – tedy její vnímání jako legitimní formy vlády, a to dokonce i ze strany představitelů nedemokratických režimů (Herscovitch 2014) znamená, že podobně jako například při diskuzi o lidských právech se demokracie stává předmětem politického boje, a to nikoliv jenom na rovině domácí, ale i na rovině mezinárodní. Označení státu za diktaturu nebo jeho vládnoucí režim za totalitní (tedy bytostně nedemokratický) přináší nejen škody pro jeho symbolický status, ale naznačuje možnosti ekonomických či politických punitivních opatření (včetně zavedení dlouhodobého sankčního režimu), a někdy odůvodňuje i přímý vojenský zásah proti takovému státu (srov. éra vývozu demokracie za prezidenta Bushe mladšího). Třetím trendem, který demokracii také činí zranitelnější, je její instrumentalizace, a demokracie se tak stává manipulovatelným předmětem zahraniční politiky řady států. Pokud jde o otázku

legitimity v případě režimů, jejichž demokratičnost je pouze deklarovaná, je důležité zdůraznit, že ve své rétorice mají tendenci zaměřovat se na výstupové (output) aspekty politického procesu (kupř. přerozdělení příjmů) než na procesní-vstupové (input), tedy způsob, jakým k rozhodnutí došlo (Botitici – Chaland 2013).

1.1. Poznámka ke členění studie

Tato studie se zaměřuje na čtyři země (Bělorusko, Čína, Rusko, Uzbekistán), které v žádném případě nepatří mezi nejdemokratičtější státy světa. Naopak – jak ukážeme níže, všechny čtyři se nacházejí na opačném konci spektra, a dokonce se ještě v poslední době demokratickým principům výrazně vzdalují (to je případ Ruska v posledních pěti letech i Číny za prezidenta Si Ťin-pchinga). Právě proto je ale zajímavé, jakým způsobem tyto čtyři země s pojmem demokracie zacházejí. Žádná z nich přitom demokracii přímo neodmítá a představitelé některých z těchto zemí se dokonce hlasitě hlásí k demokratickému charakteru vlastní země. Je-li jedním z pilířů české zahraniční politiky podpora demokracie ve světě, je třeba tuto podporu formulovat takovým způsobem, na nějž je obyvatelstvo těchto zemí schopno adekvátně reagovat. Jinak řečeno, účinná podpora demokracie nespočívá opakování hesel o univerzálním charakteru demokracie, ale v takových krocích, které demokracii učiní skutečně atraktivní.

Naše studie nejprve krátce představí současnou diskuzi o demokratických a autoritářských režimech. Největší pozornost bude věnována studiu „hybridních režimů“, protože – s výjimkou Číny – všechny naše případy spadají právě do této kategorie, a existuje naděje, že se do této kategorie postupně přesune i ČLR. Výrazně obsáhlejší je empirická část. Každé ze čtyř zkoumaných zemí (Bělorusko, Čína, Rusko, Uzbekistán) je věnována jedna kapitola. Každá z těchto kapitol je potom rozdělena na dvě části. První část je vždy zaměřena na analýzu těchto zemí z hlediska jejich demokratičnosti tak, jak to naznačují výše uvedené modely. Nejde zde tedy o percepci demokracie ze strany těchto zemí, ale o jejich zařazení na škále demokratických/hybridních/autoritářských režimů. Ačkoliv výsledky této části nejsou hlavním výsledkem našeho výzkumu, nelze se bez takové analýzy obejít, má-li sloužit jako podklad pro vytváření efektivní zahraniční politiky České republiky či Evropské unie.

Ale současně musíme být schopni vnímat, jak demokracii posuzují země, které se jako součást Západu necítí, anebo které se snaží definovat vlastní civilizační okruh (což je případ Číny a zčásti i Ruska). Percepce demokracie ze strany těchto zemí má přitom tři dimenze. Zprv jde o to, jak vnímají demokracii obecně, zda ji definují podobným způsobem jako západní politická teorie, či zda zdůrazňují její odlišné formy v závislosti na místním kulturním kontextu. Zadruhé je podstatné, jak hodnotí demokracii v těch formách, které znají ze západních společností (tj.

například zda demokracii, ačkoliv ji mohou odmítat ve vlastní zemi, považují za vhodný režim pro země Západu, zda je demokracie efektivním režimem, zda jej podle nich oceňují občané západních zemí, apod.). A zatřetí je podstatná percepce sebe sama – považují občané i političtí představitelé těchto zemí svou vlastní zemi za demokratickou nebo přinejmenším demokratizující se? Je pro ně demokracie kýženou metou, jíž chtějí v budoucnu dosáhnout (pokud ji tedy nepovažují za vhodný režim v současnosti)? To jsou otázky, na něž se bude snažit odpovědět druhá část každé z našich čtyř případových studií.

Studie je ukončena závěrečným zhodnocením, které poukazuje jak na společné rysy těchto čtyř zemí, tak i na specifika, která je třeba v české politice a v politice EU zohlednit. Závěr také obsahuje formulaci doporučení ve stylu „*policy paper*“.

1.2. Konceptualizace demokracie

Ačkoliv patří pojmy „demokracie“ či „liberální demokracie“ v politické veřejné debatě mezi nejrozšířenější pojmy, snaží se jim politická věda ve svém instrumentáriu vyhýbat, a to hned z několika důvodů. První důvod jsme již naznačili výše – pojem demokracie není navzdory zdání přesně definován a používá se intuitivně. Pokud přece jenom nějaké definice demokracie existují (např. v právních předpisech), jsou často úzce kontextualizované, a lze je uplatnit v konkrétním případě, ale nikoliv jako obecný pojem, jehož platnost by dokázala překročit hranice daného politického společenství. Demokracie je vůči konkrétní specifikaci zadruhé rezistentní i proto, že politická věda nedokáže s mnohostí forem demokracie obvykle nakládat jinak, než že tyto formy prohlásí za konkrétní modely demokracie. Pak se ovšem často stává, že takový ideální typ demokracie pronikne zpět do veřejné debaty a zde se velmi snadno dostává do střetu s veřejnými diskurzy na toto téma, a je následně odmítnut jako nevhodný pro daný kontext.

Přes všechny tyto problémy ovšem zůstává neoddiskutovatelným faktem, že srovnání západních forem demokracie (a odvozeně i měření demokratičnosti jednotlivých zemí) není možné, pokud nezohledníme fakt, že forem demokracie existuje velké množství a liberální demokracie západního typu je jenom jedním z mnoha alternativních modelů, jakkoliv je tento model někdy v politické debatě fetišizován. Liberální demokracie se přitom vyvinula relativně nedávno, protože tento z našeho pohledu tak zásadní posun v úvahách o zastupitelské demokracii přichází teprve s nástupem anglického liberalismu 19. století.

Tehdy dochází k propojení dvou prvků, které dnešní společnosti považují za přirozené soupeřníky, ale jejichž vazba historicky vzato není nutná, nebo dokonce jediná možná: jde o vazbu mezi demokracií a liberalismem. Že tato vazba není nutná, dokládá jak historická zkušenost, tak i vývoj řady současných politických režimů. Ve starém Řecku se například na rozdíl od současných

společností neprosadilo rozlišení mezi státem a společností a liberalismus formulovaný anglickými a skotskými politickými filosofy by tak v antickém kontextu vůbec nedával smysl. I řada současných prací poukazuje na existenci relativně liberálních nedemokratických režimů nebo naopak neliberálních demokracií (viz např. práce F. Zakarii „Neliberální demokracie“, která poukazuje právě na tento aspekt [Zakaria 2005]). Spojenectví mezi demokracií a liberalismem, které se zrodilo právě v 19. století, sice demokracii legitimizovalo v očích liberalizující se západní společnosti, ale současně přineslo celou řadu omezení, na něž i dnes upozorňuje řada vlivných autorů. Mnozí z nich kritizují například individualistický a individualizující charakter liberální demokracie či pojetí politických preferencí, které jsou často vnímány jako fixní charakteristiky jednotlivců, na něž sociální interakce nemá žádný vliv (Cunningham 2002). Předmětem sporu ale je i samotný vztah mezi liberalismem a demokracií. Pro teoretiky/teoretičky, jako je Ch. Mouffe, je i tento vztah objektem politického boje a jejich vzájemné limity nemohou být stanoveny jinak než politicky.

Ale ani liberální demokracie, jako konkrétní řešení vztahu mezi politickými právy a občanskými svobodami, není statická. I v rámci liberálního pojetí demokracie se pak myšlenky autorů jako Jeremy Bentham nebo J. S. Mill značně liší od pojetí současného a některé aspekty liberální demokracie, které jsou dnes považovány za samozřejmé, tak v 19. století zcela chyběly, anebo byly koncipovány odlišně. Zaprvé absentovala jasná formulace absolutní rovnosti všech občanů ve smyslu politických práv, která se projevovala například v otázce, zda má mít hlas všech občanů stejnou váhu, anebo zda má být hlasovací právo odvozeno z jiných charakteristik (etnického původu, náboženské příslušnosti, majetku a podobně, což ovšem současně znamená umenšení hlasovacího práva pro jiné než takto definované skupiny [srov. Oxfordský slovník 2000: 124]). Zadruhé se samotné občanství jako pojem také bouřlivě vyvíjelo, což mimo jiné souviselo s diskuzí o hlasovacím právu žen (nebo otroků v americkém kontextu). A konečně také existovaly a dodnes existují mezi liberálními demokraciemi značné rozdíly stran diskuze o významu zastupitelské a přímé demokracie a stejně tak nejednotné jsou názory na potřebnost či odvozený charakter participace občanské společnosti na politickém dění i mimo pravidelné volby.

Stejně jako bývá automaticky ztotožňován režim liberální a režim demokratický, i když vzájemná vazba není tak samozřejmá, jak by se na první pohled mohlo zdát, není přirozená a automatická vazba mezi liberální demokracií a kapitalismem. Předpoklad, že zavedení tržních reforem vede automaticky k demokratizaci, se ukázal jako chybný. Ale celý problém je mnohem hlubší, protože zásadnější je vztah opačný. Může se liberálně demokratický režim na základě svobodných voleb dopracovat k odstranění kapitalismu či jeho zásadní modifikaci, která by například radikálně omezila soukromé vlastnictví nebo

vyvlastnila firmy a výrobní podniky v určitém sektoru ekonomiky? Odpověď na tuto otázku lze poskytnout na dvou rovinách. Na rovině teoretické je v principu demokracie stejně slučitelná s kapitalismem i se socialismem (což je aspekt zdůrazňovaný sociálně demokratickými stranami, k tomu též viz obsáhlou debatu v Cunningham 2002), i když někteří myslitelé naopak tvrdí, že socialistická ekonomika a plánované hospodářství v sobě zahrnují prvky, které narušují volnou soutěž i v oblasti politické (Hayek, 1944, nověji pak práce libertariánů jako Nozick 1974). Na rovině praktické je ovšem otázkou, zda by se takové pokusy nesetkaly s tak ostrou reakcí omajetněné buržoazie, že by fakticky vedly k občanské válce či případně ke snaze o revoluční řešení situace (viz debata tamtéž). V každém případě je ovšem z hlediska našeho výzkumného tématu třeba mít na paměti, že hodnocení míry demokracie či demokratizace nelze zaměňovat s mírou tržní deregulace či například s podílem státem vlastněné části ekonomiky. Naproti tomu míra rovnosti je jedním z aspektů širšího pojetí demokracie, který nelze v žádném případě ignorovat.

Tato různorodost forem demokracie i jejich vzájemná neslučitelnost (viz např. spory o legitimitu zastupitelské demokracie ve srovnání s demokracií přímou) představují pro měření/hodnocení demokracie zásadní výzvu. Teoretici demokracie proto volají po „analytické diferenciaci“ a „konceptuální validitě“ (Collier – Levitsky 1997: 430), která by zároveň umožnila vzájemné srovnání modelů/teorií demokracie i srovnání konkrétních demokratických režimů. Typicky se tak při měření rozdělují charakteristiky demokracie minimálně podle štěpící linie politických práv a funkčnosti politických struktur na straně jedné a občanských svobod na straně druhé (srov. řada studií publikovaných ve speciálním čísle „Studies in comparative international development,“ 1990). Výsledkem této komplexní debaty jsou tři základní přístupy, přičemž cílem každého z nich je umožnit snadnější měření a komparaci demokracie. První můžeme označit jako minimalistickou koncepci demokracie, druhý alternativní koncepce demokracie a třetí – blíže příbuzný druhému – jako demokracii s přívlastky.

1.2.1. Minimalistické pojetí demokracie

Cílem minimalistické formulce demokracie je vytvořit takové pojetí, které bude obsahovat zcela nejzákladnější kritéria (v ideálním případě pouze jedno kritérium), které bude vyjadřovat základní axiomy fungování demokratické společnosti a které se také bude následně snadno aplikovat v politologickém výzkumu. Nejznámějším a nejrozšířenějším příkladem takového pojetí je *Capitalism, Socialism – Democracy* Josepha Schumpetera (Schumpeter 1943). Pro Schumpetera a jeho následovníky je demokracií zcela jednoduše každý systém, v němž probíhají svobodné volby. Minimalistické pojetí má při praktické aplikaci na reálné politické režimy tu výhodu, že umožňuje víceméně dichotomní rozdělení zkoumaného vzorku na ty země, které demokratické jsou a které

naopak nikoliv. Nevýhodou je ale skutečnost, že mohou existovat země, v nichž jsou formální procedury nastaveny správně a v nichž ani nedochází k manipulaci s volebními výsledky, ale přesto o demokratičnosti těchto zemí v širším slova smyslu mohou existovat pochybnosti. Příčinou může být například omezení dalších politických práv či občanských svobod, cenzura tisku a nemožnost vyjadřovat veřejně názory apod.

Modifikovanou verzí tohoto přístupu je „rozšířené procedurální minimum“ (Colier – Levitsky 1997: 443), které se uplatňuje zejména při zkoumání určitého regionu, který se svými základními charakteristikami liší od euroamerického prostředí. Proto se tento přístup snaží k základnímu kritériu svobodných voleb kontextuálně doplnit tu kterou charakteristiku, která je klíčová pro zkoumanou zemi či region. Tak například při analýze politických režimů latinskoamerických zemí někteří autoři poukazují na skutečnost, že tyto země mohou v řadě případů mít relativně svobodné volby a splňovat tedy základní kritérium schumpeterovské demokracie. Přesto ovšem demokraciemi nejsou, protože skutečnou moc často drží v rukou armáda, která stojí v pozadí. Demokraticky zvolená vláda tak fakticky žádnou mocí nedisponuje a volby nemají reálný politický dopad. V takovém případě je proto doplněn základní požadavek svobodných voleb ještě sekundárním kritériem, že demokraticky zvolená vláda také musí disponovat skutečnou schopností autonomně přijímat politická rozhodnutí v celé jejich šíři. Podobně jiní badatelé volají po tom, aby za jedno z dalších kritérií byla zvolena alespoň minimální míra sociální rovnosti (Ibid.), která zajistí efektivní participaci voličů ve volebním procesu. Není třeba připomínat, že takovému požadavku mnozí libertariáni i další teoretici ostře oponují.

1.2.2. Širší koncepce demokracie

O širší konceptualizaci demokracie usilují ti teoretici, kteří jsou přesvědčeni, že samotný pojem demokracie je natolik zatížen jeho používáním ve veřejném prostoru, že jej prostě již nelze obhájit jako precizní a analyticky přínosný akademický termín. Nejvlivnějším pokusem o takovou alternativní formulaci je koncept polyarchie Roberta Dahla (Dahl 1971). Polyarchie tak v zásadě pokrývá identickou problematiku jako ostatní teorie demokracie, ovšem polyarchie je jasněji specifikována a posuzována podle charakteristik, které Dahl ideální polyarchii přiřknul. Dahlova polyarchie zahrnuje mj. tyto charakteristiky:

- Zvolení zástupci lidu jsou voleni v pravidelných a férových volbách.
- Volit a být zvoleni mohou (téměř) všichni dospělí.
- Politická rozhodnutí jsou v rukou takto zvolených reprezentantů,

- Občané mají svobodu projevu, zejména politických názorů, je umožněna beztestná kritika politiků, vlády, vládnoucí politického i ekonomického systému a ideologie.
- Zdroje informací jsou různorodé, nejsou ve výlučném vlastnictví ani vlády, ani žádné jiné skupiny.
- Lidé se mohou sdružovat, a to i politicky, a mohou ovlivňovat politická rozhodnutí jak prostřednictvím voleb, tak i jinými prostředky.

Polyarchie tvoří nepochybně nejvlivnější alternativní konceptualizaci demokracie, ale při měření demokracie vlivnými think-tanky (jako např. Freedom House) se používá celá řada syntetických indexů, které také místo měření demokracie hodnotí jiné obecné charakteristiky, jejichž souhrn je pak vnímán jako aproximace míry demokracie. Příkladem může být třeba dělení na zkoumání míry „rovnosti“, „svobody“ a „kontroly“ (tj. schopnosti státu vykonávat své funkce či zajišťovat funkční prostředí) (srov. Democracy Barometer).

1.2.3. Demokracie s přívlastky

Třetí možností, v teorii demokracie dnes nejrozšířenější, je další specifikace konkrétního typu demokracie, kterou Collier a Levitsky ve své dnes již klasické práci nazývají „demokracií s přívlastky (Collier – Levitsky 1997: 431). Podstatné přitom je, že nové modely, které demokracii specifikují a které se pokoušejí odstranit některé nedostatky současné liberálně demokratické praxe, nemusí být nutně s liberální demokracií neslučitelné. Nejznámější z těchto demokracií s přívlastky jsou vedle liberální demokracie modely demokracie participativní a deliberativní (srov. Teorell 2006).

Participativní demokracie, jejíž kořeny lze nalézt už u Rousseaua, se zaměřuje na účast veřejnosti na politickém rozhodování a v určitém slova smyslu představuje rehabilitaci přímé demokracie jako systému, který vyvažuje přílišný důraz současné zastupitelské demokracie na roli elit. Problémem politické participace je otázka, jak nenásilně dosáhnout vyššího zapojení občanů země do politického rozhodování, když jejich motivace k takovému kroku může být velmi nízká. Odpovědi zastánců participativní demokracie budou poukazovat na vazbu mezi ochotou k participaci a existencí efektivních fór, v nichž jsou politická rozhodnutí utvářena. Jinak řečeno, politická pasivita či indiference tak je chápána jako důsledek monopolizace politiky elitami. Jakmile je tento monopol narušen a otevřenost politického systému z hlediska participace občanů se zvýší, vzroste i ochota občanů se do politického rozhodování zapojit (srov. Cunningham 2002, kapitola 7). Politická participace se tak stává dalším z kritérií, podle nichž lze posuzovat rozvinutost demokracie té či oné země.

Podobně i deliberativní modely poukazují na snad nejzřejmější slabinu liberálních přístupů k demokracii, která opět souvisí s jejich pojetím tvorby politických

rozhodnutí. Klasická i současná liberální teorie demokracie totiž předpokládá, že k politickému rozhodnutí lze dospět pouhou agregací individuálních politických preferencí. Současně přitom teorie liberální demokracie implicitně předpokládají, že jsou tyto preference fixní (alespoň v určitém časovém úseku) a že ačkoliv o těchto preferencích mohou občané vzájemně komunikovat, k jejich změně v souvislosti s komunikací nedochází. Jinými slovy komunikace slouží pouze k přenosu informací o fixních preferencích, ale její hlubší aspekt, tedy schopnost proměňovat identity aktérů, nebo alespoň je prostřednictvím argumentace přesvědčovat, zcela chybí. S takovým pojetím teorie deliberativní demokracie ostře nesouhlasí a naopak zdůrazňují, že preference jsou fluidní a jejich proměna může nastat pod vlivem řady faktorů i v relativně krátkém období.

Celá tato debata souvisí s otázkou proměny individuálních preferencí v kolektivní rozhodnutí. Problémem je jednak otázka „tranzitivity preferencí“ (Tversky 1969), která poukazuje na to, že přání většiny v témže politickém společenství mohou být ve vzájemném rozporu (Condorcetův paradox). Druhým problémem je diktatura většiny, které zejména ve společenstvích, kde jsou jasně narýsované hranice mezi většinou a menšinou (např. v případě existence etnické nebo náboženské menšiny), může vést k trvalé diskriminaci menšiny, jejíž preference nejsou v politickém rozhodování nikdy brány v potaz.

Deliberativní modely demokracie (srov. např. práce J. Dryzeka [2002], J. Elstera [1998] či J. Habermase [1981]) zdůrazňují, že samotné volby, jakkoliv mohou být z hlediska liberální demokracie v pořádku, neudělují politickému rozhodnutí dostatečnou legitimitu. Tu je třeba získat i dostatečnou mírou vzájemného plurilogu v rámci politického společenství, a to za podmínek, v němž se do komunikace mohou svými argumenty přihlásit všichni občané daného společenství. Rozhodování založené na většinovém principu je tak doplněno principem deliberace a konsenzuálního rozhodnutí. Jak už jsme naznačili výše, klíčovým, ale často zpochybňovaným východiskem deliberativní demokracie je přitom představa, že deliberace nevede jenom k veřejné prezentaci rozdílných argumentů, ale i k transformaci politických preferencí zapojených individuů. Tato transformace má pak v ideálním případě směřovat ke sbližování preferencí a k dosažení konsenzu, jehož by nebylo možné docílit pouze na základě vyjádření preferencí bez vzájemné komunikace. Opět ale platí, že posuzování míry demokracie na základě intenzity veřejné deliberace o politických otázkách je navýsost sporné, protože pro zastánce deliberativní demokracie je deliberace podmínkou sine qua non, zatímco pro obhájce klasické liberální demokracie fakticky deliberace není potřebná. Někteří klasičtí političtí filosofové dokonce považují deliberaci za škodlivou, protože narušuje jasně formulované individuální preference a rétoricky schopnější nebo veřejně vlivnější aktéři mohou ostatní

občany nevhodně ovlivňovat a deliberace se tak proměňuje v manipulaci (Rousseau 1949 v Kratochvíl 2010).

1.3. Hybridní režimy

Konceptuální diferenciaci, kterou jsme popsali výše, se týká *horizontálního členění* typů demokracie. Můžeme například preferovat participativní formy demokracie vůči klasickému pojetí liberální demokracie u J. S. Milla, ale v principu považujeme jak liberální, tak i participativní demokracii za vzájemně se doplňující formy s různými důrazy, aniž bychom mohli říct, že jedna z nich fakticky demokracií není. V politologickém výzkumu reálně existujících demokracií však dochází v posledních desetiletích k zásadnímu posunu od těchto ideálních typů ke klasifikaci míry demokracie. Zde používané přívlastky znamenají vertikální členění, míru demokracie – hovoří se potom například o restriktivní demokracii, elitářské demokracii, demokracii s autoritářskými prvky, apod. Jinak řečeno, tyto charakteristiky demokracií vyjadřují jejich nedokonalý charakter, teoretik k nim zaujímá normativní stanovisko a hodnotí, jak dalece se od ideálního typu (definovaného horizontálně) vzdalují.

Právě kvůli tomuto skrytému normativnímu podtónu jiní autoři preferují odlišnou klasifikaci. Ta nevychází z primátu ideálního typu demokracie a nedefinuje ostatní formy vlády na základě jejich vzdálenosti od tohoto ideálního typu. Místo toho škálu chápou jako rozpětí mezi demokracií a autoritářskými, či přímo totalitními režimy (srov. diskuzi v Collier – Levitsky 1997: 441). Ačkoliv debatě o teoriích demokracie dominuje diskuze o extrémních pozicích, tj. čisté podobě demokracie či čisté podobě autoritářského či totalitního režimu, v empirickém výzkumu se naprostá většina zkoumaných režimů nachází v šedé zóně mezi oběma pozicemi. Význam této debaty byl dále umocněn skutečností, že více než čtvrt století od začátku třetí vlny demokratizace nelze opakovat tezi, že země, které odvrhly nedemokratické formy vlády (např. ve střední či východní Evropě) jsou stále ještě zeměmi v tranzici, zeměmi, které směřují k demokracii. Carothers (2002) v této souvislosti dokonce mluví o „konci paradigmatu tranzice“. Upozorňuje, že je iluzí se domnívat, že všechny země, které se zbavují určitých autoritářských rysů, se nutně stanou demokraciemi.

Druhým problémem, který tuto iluzi ještě umocňuje, je chybná představa, že kroky směřující k demokratizaci jsou v podstatě identické u všech zemí v tranzici. Vzniká tak paradoxní situace: na jedné straně po třetí vlně demokratizace již vůbec neplatí, že by demokracie byla nutně navázána na specifický kulturní kontext (např. určité náboženství, minulá zkušenost s osvícenstvím nebo s fungováním určitého typu institucí, atd.) – stává se tedy skutečně alespoň potenciálně univerzální. Na straně druhé, se ale *přechod* k demokracii ukazuje jako velmi partikulární a velmi obtížně zobecnitelný

fenomén, protože tento proces naopak výrazně konkrétním historickým a kulturním podmínkám podléhá.

Je-li paradigma tranzice zpochybněno obecně, ještě výrazněji to platí v regionu, na nějž se mimo jiné zaměřujeme v této studii, tj. v regionu střední/východní Evropy. Některé země středoevropského regionu (jako v současnosti Maďarsko a Polsko) se od tohoto ideálu spíše vzdalují, a máme-li mluvit o tranzici, zdá se, že trend směřuje paradoxně opačným směrem, tj. k přijetí určitých rysů autoritářských režimů. V zemích východní Evropy potom je na místě mluvit spíše o přetrvávající kombinaci demokratických a autoritářských prvků, aniž by byl v posledních letech patrný jakýkoliv jednoznačný trend jedním či druhým směrem. Tyto znepokojivé skutečnosti proto v posledních dvou dekadách vedly k velmi intenzivnímu zkoumání narůstající šedé zóny částečných demokracií a částečně autoritářských režimů, pro niž se původně používal název „volební autoritářství“ („electoral authoritarianism“) a později se ujalo označení „hybridní režimy“. Toto označení odpovídá termínu „částečně svobodné“ režimy, které dlouhodobě používá *Freedom House* pro označení režimů, které se nacházejí mezi úplně demokratickými a zcela nedemokratickými režimy.

Základní charakteristikou hybridních režimů je, že „existence formálně demokratických politických institucí, jako například soupeření více politických stran ve volbách, maskuje (a často také zčásti legitimizuje) realitu autoritářské dominance“ (Linz 2000: 60). Hybridní režimy jsou tak často (ale nikoliv výhradně) produktem nedokončené demokratizace. Ačkoliv demokratizace může přirozeně vést k víceméně solidnímu ustavení demokratického režimu, stejně tak může vzniknout do určité míry liberální autoritářský režim anebo naopak neliberální režim demokratický (což souvisí s výše zmíněnou debatou o nesamozřejmé vazbě mezi liberalismem a demokracií).

Na základě předchozího studia výzkumu hybridních režimů nakonec přichází významní politologové s různými klasifikacemi hybridních režimů. Například Larry Diamond pracuje se škálou šesti typů politických režimů (Diamond 2010: 170), z nichž čtyři prostřední lze označit jako hybridní režimy:

1. Liberální demokracie
2. Elektorální demokracie
3. Nejasně definované režimy
4. Kompetitivní autoritářské režimy
5. Hegemonické elektorální autoritářské režimy
6. Politicky uzavřené autoritářské režimy

Podívejme se nyní blíže na tyto jednotlivé typy hybridních režimů. Elektorální demokracie (někdy také označované jako „delegativní“ demokracie) jsou takové

režimy, kde probíhají pravidelné volby, ale kde existuje nízká míra vzájemné institucionální kontroly, a proto se vláda (či jiné exekutivní orgány) často uchyluje k zneužití moci, k manipulaci či zpronevěrování veřejných prostředků. Přesto však tyto režimy splňují minimální kritéria procedurální demokracie (srov. O'Donnell 1994). Kompetitivní autoritářské režimy jsou naproti tomu takové režimy, kde sice jsou „*formální demokratické instituce široce vnímány jako hlavní prostředek získání a výkonu politické autority, současní držitelé moci ale porušují tato pravidla tak často a do takové míry, že tento režim nesplňuje konvenční minimální standardy demokracie*“ (Levitsky – Way 2002: 52). Hegemonické elektorální autoritářské režimy se potom ještě více blíží klasickým autoritářským režimům. Na rozdíl od uzavřených autoritářských režimů v nich sice probíhají volby, ale tyto volby jsou obvykle tak výrazně zmanipulovány, že „o výsledku voleb v dané zemi není nikdy žádná pochybnost“ (Roessler – Howard 2009: 108).¹

Chceme-li přesněji definovat, kam určitý režim na škále režimů č. 2–5 zařadit, můžeme využít kritérií, která Larry Diamond nabízí. Ten se zaměřuje na míru politické soutěže a zkoumá zejména

1. podíl míst v parlamentu obsazených vládoucí stranou;
2. podíl hlasů, které získal ve volbách prezidentský kandidát vládoucí strany;
3. a konečně počet let, po něž se držitel moci bez přerušení udržel ve svém úřadu (Diamond 2002, 31–32).

Jako doplňují kritérium míry politické soutěže lze ještě vedle samotného 1) volebního boje doplnit 2) míru politických střetů v legislativní aréně (a schopnost legislativy postavit se na odpor vládě), 3) míru nezávislosti soudního systému a 4) míru nezávislosti médií (Levitsky – Way 2002: 54–58).

Zajímavé přitom je, že zanalyzujeme-li vývoj druhé poloviny 20. století, ukazují se dva klíčové trendy. Obecně platí, že míra autoritářství klesá, a to zejména v poslední čtvrtině 20. století a obzvláště ve vztahu k nejrepresivnějším režimům. Současně však platí, že v souvislosti s třetí vlnou demokratizace dochází k nárůstu počtu demokratických zemí, ale počet zemí v kategorii hybridních režimů narůstá ještě výrazně dynamičtěji. Jinak řečeno, ústup od nejtvrďší represe se jenom z menší části přenáší do úplné demokratizace, ale mnohem častěji do vzniku a posílení hybridních režimů, jejichž demokratické instituce mají více či méně formální charakter (Ibid.).

Petr Kratochvíl

¹ Nejasně definované režimy jsou přechodnými formami mezi elektorální demokracií a kompetitivním autoritářským režimem, kam se v odborné literatuře obvykle zařazují takové režimy, které vykazují smíšené charakteristiky obou těchto typů.

2. Rusko a demokracie

2.1. Rusko optikou teorie hybridních režimů

Při politologických debatách o přechodu k demokracii se v souvislosti s třetí vlnou demokratizace diskutovalo o dvou základních scénářích, které se uplatnily v post-komunistickém prostoru. První z nich byl konsenzuálním přechodem, založeným na inkorporaci starých elit do nového režimu. Tato cesta měla zajistit nenásilné předání moci a současně omezit radikalizaci společnosti či její trvalé rozštěpení na dva nepřátelené tábory, reprezentované starou a novou politickou elitou. Druhou variantou byl zásadní rozchod s minulostí, jehož podstatou bylo jednoznačné odstavení starých elit od zdrojů moci a radikální demokratické reformy, které se stanou výchozím bodem pro budování nového politického uspořádání (srov. např. McFaul 2002). Za vhodnější z těchto dvou pozic, někdy označovaných jako „bridging vs. breakage“ (Bunce 2000, McFaul – Stoner-Weiss 2004: 222), byla přitom dlouho považována z výše uvedených důvodů první z nich, tzn. inkluzivní přechod k novému systému.

Ruská federace byla nějakou dobu v 90. letech považována za příklad právě takového víceméně úspěšného přechodu k novému politickému uspořádání, protože v čele státu stáli politici, z nichž mnozí byli spjatí s předchozí érou. Formování nového režimu bylo paradoxně spjato s protiústavním, a tedy nepřilíš demokratickým rozpuštěním Nejvyššího sovětu, které vyvrcholilo vyhlášením výjimečného stavu prezidentem B. N. Jelcinem, krvavými ozbrojenými střety v ulicích Moskvy a zničením sídla Nejvyššího sovětu. Vítězství prezidenta nad jeho oponenty sice znamenalo značnou polarizaci společnosti, ale umožnilo prezidentovi prosadit v roce 1993 novou ústavu, která znamenala definitivní rozchod se systémem sovětů, který v zemi v různých obměnách existoval již od říjnové revoluce z roku 1917. Základem nového, formálně demokratického státu byl poloprezidentský systém, který přinesl zásadní posílení pravomocí prezidenta RF. Ačkoliv ale nová ústavu prezidentovi umožňuje výrazně ovlivňovat ruskou domácí i zahraniční politiku, prezident se i nadále musí dělit o vliv na politické dění zejména se Státní dumou a s vládou.

Následovalo období relativně svobodných voleb 90. let a z procedurálního hlediska lze Rusko tohoto období bezesporu označit za **elektorální demokracii** (viz úvodní kapitola této studie). Je paradoxem, že toto období bylo zároveň dobou obrovských ekonomických problémů, rozsáhlé korupce a zrodu skupiny takřka nedotknutelných oligarchů. Není proto náhodou, že v lidovém povědomí období ekonomické liberalizace a politické demokratizace 90. let představuje dobu chaosu a ekonomického a sociálního úpadku. Stojí za zmínku, že z devíti let Jelcinovy vlády (1991 – 1999) hrubý domácí produkt Ruska sedm let klesal a změna nastala teprve na samém jejím konci. Negativní dojem umocnil pokračující

secesionismus, který se projevoval zejména separatistickými tendencemi na severním Kavkazu (první a druhá čečenská válka). Demokracie, s níž ruská společnost měla z předchozího období velmi omezenou zkušenost, se tak nakonec stala synonymem pro toto období nestability a socio-ekonomického rozvratu.

Od roku 1999 se ekonomická situace Ruska výrazně zlepšuje, ale paralelně s tím se země na ose hybridních režimů začala postupně, ale zato trvale posouvat směrem k restriktivnějším formám autoritářství. Akademici i média proto v tomto období přestávají hovořit o tranzici Ruska k demokracii, ale naopak o Rusku jako autoritářském nebo minimálně semi-autoritářském režimu (Hahn 2004, McFaul 2004). Tento posun lze dobře dokumentovat zejména v následujících třech oblastech:

- 1) Posilování role prezidenta
- 2) Změny ve volebním systému a omezování vlivu opozice
- 3) Omezování médií a občanské společnosti

1) Posilování role prezidenta a personalizace prezidentské funkce

Jak už jsme zmínili výše, Ruská federace je z ústavního hlediska poloprezidentským systémem. Vladimir V. Putin strávil jako prezident dvě funkční období v letech 2000–2008. Po přechodném období, kdy se stal premiérem, a premiér D. A. Medveděv naopak prezidentem, V. V. Putin v březnu 2012 znovu nastoupil do funkce prezidenta. Jak jsme uvedli v konceptuální části, jedno z kritérií míry autoritářství je délka období, po něž se konkrétní vrcholný politik drží u moci (Diamond 2002: 31–32). Z tohoto hlediska je zřejmé, že návrat prezidenta Putina do funkce i ve třetím období je posílením této tendence, ačkoliv neporušuje literu ústavy, která hovoří pouze o maximu dvou po sobě následujících funkčních období (kriticky k témuž viz Novaya Gazeta 2011). Pokračování „putinského období“ a jeho dočasné přerušování prezidentskou funkcí D. A. Medveděva navíc bylo přímo podle vyjádření obou politiků dohodnuto předem tak, aby se prezident mohl opět ujmout své funkce (Reuters 2011). Před návratem V. V. Putina do funkce byl navíc přijat dodatek ústavy, který prodloužil funkční období prezidenta na šest let. Celkově tak bude v době dalších prezidentských voleb prezident Putin ve funkci patnáct let (1999–2008, 2012–2018) a navíc bude moci opět kandidovat pro další funkční období.

Stejně podstatným faktem jako personalizace funkce prezidenta je i skutečnost, že ačkoliv se ústavní pravomoci prezidenta v posledních patnácti letech výrazně neměnily, v praxi dochází k setrvalému neformálnímu posilování role prezidenta. To se projevuje zejména v naprosté závislosti „strany moci“ (tj. Jednotného Ruska) na prezidentovi, jejíž program je silně personalizován a navázán na osobnost prezidenta. Důsledkem je také podřízenost Federálního

shromáždění, které je trvale ovládáno stranou moci a nevytváří tak vůči prezidentovi reálnou opozici.

2) Změny ve volebním systému a marginalizace reálné opozice

V posledních deseti letech byla přijata řada opatření, která pozměňují, často i velmi zásadně, ruský volební systém. Například v únoru 2014 byl přijat zákon, podle něhož je polovina poslanců Státní dumy (tj. dolní komory Federálního shromáždění RF) volena v jednomandátních okrscích, zatímco předtím byli všichni poslanci voleni proporcionálně. Tento krok znamená výraznější šanci na úspěch pro kandidáty nejsilnější strany, tj. Jednotného Ruska. Podobně platí již od listopadu 2013 zákon, jenž snižuje podíl obecních zastupitelů, kteří musí být zvoleni proporčním systémem, což opět znamená zvýšení šancí na úspěch kandidátů vládnoucí strany. Na první pohled opačným směrem vede obnovení voleb gubernátorů, které je z formálního hlediska bezesporu krokem k větší nezávislosti regionálních lídrů na federálním ústředí. Ale protože vhodnost kandidátů prochází intenzivní kontrolou ze strany federálních představitelů, nevedl tento krok ve skutečnosti ke zvýšení plurality z hlediska politické příslušnosti gubernátorů. Z celkového počtu gubernátorů se stranickou příslušností jich je v současnosti 73 členy Jednotného Ruska a pouze tři jsou představiteli jiných politických stran (není započten Krym, který podle mezinárodního práva není součástí RF, ovšem v jeho čele také stojí člen Jednotného Ruska S. V. Aksjonov).

Volební registrace se někdy zpřísňuje, někdy naopak liberalizuje, ale praktický efekt z hlediska plurality ruského politického spektra je vždy negativní. Na straně jedné stojí řada zpřísnění. Například počet podpisů potřebných k registraci do místních a oblastních voleb byl do roku 2005 většinou 1 %, poté 2 %. Podíl neplatných podpisů, kvůli kterým bylo možno politickou stranu z voleb vyřadit, naopak poklesl z 25 % na 10 %. Tento krok umožnil řadu nepohodlných kandidátů nebo politických stran z voleb vyloučit a skutečně pak bylo často odmítnutí registrace zdůvodňováno právě takto. Naopak umožňuje legislativa z roku 2012 jednodušší registraci politických stran, ale tento formálně pozitivní krok se opět výrazně neprojevil v nárůstu relevantních politických subjektů, které by mohly být významnou konkurencí straně moci. Strana pokroku A. Navalného, která se po výrazném úspěchu Navalného v Moskvě stala největším vyzývatelem prezidenta Putina, například registraci nezískala a byla opakovaně odmítána ministerstvem spravedlnosti (červen 2013, leden 2014, odmítnutí registrace poboček v dubnu 2014, atd.).

3) Omezování médií a občanské společnosti

V první dekádě 20. století se prezident a strana Jednotné Rusko soustřeďovali především na kontrolu tradičních celostátních médií, zejména federálních

televizních stanic a celostátních novin. V posledních pěti letech ale výrazně narůstá snaha o kontrolu ostatních typů médií, zejména internetových. Od října 2014 platí zákon, který stanovuje, že od 1. února 2017 mohou zahraniční vlastníci držet maximální podíl 20 % v médiích, která působí na ruském trhu (RBTH 2015). Stejný rok byla také přijata další opatření, která zakazují reklamu na satelitních a kabelových programech nebo která nutí bloggery k registraci a k poskytování informací o uživateli jejich stránek (HRW 2014). Protože řada kritických médií dnes působí pouze v těchto oblastech, znamenají takové zákony zásadní omezení pro jejich další činnost (typickým příkladem je televizní stanice Dožd'). Tlak na nová média se projevil také tím, že ruské dohlížecké orgány (Roskomnadzor) často nechávají z různých důvodů (např. kvůli „extrémistickému obsahu“) odpojit řadu oblíbených internetových serverů jako grani.ru nebo Navalného blog, které jsou kritické vůči vládě či prezidentu Putinovi. Podobně se pod neustálým tlakem nachází jediná vlivná nezávislá rozhlasová stanice Echo Moskvy.

Od konce roku 2011, kdy začaly probíhat masové protesty proti prezidentu Putinovi (které ovšem utlumila fakticky až do současnosti probíhající rusko-ukrajinská válka), se také výrazně zvýšily restrikce vůči nezávislým aktérům v rámci občanské společnosti. Od roku 2012 platí zákon, který vyžaduje, aby se neziskové organizace, kterou jsou (ko-)financovány ze zahraničí, registrovaly jako „zahraniční agenti“ (Reuters 2012). Na seznam se dostaly fakticky všechny prominentní lidskoprávní organizace jako Golos, Memorial či Sacharovovo centrum. Od roku 2014 také platí vyšší tresty za podporu extrémismu, z které lze snadno obvinít opoziční představitele, neziskové organizace, ale i svolavatele demonstrací (srov. kritiku tzv. protiextremistického zákona ze strany Benátské komise 2012). Podobně represivní charakter má také zákon z roku 2013 o „propagandě netradičních sexuálních vztahů“ (The Guardian 2013).

Zajímavé je, že nejintenzivnější vlna politických restrikcí přichází v posledních pěti letech. To je totiž období, kdy se nárůst hlasů pro stranu Jednotné Rusko i pro stranou podpořené kandidáty na funkci prezidenta zastavil. Zatímco mezi lety 2003 a 2007 se procentuální zisk Jednotného Ruska při volbách do Státní dumy takřka zdvojnásobil (z 37,6 % na 64,3 %), v roce 2011 strana získala jenom 49,3 %. Podobně extrémně vysoká podpora pro prezidentského kandidáta strany zůstávala v letech 2004 a 2008 takřka identická (71,3 % pro V. V. Putina, 71,2 % pro D. A. Medveděva), v roce 2012 prezident získal už jenom 63,6 % hlasů (srov. také Evans 2011). S tím také souvisí masové protesty v letech 2011–2013, které na jedné straně vyvolaly pokusy ze strany vládních představitelů o určitou formální liberalizaci (jednodušší registrace politických stran), ale zároveň vedly k zesílené represi v oblasti médií a občanské společnosti.

Závěrem tedy lze konstatovat, že současnou Ruskou federaci nelze z hlediska klasifikace politických režimů považovat za elektorální demokracii,

kde se nacházela po většinu 90. let. V posledních letech (zejména v souvislosti s posledními prezidentskými volbami roku 2012) volbami ovšem se ruský politický režim dokonce přesunul ze zóny kompetitivních autoritářských režimů do kategorie hegemonických elektorálních autoritářských režimů. Obojí volby byly považovány mezinárodními pozorovateli (OBSE) za zmanipulované a současně předem připravené. Připomeňme například volební výsledky strany Jednotné Rusko z Čečenska (kde tato strana podle oficiálních výsledků získala 99,48 % hlasů při volební účasti 98,6 %) či prezidenta Putina (99,82 % při volební účasti 99,59 %) (New York Times 2012).

2.2. Ruské vnímání demokracie

Ruské interpretace demokracie se v současném politickém diskurzu výrazně mění v závislosti na kontextu. Nejvýraznější rozdíl je patrný mezi oficiálními dokumenty a projevy klíčových představitelů země. Zatímco oficiální dokumenty jsou mnohdy nerozlišitelné od dokumentů západních zemí (nejvýrazněji to platí o ruské ústavě), představitelé země dávají ve svých projevech najevo i své kritické názory na demokracii a často na rozdíl od ústavních dokumentů zdůrazňují specifické rysy ruského pojetí demokracie. Tento zásadní rozdíl mezi analyzovanými texty (klíčové dokumenty vs. politické projevy/interview) by ovšem neměl zastřít fakt, že zásadní posuny v důrazech jsou patrné i mezi jednotlivými nejvyššími představiteli země. Například postoj premiéra Medveděva k demokracii obecně i k demokracii v Rusku se podstatně liší od výrazně rezervovanějšího a polemičtějšího přístupu prezidenta Putina.

Základním dokumentem, který podrobně definuje demokracii v Ruské federaci, je ústava, jež byla přijata na základě referenda z 12. prosince 1993. Ústava byla přijata v mimořádné situaci, kdy prezident Jelcin nechal násilím rozpráší konzervativní opozici. Ústavu tak je třeba do určité míry vnímat jako nástroj, který má polemicky vymezit nové, demokratické Rusko vůči jeho protivníkům, ať už ve smyslu již zaniklého Sovětského svazu, nebo ve smyslu novějších odpůrců radikálních Jelcinových reforem. Ústava tak definuje Ruskou federaci jako „demokratický federální stát“ (čl. 1, Constitution of the Russian Federation) a podobně stanovuje rozdělení politické moci ve státě. Není přirozeně náhodou, že prezidentovy pravomoci jsou značně vysoké a jeho role v politickém systému ve srovnání s předchozím obdobím výrazně narostla. Ústava také ve své druhé kapitole podrobně rozvádí základní lidská a občanská práva a svobody a opět obsahuje formulace takřka identické se zněním západních ústavních dokumentů. Základní tezi o vládě zákona a dodržování fundamentálních lidských práv potom takřka v nezměněné podobě obsahuje i řada pozdějších dokumentů včetně těch, které byly publikovány v posledních letech. Příkladem může být Koncepce zahraniční politiky Ruské federace z 12. února 2013, která zdůrazňuje, že jedním z hlavních cílů ruské politiky je „posilování vlády zákona a demokratických

institucí a garance lidských práv a svobod“ (MFA RF 2013). Tatáž fráze se objevuje i Doktríně informační bezpečnosti Ruské federace z 9. září 2000 (MFA RF 2000).

2.3. Percepce demokracie v ruské politice

2.3.1. Demokracie a duchovní obroda

Pro ruský kontext je specifický fakt, že je demokracie a její úspěch často vztahován k duchovnosti. Duchovní základy jako předpoklad a podmínka naplnění ruské demokracie se začíná častěji vyskytovat až v pozdějších oficiálních pramenech, zejména od počátku 21. století. Kupříkladu koncepce národní bezpečnosti z 10. února 2000 tvrdí, že v zájmu společnosti je současně s „posílením demokracie“ a „vytvořením sociálního státu postaveným na vládě zákona“ také „udržování veřejné harmonie“ a „duchovní obnova Ruska“ (MFA RF 2000). Nejedná se přitom jenom o náhodné spojení, podle autorů koncepce by totiž „prohlubující se krize v domácí politické, sociální a duchovní sféře mohla vést ke ztrátě demokratických výdobytků.“ (Ibid.)

Argument o propojení demokracie s duchovní vyspělostí (a naopak nedemokratických tendencí a dekadence či nihilismu) ruské elity často používají i při diskuzi o demokracii v jiných zemích světa. Protože je demokracie vystavěna na rovnováze práv a povinností, je součástí demokratického života také ochota k sebe-omezení v morálním slova smyslu. Jakmile je tato rovnováha narušena a morální principy se hroutí a demokracie je oslabena. Ministr Lavrov takový argument uvedl například při své analýze situace ve Velké Británii, když řekl, že „mnoho lidí ve Velké Británii se domnívá, že příčinou nedávného výbuchu pouličního vandalismu je morální nihilismus a kolaps tradičního systému morálních hodnot. Toto všechno také mimochodem vede k argumentu, že současné formy demokracie v žádném případě nejsou vrcholem z hlediska fungování státu.“ (Lavrov 2011).

2.3.2. Rusko jako obhájce demokracie domácí i mezinárodní

Ačkoliv někteří vrcholní politici přiznávají, že ruská demokracie má určité problémy (viz analýza projevů prezidenta Medveděva níže, nebo též [Dolgov 2012]). Všeobecně platí, že ruské elity prezentují Rusko jako vlivného zastávce demokracie ve světě i garanta demokracie doma. Ministr zahraničí Lavrov shrnul ruskou pozici takto: „Neexistuje dnes mnoho zemí, které by odmítaly demokracii jako prostředek organizace společnosti a státních struktur. Rusko tuto volbu učinilo už dávno. Ta volba je jasná a nebudeme ji přehodnocovat. Avšak stejně jako jsme přesvědčeni, že k demokratickému vývoji světa a každého státu není alternativy, jsme také přesvědčeni, že by si každý stát měl model demokratického rozvoje s ohledem na své tradice, dějiny a hodnoty“ (Lavrov 2013). Rusko zároveň představuje zemi, díky níž se v této interpretaci mohla rozvinout demokracie

v Evropě: *„My jsme pro to položili základ – neúprosná ideologická konfrontace, která rozdělovala Evropu v 20. století, je dnes minulostí a principy demokracie a tržní ekonomiky se staly obecně přijatelnými v celé Atlantické Evropě“* (sic). (Lavrov 2014). Paradoxně je současně demokracie vnímána sice jako Rusku vlastní, ale také jako méně stabilní než totalitní režimy: *„Demokracie je taková forma společenského uspořádání, která se musí periodicky vyrovnávat se zkouškami. Na rozdíl od totalitních režimů je demokracie zranitelnější“* (Medvedev 2010).

Oficiální ruské dokumenty často automaticky propojují demokracii se suverenitou. Vztah mezi demokracií a suverenitou je chápán jako přirozený a není hlouběji osvětlován. Preambule ústavy tak například mluví o oživení *„suverénní státnosti Ruska a pevnosti jeho demokratických základů“* (Constitution of the RF). Zatímco oficiální dokumenty se o tomto propojení vyjadřují neutrálním právním jazykem, klíčoví představitelé státu vazbu demokracie a suverenity často zdůrazňují, především v polemice s pozicí USA. Prvním a nejpodstatnějším znakem tohoto polemického pojetí je důraz na pluralitu demokracie a jejích forem. Tento důraz také umožňuje velmi flexibilní diskurzivní oscilaci mezi diskuzí o domácím stavu demokracie v Rusku a důrazem na demokratizaci mezinárodních vztahů.

Výchozím bodem přitom je kontextualizace demokracie. Proto mohl prezident Medveděv současně tvrdit, že demokracie je sice *„univerzální hodnotou“*, ale že je nutné ji přizpůsobovat národnímu kontextu, protože musí odpovídat *„úrovni politických představ národa“*, protože *„jen tehdy má naději na úspěch“* (Medvedev 2009). Od této kontextualizace pak je možné přejít k poukazu na existenci *„různých hodnot a modelů rozvoje založených na univerzálních principech demokracie a tržní ekonomiky“*, které se *„začínají střetávat a soupeřit proti sobě“* (MFA RF 2013). Výsledkem pak je, že demokratizace je třeba dosáhnout především v mezinárodním prostoru, protože pluralita je přirozenou charakteristikou mezinárodního prostředí a pokusy o její omezení ze strany hegemonu (ať už je jím Západ jako celek nebo Spojené státy americké) jsou nebezpečné.

Respektu vůči lidským právům a svobodám lze dosáhnout pouze *„skrze rovný a konstruktivní mezinárodní dialog s patřičným ohledem na etnické, kulturní a historické charakteristiky každého státu“* (MFA RF 2013). V tomto citátu, stejně jako v řadě podobných zmínek, se tak vyjevuje, že mezinárodní demokracie není chápána coby základ globálního politického společenství, ale naopak konzervativně, jako posílení suverenity současných států, jako vyjádření jejich autonomie a práva zcela nezávisle rozhodovat o svých vnitřních záležitostech i v oblasti politického uspořádání. Toto pojetí demokracie tedy nesdílí důraz na překonání státu, naopak je antitezí kosmopolitního myšlení a má blíže

ke komunitaristické představě o konstrukci politických norem pouze v rámci jednotlivých politických společenství. Vzniká zde tak zajímavý paradox: Na straně jedné ruské elity dekontextualizovaně zdůrazňují nutnost duchovní proměny, která je jakýmsi univerzálním předpokladem úspěšného fungování demokracie, na straně druhé ale demokracii samotné podobně univerzální ontologický status upírají.

Důraz na „demokratizaci mezinárodních vztahů“ Rusku umožňuje, aby sebe samo prezentovalo jako hlavního zastávce demokracie, protože je to právě politika Ruska, která zdůrazňuje „*posílení mezinárodní bezpečnosti a stability a vytvoření spravedlivého demokratického systému mezinárodních vztahů, které bude odrážet geografickou a civilizační diverzitu světa*“ (Lavrov 2014). Teprve z dialogu odlišných kultur a civilizací potom podle ruských představitelů mohou vzniknout obecně přijímané principy demokracie; demokratické standardy se rodí „*na základě unikátní demokratické zkušenosti mnoha zemí*“ (Medvedev 2010).

Shrneme-li krátce tento argument, mezinárodní demokratizace je chápána jako rovnost států a posílení jejich suverenity (srov. též [MFA RF 2014]). Mezinárodní demokracie nemá nic společného s vůlí většiny nebo s jakoukoliv formou institucionalizace či vzniku mezinárodních hlasovacích mechanismů, ale s nezávislostí Ruska či dalších zemí, které se cítí být ohroženy Západem. Demokratické světové uspořádání tak je fakticky synonymní s „*polycentrickým uspořádáním*“ (Lavrov 2011). Prezentace Ruska jako jednoho z vůdců „mezinárodní demokratizace“ má ještě další podstatný efekt – umožňuje vytvářet představu o kompatibilitě ruských kroků s mezinárodním právem a jejich souladu se zájmy mezinárodního společenství. Proto se také důrazy na mezinárodní právo a demokracii objevují i tam, kde by bylo možno spíše čekat absenci oficiální reakce. Tyto důrazy se v poslední době opakovaně objevují v souvislosti se situací Krymu či konkrétněji s referendem, které na Krymu proběhlo 16. března 2014 (srov. Putin 2014).

I v době prezidentství D. A. Medveděva (květen 2008–květen 2012), kdy se v projevech nejvyšších představitelů země kladl na demokracii mnohem větší důraz, ovšem přetrvávalo přesvědčení o nutnosti demokracii kontextualizovat. Prezident Medveděv si tak například opakovaně pohrával s myšlenkou přechodu od zastupitelské demokracie k demokracii přímé (Medvedev 2010), ale i v těchto situacích zdůrazňoval, že nelze vycházet z jednoho pojetí demokracie, ale z pojetí demokracie „*americké, evropské – německé, ruské, indické*“ (Putin 2016).

2.3.3. Jelcinovská vs. putinovská demokracie v Rusku

V řadě veřejných vystoupení současní nejvyšší představitelé země srovnávají míru demokracie v Rusku v 90. letech a v současnosti. Zaznívají přitom

dva základní argumenty ve prospěch současného politického uspořádání. Zaprvé je míra demokracie vztažena k prosperitě: vyšší prosperita znamená větší spokojenost obyvatel, a tedy i větší lidovou podporu pro současný režim, což je chápáno jako vyšší míra demokracie. Z tohoto hlediska je zřejmé, že je současný stav považován za lepší než situace 90. let. Současné problémy v oblasti demokracie či svobodného trhu, pokud jsou vůbec uznány jako reálné, jsou dokonce vztaženy právě k 90. letům, protože výzvy, kterým v této oblasti musí Rusko čelit, „vznikly v sovětském období a v 90. letech“ (Medvedev 2009). Krátce řečeno, problémy existují, ale směr vývoje je správný, a to jak v oblasti demokracie, tak i v oblasti ekonomických svobod: „*Domnívat se, že v Rusku dochází k regresu v oblasti ekonomických svobod a rozvoje ekonomiky by bylo směšné z jednoho prostého důvodu – protože se životní úroveň zvýšila a podstatně vzrostl počet lidí, kteří jsou dnes... bohatší – to je nesporný fakt*“ (Medvedev 2009).

Druhý argument opět vychází z preferencí obyvatelstva. Demokracie 90. let byla „naivní“. Její inspirací jistě byly jiné demokratické státy, ale jednalo se o pouhou „kopii“ demokracie rozvinutých zemí (Medvedev 2009). Naproti tomu je nové uspořádání, stranický systém či jmenování gubernátorů mnohem demokratičtější, protože toto uspořádání „*je stabilnější a ve vyšší míře chrání zájmy obyvatelstva*“ (Medvedev 2009). Demokracie tedy podle ruských představitelů primárně nespočívá v dodržování politických procedur, v institucionální rovnováze či svobodné politické soutěži, ale je vyjádřením vůle obyvatelstva. Pokud je obyvatelstvo spokojené, je i politický režim legitimní, a v tomto smyslu demokratický.

2.3.4. Pojetí demokracie u D. A. Medveděva a V. V. Putina

Z hlediska dlouhodobého vývoje politického režimu v Rusku představovaly čtyři roky, které strávil ve funkci prezidenta D. A. Medveděv, pouze dočasnou anomálii. Vývoj směrem od jelcinovského „divokého liberalismu“ 90. let k postupnému zesilování autoritářských tendencí v posledních patnácti letech za tuto dobu nebyl nijak zásadně zpomalen, natožpak zvrácen. Je proto ale překvapivé, že analýza prezidentských projevů obou nejvyšších představitelů Ruské federace (tj. D. A. Medveděva a V. V. Putina) ukazuje, že minimálně na diskurzivní rovině mezi oběma existují zásadní rozdíly, které navíc vykazují dlouhodobou kontinuitu, a nelze je proto jednoduše odmítnout jenom jako ideje pocházející z pera jejich poradců či reagující na aktuální politickou poptávku. Zajímavé přitom je, že největší rozdíly jsou patrné právě v jejich interpretaci demokracie a popisu současného stavu ruské demokracie.

S mírnou nadsázkou lze dokonce tvrdit, že Medveděv a Putin reprezentují dvě vývojové linie ruského politického myšlení jak ve vztahu k Západu, tak i ve vztahu k demokracii. Výsledná trajektorie ruské politiky je dnes – po přechodném

období v minulé dekádě – zcela zřejmá. Medveděvova linie je v současnosti marginalizovaná, a ruské elity by ji dnes vnímaly jako „ne-vlasteneckou“. Naproti tomu Putinovo pojetí demokracie je v ruském veřejném prostoru dominantní a v oficiálním diskurzu vůči němu není mnoho alternativ.

Podívejme se nejprve na výchozí body Medveděvova pojetí demokracie. Prezident Medveděv často zdůrazňoval zásadní význam demokracie pro Rusko a také širší kontext demokratických reforem, které mají zásadní dopad jak na politické svobody, tak i na životní úroveň obyvatelstva. *„Nejen že věřím v demokracii,“* prohlásil prezident v září 2010 v Jaroslavl, *„nejen že věřím v demokracii jako formu politického režimu, ale věřím i v to, že demokracie je v mimořádné míře schopna zachránit z ponížení a chudoby miliony lidí v naší zemi, a miliardy lidí na světě“* (Medvedev 2010).

U prezidenta Medveděva jsou navíc tyto důrazy na demokracii provázané se sebeidentifikací s mezinárodním společenstvím, nebo prostě se společenstvím demokratických zemí a často postrádají polemický charakter, což jsou rysy, které u prezidenta Putina fakticky nikdy nenajdeme. Cílem ruské politiky je podle Medveděva společně s ostatními demokratickými zeměmi usilovat o rozšíření demokracie a jejích standardů do co největšího množství dalších zemí (Medvedev 2010X). Je-li pro prezidenta Putina typické vymezení se vůči Západu a jeho „pokrytecké“ politice, pro prezidenta Medveděva je naopak klíčová sounáležitost Ruska s těmito zeměmi. Pokud se od nich Rusko z hlediska demokracie nějak zásadně liší, nejde primárně o otázku odlišného kulturního kontextu, ale o nezralost ruské demokracie.

Frekvence, s níž prezident Medveděv hovořil o nedokonalosti ruské demokracie, je až zarážející. Medveděv ovšem vždy tuto nedokonalost vztahoval k tomu, že ruská demokracie je „mladá“, ale že vytyčený směr ruské politiky je z hlediska demokratizace správný: *„Naše demokracie je nedokonalá, tomu dobře rozumíme, ale jsme na začátku naší cesty“* (Medvedev 2010). Zatímco prezident Putin odmítal srovnání se Spojenými státy s poukazem na problémy, kterým musí demokracie v USA čelit, Medveděv se srovnání nevyhýbal, ale naopak zdůrazňoval, že nižší míra demokracie v Rusku souvisí s odlišnou historickou zkušeností: *„V Rusku až do vzniku samostatného státu nikdy neexistovala demokratická společnost. Demokracie neexistovala v carském ani v sovětském období. Demokracie v naší zemi je tedy přítomna pouze osmnáct let. To není tak mnoho, pokud naši zkušenosti srovnáme například se Spojenými státy americkými“* (Medvedev 2009).

A konečně prezident Medveděv dokonce hovořil i o právech menšinových sociálních skupin jako „základním principu demokracie“, což je opět prvek, který v holistickém pojetí prezidenta Putina zcela absentuje. Medveděv se domnívá, že *„politický systém v jakékoliv konfiguraci musí být vytvořen tak, aby bylo dobře*

slyšet a byly brány v potaz názory všech, včetně těch nejmenších sociálních skupin“ (Medvedev 2010). Právě proto, že taková rétorika by mohla být vykládána jako výzva k revoluční proměně fungování ruské demokracie, se ovšem prezident Medveděv opakovaně vracel k základní tezi, že je třeba se vyvarovat *„chaosu a paralýzy“* a že politické reformy *„mají demokracii posilovat, nikoliv ji ničit“* (Medvedev 2010). Jinak řečeno, zásadní reformy, ovšem jejich zavádění musí být postupné.

Shrme-li Medveděvovo pojetí demokracie, je velmi blízké západním procedurálním teoriím demokracie, zdůrazňuje význam férových voleb, dodržování lidských práv a práv minorit. Nemá obvykle polemický charakter, ale zaměřuje se spíše na posílení nedokonalé demokracie ruské. Přestože také demokracii kontextualizuje a klade důraz na specifika ruské politické kultury, v principu vnímá Rusko jako součást globálního společenství demokratických zemí a klade si za cíl globální šíření demokracie.

Takto kladné hodnocení demokracie se naproti tomu u V. V. Putina téměř vůbec neobjevuje. Pro současného prezidenta mají zmínky o demokracii vždy instrumentální charakter a jsou obvykle navázané na další argument, demokracii nevnímá jako cíl sám o sobě. Vedle toho prezident Putin zcela opomíjí procedurální charakteristiky demokratických režimů, jako jsou férové volby, nezávislost médií, atp. Klíčem pro jeho chápání demokracie je vyjádření *„vůle národa“* jako celku. V tomto slova smyslu se Putinovo pojetí demokracie vyznačuje jasně korporativistickým charakterem: *„Demokracie je... vláda lidu, vláda, která se opírá o vůli lidu. A Krym není prostě územím, žijí tam lidé, kteří přišli k referendu a hlasovali za sjednocení s Ruskem. A jejich volbu je třeba respektovat“* (Putin 2015). Pro prezidenta Putina tak podle jeho slov není podstatné *„území nebo hranice, ale osudy lidí“* (Putin 2016).

Mohlo by se tedy zdát, že prezident Putin ve svých projevech prioritizuje politické preference obyvatelstva vůči předchozím právním závazkům. Paradoxně ale prezident Putin usiluje o rétorický souhlas obou těchto principiálně neslučitelných pozicí. Navzdory mezinárodně dominantní interpretaci, že okupace Krymu a jeho začlenění do Ruské federace bylo protiprávní, totiž zdůrazňuje právní formalismus v domácí i mezinárodní sféře – dodržování zákona je de facto budováním demokracie: *„Pokud se někdo domnívá, že demokracie a dodržování zákonů jsou dvě různé věci, pak se takový člověk hluboce mýlí. Demokracie je přede vším ostatním dodržování zákonů“* (Putin 2012). Tento argument pak bývá navázán na kontrapozici zákonnosti a *„anarchie 90. let, která diskreditovala tržní hospodářství i demokracii jako takovou“* (Putin 2012). *„Pořádek a disciplína... neodporují demokratickým reformám vlády“* (Ibid.).

Shrňeme-li rozdíly mezi pojetím demokracie u obou vrcholných politiků, rozdíly jsou zcela zásadní. Medveděv se blíží – alespoň na rétorické rovině – západnímu pojetí demokracie, uznává přínosy plurality, občanské participace a práva menšin. Putin naproti tomu kombinuje právní pozitivismus s korporativistickými důrazy na řád a disciplínu a vyzdvihuje vůli lidu jako rozhodující prvek. Tam, kde se tyto dva principy střetávají, prezident Putin odmítá vidět jejich vnitřní nesoulad, ale přesto jednoznačně preferuje princip „vůle národa“ před principy práva. Výsledkem je, že suverenita státu, která při diskuzích o mezinárodní pozici Ruska hraje naprosto esenciální roli (je totiž základem „mezinárodní demokracie“), ve vztahu ke Krymu, obecně k Ukrajině nebo k separatistickým oblastem Gruzie ustupuje do pozadí.

Přes tento důraz ovšem nelze ignorovat fakt, že odkazy na vůli lidu a na veřejné mínění jsou pro ruské elity poněkud citlivé, zejména po masových projevech nespokojenosti v letech 2011–2013. Proto se taková argumentace objevuje pouze v případech, kde je zřejmé, že naprostá většina ruské veřejnosti stojí na straně prezidenta, například v otázce anexe Krymu: *„Rusko nyní musí učinit těžké rozhodnutí a vzít v potaz různé domácí a vnější faktory. Co si myslí lidé v Rusku? Zde, stejně jako v každé jiné demokratické zemi, mají lidé různé názory, ale chci zdůraznit, že absolutní většina našich lidí jasně podporuje to, co se děje“* (Putin 2014). Současně se ale projevů veřejnosti ruské vedení obává, kritizuje „pouliční demokracii“, která postrádá disciplínu a řád, tak blízký prezidentu Putinovi: *„Situace, kde proces utváření demokraticky vyjádřené vůle je nahrazen ‚pouliční demokracií‘, kdy někdo tvrdí, že názory několika tisíc protestujících, kteří se snaží ovlivnit politiku silou, je ‚vox populi‘, nemůže být přijatelný“* (Lavrov 2014). Nikoliv překvapivě tedy platí, že odkazy na vůli lidu jsou značně selektivní a jsou využívány pouze v situacích, které ruskému vedení konvenují.

2.3.5. Demokracie a dvojí standardy

Klasickým tématem ruských diskuzí o demokracii je kritika dvojích standardů ze strany západních lidskoprávních organizací (jako je např. *Freedom House*) nebo ze strany vlád západních zemí. Obvyklá argumentační linie začíná výše zmíněným důrazem na pluralitu modelů demokracie a na jejich závislost na civilizačním kontextu, aby se následně vymezila proti monopolizaci demokracie ze strany jednoho aktéra či skupiny zemí. Vyvrcholením takového argumentu je kritika selektivity ze strany západních zemí, případně ještě doplněná o kritiku nedostatků těchto zemí samotných (zejména USA).

Typické pro tuto strategii jsou komentáře Konstantina Dolgova, komisaře ruského ministerstva zahraničí pro lidská práva, demokracii a vládu zákona. Na otázku, zda je možno chápat USA jako modelovou demokracii, odpověděl: *„Nikdo nemůže být modelem demokracie. Ani USA, ani Francie, ani Švýcarsko. Žádná země se nemůže stát vůdcem v oblasti demokracie a lidských práv.“*

Problémy existují všude, ale jejich míra a charakter se různí. Nikdo však nemá monopol na definici lidských práv“ (Dolgov 2012). Spojené státy tedy nemohou být vzorem demokracie či ochrany lidských práv, ale jejich omylem je i „americká mantra, která říká, že všechny země, které jsou pro demokracii a svobodu, musí být na jejich straně“ (Lavrov 2014).

Ruské reakce na kritiku ze strany Západu jsou prezentovány ostrým, místy až zcela nediplomatickým jazykem. Ruské ministerstvo zahraničí vždy komentuje takovým způsobem pravidelné zprávy amerického ministerstva zahraničních věcí o stavu lidských práv ve světě. Například poslední ruská reakce konstatuje, že „část (zprávy) věnovaná Rusku si ani nezaslouží detailnější komentář. Ono fantastické klíše, že demokracie v Rusku je omezována, ukazuje, že Washington se pevně rozhodl ignorovat dalekosáhlý a trvalý pokrok v demokratizaci naší země“ (Lukashevich 2015). Ironizující komentáře na toto téma jsou ovšem obvyklé jak ve vztahu k USA (jejichž oficiální název je často familiárně nahrazován označením „Washington“), tak i ve vztahu k EU („Brusel“). Pokud se Evropská unie vyjádří kriticky vůči stavu demokracie v Rusku, reakce obvykle mají formát následujícího sdělení: „Doufáme, že v budoucnosti bude Brusel věnovat mnoha problémům, se kterými se potýká sama EU a její členské státy, stejnou pozornost, jakou věnuje situaci v zemích ‚zvláštního zájmu‘ našich evropských partnerů“ (MFA RF 2015). Konkrétně se ve vztahu k Evropské unii objevuje kritika extremismu či nedostatečného řešení ekonomické krize, ale často jde o specifické otázky, které jsou pro Rusko obzvlášť citlivé. Typicky se jedná o projevy neonacismu (ať už reálné nebo takové, jimž je neonacistický charakter Ruskem připsán), anebo o situaci ruskojazyčného obyvatelstva v Pobaltí. Právě poslední zmíněná otázka je často předmětem ruské kritiky, která je následně vztažena obecně na dvojí standardy a problémy s demokracií v rámci Západu: „Nebudeme komunikovat s vládou Estonska a jiných členských zemí, které ignorují porušování svých povinností vyplývajících z Evropské úmluvy o lidských právech (sic) a Evropské úmluvy o regionálních jazycích (sic). Naším největším problémem ve vztazích s baltskými zeměmi je problém bezdomovectví (statelessness). To je hanbou Evropské unie a NATO, které se prezentuje nikoliv jako vojenská obranná organizace, ale jako ‚škola demokracie‘“ (Lavrov 2012).

2.3.6. Demokracie jako zástěrka agresivních kroků Západu

Akcent západních státníků (a zejména představitelů USA) na význam demokracie a demokratizace je takřka vždy chápán jako zástěrka pro skutečné zahraničněpolitické cíle. Pod záminkou „ochrany lidských práv a podpory demokratických hodnot“ tak podle ruského ministerstva zahraničí dochází ve skutečnosti k vměšování do vnitřních záležitostí, „a to včetně sankcí a použití síly“ (Lavrov 2014). Ruské politické elity ovšem často poukazují na fakt, že tyto kroky jsou ve skutečnosti obvykle v rozporu s mezinárodním právem: „vojenské intervence v Jugoslávii, v Iráku a Libyi buď nebyly podpořeny rezolucí Rady

bezpečnosti OSN, anebo překročily svůj původní mandát.“ (Lavrov 2014). Ruští státníci ve svých projevech také často poukazují na americkou představu, že USA jsou „*nesporným vůdcem v oblasti demokracie a lidských práv*“ a že se chovají jako „*učitelé, kteří se snaží ostatní naučit, jak vybudovat demokracii a zajistit dodržování lidských práv*“ (Dolgov 2012). Porušují přitom základní normy mezinárodního práva, a jejich „*demonstrativní péče o lidská práva*“ je ve skutečnosti přímým vměšováním“ (Ibid.). Typickým dovětkem je opět zmínka o situaci lidských práv v samotných USA, která je také „*velmi komplikovaná*“ (Ibid.).

Americké kroky tedy nejen že nejsou ve skutečnosti vedeny touhou po podpoře demokracie, nýbrž úsilím o prosazování vlastních zájmů, ale navíc jsou výsledky těchto kroků často tragické jak z hlediska USA, tak i z hlediska dotčených zemí. Stejně jsou ruskými představiteli v tomto ohledu hodnoceny pokusy o vývoz demokracie na Blízký východ (Irák, Afghánistán), tzv. barevné revoluce v postsovětském prostoru i arabské jaro z let 2011–2012. Protože jsou barevné revoluce i arabské jaro vnímány nikoliv jako interní procesy, ale změny vyvolané zvnějšku (zejména politickým tlakem či finanční podporou USA), je i jejich neúspěch definován jako neúspěch americké politiky. Jinými slovy, ruští představitelé se domnívají, že tyto pokusy o demokratizaci jsou odsouzeny k nezdaru, protože demokratizace je možná pouze ve stabilním prostředí: „*A proto má demokratizace, kterou se jiní snaží prosadit zvnějšku, zhoubné důsledky pro stabilitu. A podle mého názoru naopak stabilita zajišťuje nejlepší podmínky pro koordinaci reforem a pokrok v demokratických procesech*“ (Lavrov 2013). Ještě příkřeji je hodnocen pokus o demokratizaci Iráku, který se měl stát „*modelovou demokracií*“ a „*příkladem úspěšné modernizace*“, ale nakonec se ocitl „*v hluboké politické krizi*“ a jeho budoucnost je naprosto nejistá (Lavrov 2014).

2.4. Závěr

Ačkoliv se Rusko pohybuje během putinovské éry směrem od elektorální demokracie ke kompetitivnímu autoritářství a v posledních letech dokonce k hegemonickému autoritářskému systému, vývoj v Rusku nelze interpretovat zcela jednoznačně. Je tomu tak proto, že až donedávna platilo, že vzrůstající autoritářské tendence byly doprovázeny i rychlým hospodářským růstem, který skutečně znamenal zásadní posílení ekonomické pozice velké části obyvatelstva země. Strategie režimu, který si loajalitu obyvatelstva zajišťoval růstem blahobytu, ovšem v posledních letech začíná kolabovat. Tento postupný kolaps je současně doprovázen vzrůstem agresivity ruské politiky navenek a také posilováním autoritářství doma. Podobně jako v případě Číny (viz kapitola věnovaná Číně v této studii) tak platí, že doba růstu znamenala také částečnou

politickou liberalizaci, zatímco doba zpomalování a s tím spojených obav z delegitimizace režimu naopak dobou návratu represe.

Z hlediska percepce demokracie se Rusko výrazně odlišuje od ostatních zkoumaných zemí v tom smyslu, že zatímco všechny ostatní demokracie popisují jako vzdálený cíl, představitelé Ruska vždy trvají na tom, že Rusko je demokratickou zemí již nyní. Ačkoliv existovaly historicky v posledních dvaceti letech v ruském politickém diskurzu různé interpretace stavu ruské demokracie, v současnosti převládá teze prezidenta Putina, že ruská demokracie je vyspělá, zralá a srovnatelná s demokraciemi západními. Výhrady Západu vůči autoritářství v Rusku jsou proto odmítány jako účelová propaganda, jejímž jediným cílem je mocenské posílení Západu, destabilizace Ruska a jeho diplomatické ponížení.

3. Bělorusko a demokracie²

3.1. Bělorusko optikou teorie hybridních režimů

O Bělorusku za Lukašenkovy dvacetileté vlády se mluví často jako o „poslední diktatuře v Evropě“ (Bennett 2011, Wilson 2011, Marples 2005, Rausing 2012), přičemž terčem kritiky západních vlád a mezinárodních organizací jsou především omezení politických svobod. V žebříčcích *Freedom House* se země za poslední desetiletí drží konstantně na nejnižších příčkách (Freedom House 2016), podobně je na tom i v měření *Reporters Sans Frontiers* (*Reporters Sans Frontiers* 2015).³ V mezinárodních srovnáních, která zohledňují socioekonomické aspekty demokracie, se Bělorusku daří lépe – v indexu lidského rozvoje měřeném UNDP je na tom dokonce nejlépe ze zemí Východního partnerství (World Bank 2016).⁴

Po vyhlášení nezávislosti se vývoj v Bělorusku ubíral jinou cestou než ve většině postsovětských zemí – zásadním rozdílem byla skutečnost, že privatizace proběhla v podstatně pomalejší a omezenější míře a státu se podařilo udržet relativně vysoký růst ekonomiky, nízkou nezaměstnanost a životní úroveň, kterou většina obyvatelů vnímala jako uspokojivou (Yarashevich 2014). Situace se však mění – před pár lety začal růst zpomalovat a v roce 2015 se běloruská ekonomika po téměř dvou dekádách ocitla v záporných číslech (EBRD 2016). Pod zhoršující se ekonomickou situací se kromě chybějících reforem podpisují i komplikace ve vztahu s Ruskem – největším obchodním partnerem. Evropská unie vnímá současnou situaci jako příležitost pro posílení vztahů s Běloruskem – Unie to náležitě dala najevo téměř úplným zrušením sankcí (Council of the EU 2015, 2016).

Alexandr Lukašenko byl do prezidentského úřadu zvolen v roce 1994. Výraznější pozornost Západu získal v roce 1996, kdy začal demontovat rodící se prvky demokratického vládnutí, oklešťovat autonomii veřejných institucí a moc centralizovat v prezidentském úřadu. V listopadu 1996 předložil prezident svým spoluobčanům k hlasování v referendu návrh ústavních změn, které by posílily jeho kompetence. Obsah dodatků i průběh referenda kritizovala řada představitelů opozice i mezinárodních organizací, které Lukašenkovi vytkly jak procedurální, tak obsahové stránky změn. I přes kritiku se však nové změny staly součástí ústavního řádu země. Právomoc prezidenta posílila na úkor justice a legislativy, jeho volební období se prodloužilo ze čtyř na pět let a získal možnost vládnout dekrety. Legislativa získala další komoru a opozice se stala terčem perzekuce. V reakci na omezování politických práv zmrazila Evropská unie

² Za cenné připomínky děkujeme Dr. Hanně Vasilevich.

³ V roce 2015 bylo Bělorusko na 157 příčce ze 180 zemí.

⁴ Viz Gini koeficient, který je indikátorem příjmové nerovnosti resp. statistiky UNDP a Legatum institute, o kterých se zmiňujeme dále v textu.

Smlouvu o partnerství a spolupráci (podepsanou v roce 1995), poskytování pomoci podmínila politickou liberalizací a začala hledat způsoby podpory nestátních aktérů (GAERC 1997). I přes mezinárodní tlak se v následujících letech v Bělorusku lidskoprávní situace zhoršovala, režim potlačoval opozici různými prostředky, včetně zastrašování a uvěznění. Několik opozičních představitelů zmizelo beze stopy (OSCE 2001, RFE/RL 2009).

V říjnu 2004, na sklonku svého druhého volebního období, předložil Lukašenko svým občanům další návrh ústavních změn. Běloruská ústava neumožňovala jeho opětovnou kandidaturu, a tak předložil následující referendovou otázku: *„Dovolíte prvnímu prezidentu Běloruské republiky Alexandru Grigorijeviči Lukašenkovi, aby se zúčastnil prezidentských voleb jako kandidát na post prezidenta Běloruské republiky, a souhlasíte, aby část 1 článku 81 Ústavy Běloruské republiky zněla: „Prezident bude volen přímo lidem Běloruské republiky na období pěti let ve všeobecných, svobodných, rovných, přímých a tajných volbách?“*

I toto referendum se setkalo s ostrou kritikou ze zahraničí. Například Benátská komise Rady Evropy kritizovala formulaci otázky, ale hlavně skutečnost, že dle tehdejšího článku 78 běloruské ústavy nelze o úpravě prezidentských voleb rozhodovat v referendu (Venice Commission 2004). Lukašenko tak v zásadě obešel ústavu a snažil se legitimizovat své působení získáním přímé podpory hlasů občanů. Toto se dělo v období, kdy měli Bělorusové jen minimální přístup k alternativním zdrojům informací – opozice byla zastrašována, média nesvobodná (únosy, zastrašování) a vícero mezinárodních organizací volalo po vyšetření zločinů režimu a jeho mezinárodní izolaci (Committee to Protect Journalists 2004, Council of Europe 2004).

Běloruská ústava, přijatá v roce 1994, je tedy po úpravách z let 1996 a 2004 plna paradoxů. Na jedné straně se hlásí k několika zásadním předpokladům demokracie: zdrojem moci ve státě je lid (čl. 2), státní moc je členěna na exekutivní, legislativní a soudní, a uplatňuje se princip brzd a protiváh (čl. 6). Ústava rovněž deklaruje, že Bělorusko je demokratickým státem (čl. 1), a také že *„jedinec, jeho práva, svobody, a garance jejich dosáhnutí, představují nejvyšší cíl a hodnotu společnosti a státu“* (Belarus Constitution, čl. 2). Na straně druhé, ta samá ústava koncentruje moc v rukou prezidenta (čl. 84–85) a autonomie dalších státních institucí je značně omezena.

V Bělorusku de facto neexistuje systém více stran a politická soutěž. Strany a jejich účast ve volbách tak nejsou ničím víc než Potěmkinovou vesnicí. Jejich existence slouží pouze pro účely legitimizace režimu – v očích svých voličů i mezinárodních pozorovatelů –, a také jako nástroj „bezpečné“ ventilace nespokojenosti omezeného protestních elektorátu (Bakunowicz 2015). Klíčovým

předpokladem pro získání nominace a zvolení je loajalita k prezidentovi (Preiherman 2012, Kulakevich 2015).

Benátská komise shledala několikrát, že Bělorusko v otázkách lidských práv a svobod porušuje vlastní ústavu i své mezinárodní závazky. Za problematické považovala obě referenda o změně ústavy, ale i Zákon o masových událostech z roku 1997 a jeho následné novelizace a článek 193-1 Trestního zákona (OSCE/ODIHR 2012). Komise rovněž vydala několik stanovisek, ve kterých kritizovala části volebního zákona a řadu opatření státních institucí (Venice Commission).⁵

Dle Diamondových kritérií zmiňovaných v úvodu této studie lze Bělorusko charakterizovat jako hegemonský elektorální autoritářský režim (Diamond 2010: 170). Prezident Lukašenka získává opakovaně většinu odevzdaných hlasů a v úřadu je více než dvě desetiletí. V legislativní aréně téměř nedochází k střetům, soudnictví ani média nejsou nezávislá (Levitsky – Way 2002: 54–58). V zprávě o posledních prezidentských volbách v říjnu 2015 OBSE v zásadě zopakovala výhrady známé z dřívějších hodnocení, a i když uvítala několik částkových zlepšení (kupř. pokojná atmosféra, možnost některých opozičních kandidátů vést kampaň), běloruská volební legislativa dosud neumožňuje konání svobodných voleb (OBSE 2016). Jelikož je Bělorusko de facto prezidentským systémem, parlamentní volby jsou pro směřování země méně důležité, než ty prezidentské. Poslední parlamentní volby se konaly v roce 2012 a OBSE upozorňovala na vícero zásadních nedostatků. K nim patřily: cenzura politiků, kteří se rozhodli volby bojkotovat, dominance prezidenta v mediálním a veřejném prostoru, zaujatost volebních komisí atd. (OSCE 2012).

I přes několik pozitivních kroků (např. propuštění politických vězňů v roce 2015) nadále platí, že politická práva a svobody v Bělorusku jsou značně omezené, v systému rozhodování dominuje prezidentský úřad a dělba moci de facto neexistuje (viz např. Ci Adbilisja 2016) a lidská práva jsou i nadále porušována (srov. řadu analýz na Vjasna, Pravaabarončy centr). Pro režim jsou důležití zejména dva mezinárodní aktéři – Evropská unie a Rusko. Rusko od Běloruska demokratizaci nepožaduje, je však důležitým ekonomickým partnerem. V obdobích, kdy se vztahy s Ruskem zhoršují, respektive kdy Rusko prezentuje požadavky, které jsou pro Lukašenka neakceptovatelné, dochází k příklonům a akceptaci části požadavků Unie. Bělorusko vytváří spojení s dalšími zeměmi, které mají problematické výsledky v oblasti lidských práv a k základům jejichž společné agendy patří protizápadní mobilizace (kupř. v roce 1998 se připojilo k Hnutí nezúčastněných zemí), Evropská unie ale zůstává v kalkulacích Minsku důležitým hráčem.

⁵ Přehled stanovisek Benátské Komise k Bělorusku je k nalezení zde: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?country=5&year=all>.

3.2. Demokracie v rétorice běloruského režimu a opozice

V této části studie se zaměříme na chápání „demokracie“ a západní kritiky běloruským režimem a opozicí. Běloruské elity ve svém diskurzu reflektují současnou akademickou i aktivistickou debatu o demokracii. Představitelé státu přitom akcentují socioekonomické aspekty demokracie a jsou jednak kritické k těm konceptualizacím, které zdůrazňují politická práva, a také odmítají, že by jejich režim tato práva porušoval. Rétoriku elit i opozice je potřeba vnímat i v kontextu geopolitického vývoje, a to zejména vztahů země s Ruskem a Evropskou unií: zhoršení vztahů s Ruskem se téměř vždy projeví ve formě dvoření se EU a naopak.

Opozice na druhé straně zdůrazňuje hodnoty liberální demokracie, v posledních letech se však strategie části opozice změnila, a zejména nová generace se soustředí méně na přímou kritiku porušování politických práv a svobod a víc energie vkládá do projektů lokálního a/nebo sociálního rozvoje. Manévruje tedy v „povolené“ sféře. To je důsledkem vícero faktorů, kterým se věnujeme níže.

Lukašenkův režim ve své rétorice akcentuje úplně jiné aspekty demokracie a západní kritice porušování lidských práv v zemi se brání mnoha často protichůdnými způsoby. Součástí Lukašenkovy rétoriky je:

- 1) bagatelizace respektive zesměšňování pojmu demokracie;
- 2) akcenty na jiné než politické aspekty demokracie a zdůrazňování těch mezinárodních žebříčků rozvoje, které jsou pro Bělorusko příznivé,
- 3) důraz na dvojí standardy Západu, nedostatky západních demokracií a podezírání Západu ze zlých úmyslů,
- 4) respekt k odlišným historickým tradicím a důraz na stabilitu.

3.2.1. Bagatelizace, zesměšňování

Běloruský prezident přispěl do encyklopedie významů demokracie několika bonmoty, jejichž společným jmenovatelem je snaha zlehčit nebo zesměšnit pojem demokracie jako takový, ať už se jedná o demokracii v zahraničí, nebo o pokusy demokratizovat Bělorusko samotné (srov. Chartija 97). Příkladem je vyjádření v souvislosti s hokejovým šampionátem v Minsku v roce 2014: *„Je tady dost demokracie? Je to úplná demokracie: [fanoušci] pijí, co chtějí a kde chtějí. Policie je i odveze domů, když je to potřeba“* (Euroradio 2014). Častou rétorickou strategií, kterou možno rovněž zařadit mezi nástroje bagatelizace a zesměšňování, jsou komentáře pohrávající si se slovním spojením „poslední evropský diktátor“. V rozhovoru pro Reuters v roce 2012 třeba Lukašenko říká: *„Vůbec nerozumím tomu, co je to diktátor, ale na druhé straně si někdy sám sobě v dobrém závidím. Jsem poslední a jediný diktátor v Evropě a vlastně žádní nejsou*

nikde jinde na světě. Přišli jste sem a podívali se na žijícího diktátora, a kde jinde byste nějakého viděli? Něco na tom je. Říkají, že i špatná publicita je dobrá publicita” (Reuters 2012). Pro Russia Today v roce 2013 uvedl: *“Jdu na rozhovor se západními novináři a jediné, co ten člověk ví, je, že ... Lukašenko je diktátor, a i když možná nejlidi zaživa, určitě jí ženy. A pak přijdou na rozhovor, tiše sedí oproti mně, a jakoby mimochodem, skromně zmíní tu věc o diktátorovi ...”* (Russia Today 2011). V rozhovoru pak vážnějším hlasem dodává, že i když je autoritářským vládcem, nemá prostředky na to, aby mohl být diktátorem. K dispozici je poměrně pestrá sbírka vyjádření běloruského prezidenta, ve kterých s úsměvem nebo vážnou tváří zlehčuje porušování lidských práv a západní přívlastky jeho stylu vládnutí. I když místy přiznává, že má autoritářský styl vlády, nepovažuje to za problém a přechází do obrany útokem, respektive kritikou západních demokracií a úmyslů Západu ve světě. Jak jsme uvedli v předchozí části, režim se postupně vyvíjí a částečně připouští úlohu dalších aktérů v politické aréně, jde však o kontrolovanou liberalizaci, která se může rychle zvrátit – ovladač má pořád v rukou prezident.

3.2.2. Důraz na dvojí standardy Západu a jeho nedodržování demokratických principů (obrana útokem)

Americký akademik běloruského původu Grigory Ioffe popisuje setkání představitelů běloruského režimu se skupinou představitelů amerických think tanků v roce 2010: *„Při vstupu do místnosti Lukašenko určil tón vtipem: „V Americe není vůbec žádná demokracie. Ve vaší delegaci je jenom jedna žena.““* (Ioffe 2014: 2). I když Ioffe uvádí, že šlo o vtip, obdobné výroky těžko považovat pouze za odlehčující humor, jelikož poukazování na nedostatky v demokratických standardech Západu patří ke klíčovým pilířům rétoriky běloruského režimu v reakci na západní kritiku běloruské demokracie.

Upozorňování na dvojí standardy neprobíhá jenom formou poukazování na nedostatky ve fungování evropské nebo americké demokracie, ale i srovnáváním přístupu Západu k jednotlivým východním zemím. V rozhovoru pro *Washington Post* se Lukašenko bránil kritice běloruské legislativy upravující volby následovnými slovy: *„Tento volební zákon není horší než ten v Rusku, Kazachstánu a Ázerbájdžánu – se kterými spolupracujete velmi dobře“* (Weymouth 2011).

Související rétorickou strategií, která má oporu ve výše popsáních chápáních demokracie, je vytváření dojmu, že cílem Západu je uskutečnit v Bělorusku převrat, jehož výsledkem bude nestabilita a celkové zhoršení kvality života občanů. Vypovězení amerického velvyslance Lukašenko okomentoval slovy: *„Proč potřebujeme velvyslance, který organizuje akce páté kolony?“* (Weymouth 2011). Jak podotýká v rozhovoru pro tuto studii běloruský opoziční politik: *„Naše země je stále ve válce“* (Výzkumný rozhovor, Minsk, prosinec 2015).

V jiném rozhovoru se běloruský prezident brání poukazováním na porušování politických práv a státní násilí na Západě: *„Jsme kritizováni za tvrdé opatření proti demonstrantům, ale Lukašenko nikdy, ani jednou, nepoužil proti demonstrantům slzný plyn anebo vodní děla... A toto vidáme opakovaně v demokratické Evropě nebo ve Spojených státech, samotné kolébce demokracie“* (RFE/RL 2009).

3.2.3. Nepolitické akcenty a postoje k mezinárodním žebříčkům

Kromě výsměchu a obrany útokem do repertoáru běloruského režimu patří i smířlivější slovník. Významnou částí Lukašenkova slovníku jsou akcenty na rozvojové aspekty demokracie, upozadování významu procedurálních aspektů demokracie a vstupové (input) legitimacy a zdůrazňování výstupové (output) legitimacy. Bělorusko se tedy nebrání mezinárodnímu srovnání kvality demokracie, ale zdůrazňuje, že kritéria, dle kterých je posuzováno Západem, jsou příliš úzká. Jako ilustraci této rétoriky uvádíme výňatek z Lukašenkova projevu na summitu OSN k udržitelnému rozvoji: *„V letech suverénní existence naší země jsme se ctí plnili Miléniové rozvojové cíle, které jsou spojeny s eliminací hladu a chudoby, dosažením stoprocentní gramotnosti, rodové rovnosti, sociální a politické stability, a nediskriminace na etnickém a rodovém základě. Máme nulovou úmrtnost při porodu, úmrtnost novorozeňat je nejnižší na světě. Toto znamená demokracii – ne to, co se na nás snaží uvalit naši západní učitelé“* (CTV 2015). Právě „sociální soulad“ patří k třem hlavním běloruským hodnotám, jak je Lukašenko charakterizoval ve svém novoročním projevu: *„Musíme chránit naše hodnoty, jmenovitě sociální soulad, národní jednotu a suverenitu“* (Lukashenka 2016).

I když se prezident Lukašenko často vyhrazuje proti západní kritice země a považuje ji za nespravedlivou a účelovou, příznivé hodnocení země v mezinárodních žebříčcích je důležitou součástí veřejné diplomacie země. Na svém Twitterovém účtu běloruské MZV upozorňuje třeba na vysoké umístění (třetí evropská země) v počtu žen na manažerských pozicích, nebo na prvenství v regionu SNŠ v rozvoji komunikačních technologií (ITU 2015; Belarus MFA Twitter 2015, Albrecht 2015). Na stránkách běloruského MZV je k dispozici přehled celé řady mezinárodních srovnání, ve kterých se Bělorusko umísťuje dobře (kupř. Globální index inovace, Prosperity Index), hodnocení Reportérů bez hranic, nebo *Freedom House* tam ovšem nenajdeme (Belarus MFA 2015).

I když Lukašenko akcentuje výstupovou (output) stránku demokratické legitimacy, nerad vidí zpochybňování legitimacy svého působení v úřadu. Na dotaz *Reuters* „Je možné, že se v Bělorusku stane něco jako arabské jaro?“ v roce 2012 odpověděl: *„Nepočítejte s tím. Bělorusko není Blízký východ. Politika běloruských a blízkovýchodních lídrů se od sebe kardinálně liší. Do téhle židle mě posadil jednoduchý národ. Od svých slibů lidem jsem se nikdy nevzdálil“* (Reuters 2012).

Je tedy patrné, že i když sociální akcenty jsou silnější, Lukašenko se nevzdává ani nároku na „vstupovou“ legitimitu – odmítá, že by v úřadě byl neprávem.

Často zmiňovaným výdobytkem běloruské cesty k rozvoji je i důraz na národnostní snášenlivost a odmítání nacionalismu v jeho násilných formách. Jinými slovy, v rétorice režimu je „národní jednota“ důležitá, je tu však snaha definovat národ občansky, nikoliv etnicky. Ve výročním projevu k lidu a parlamentu v roce 2015 Lukašenko řekl: *„Mnozí v Bělorusku si vzali a jsou v příbuzenských vztazích s Rusy, Poláky, Židy a příslušníky dalších etnik. Nikdy jsme tomu nevěnovali pozornost a nikdy nebudeme. Nejsme dostatečně lidnatá země. Potřebujeme alespoň dvacet milionů lidí. Proč bychom se pouštěli do šílené nacionalistické politiky? Odváželi pryč lidi, kteří se tady narodili a jejichž rodiče se tady narodili? To je nesmysl nejvyššího stupně!“* (Lukashenka 2015).

3.2.4. Respekt k odlišným historickým tradicím, volání po důvěře a důraz na stabilitu

Další linií smířlivějšího tónu je důraz na odlišné historické kořeny vývoje v jednotlivých zemích a tedy odlišné současné formy demokracie a lidských práv. Jde o mechanismus legitimizace současného režimu, a v tomto diskurzu režim sám sobě chápe jako přirozené vyústění specifické běloruské cesty k demokracii.

Vhodnou ilustrací jsou teze běloruského ministra zahraničních věcí Vladimira Makeje, který v článku *„Lidská práva: kdo a co způsobilo, že rozdělily svět“* volá po smíření a znovuvybudování důvěry (což je linie, která v posledních letech rezonuje v běloruské i ruské politické rétorice) a respektování historických tradic: *„Otázky lidských práv nesmí být tak rozdělující, jak jsou dnes, kdybychom jen mohli začít upřímně oceňovat své specifické historické tradice a zacházet dle toho jeden s druhým. To platí zvláště dnes, kdy globalizace posiluje identitární politiku, a vztah s ‚tím druhým‘ se stal zásadnějším než kdykoliv předtím.“* (Makei 2012). Z Makejova článku je však možno vyčíst i jistý determinismus, koneckonců v resumé se praví: *„Debaty o lidských právech, které byly na agendě v posledních dvou desetiletích, byly zbytečné. Je víc a víc zřejmé, že není možné změnit postoje, které jsou zakořeněny v staletí starých specifických kulturních, náboženských a dalších základech.“*

Související linií, kterou nacházíme v řadě projevů prezidenta, je důraz na mír a stabilitu jako významné hodnoty. V této linii se prolíná smířlivý tón (volání po míru a vytváření důvěry) a útočný tón (obviňování Západu, ale občas i Ruska). Zásadní akcent je však kladen na hrozbu války a nestability: *„Musíme přiznat, že situace ve světě se mění o mnoho rychleji, než jsme si byli schopni představit. Kdo by si pomyslel, že na sousední Ukrajině budou vybuchovat bomby a granáty? Kdo by si pomyslel, že v Evropě by mohlo vzplanout nebezpečí velké války a*

že míra napětí mezi velmocemi by mohla vzrůst na úroveň studené války? Dnes to nikdo neskrývá, včetně těch velmocí samotných.“ (Lukashenka 2015).

Tato slova jsou zároveň východiskem pro rostoucí asertivitu režimu na mezinárodním poli, respektive snahu stát se důležitým mostem případně rovnou sjednotitelem: *„Navzdory pokračující eskalaci geopolitické situace, věřím, že naše myšlenka integrace integrací je stále relevantní a slibná. Nakonec se nám podaří překlenout propast mezi Evropskou unií a Eurasijskou ekonomickou unií a založit Velikou Evropu od Atlantického oceánu k Pacifickému. Předsednictví Běloruska v EAU přispěje k zhmotnění této myšlenky... Naší společnou úlohou je zabránit vytvoření nových dělicích linií v Evropě a využít potenciál konstruktivní spolupráce v zájmu našeho lidu“ (Lukashenka 2015).*

Tyto ambice jistě podporuje skutečnost, že Minsk byl od začátku ukrajinské krize dějištěm důležitých schůzek představitelů Ruska, Ukrajiny a zemí EU (Francie, Německo). Bělorusko je též součástí (i když bez formálního mandátu) tzv. Minské skupiny, která je klíčovým (i když ne zcela efektivním) fórem pro jednání o konfliktu v Náhorním Karabachu. O váze Minsku spíš vypovídá skutečnost, že Minská skupina nese jméno běloruského hlavního města v podstatě náhodou (Giragosian 2015).⁶ O Bělorusku těžko mluvit jako o hráči těžké diplomatické váhy a tato rétorika je určena spíš pro domácí spotřebu a legitimizaci režimu. Současně se však režim pravděpodobně bude snažit využít aktuální geopolitické situace a snažit se zvyšovat svoji cenu i na mezinárodní úrovni. Postoj k sestřelení ruské stíhačky a nabídka mediátorských služeb (místo podpory Ruska) je toho ilustrací (Bohdan 2015).

Stabilita a mír jako protipóly chaosu a utrpení jsou tak nosným motivem rétoriky určené domácímu i zahraničnímu publiku. Jak uvedl prezident v letošním novoročním projevu: *„Jsme svědky nového dělení světa, které lidem nepřinese nic jiného než bídu a utrpení. V této situaci o to víc oceňujeme pořádek, mír a soulad v naší zemi. Jsme šťastni, že dokážeme Bělorusko uchránit před válkami, terorismem a vnitřním chaosem. Svou sílu čerpáme z historické paměti běloruského lidu, který v posledním století prožil obrovské utrpení a nenahraditelné ztráty“ (Lukashenka 2016).*

Propuknutí ukrajinské krize v prosinci 2013 a její eskalace v dalších letech mělo pro Lukašenka dva významy. Na jedné straně mu to umožnilo zvyšovat domácí legitimitu upozorňováním na hrozbu násilí a dávat vývoj v okolí do kontrastu s klidem doma. Na straně druhé je nestabilita jistým varováním, že ani on nemusí být ušetřen domácími pokusy o svržení, respektive vnější

⁶ Minská skupina/minský proces nesou jméno běloruského hlavního města z toho důvodu, že se tady původně měla konat konference na toto téma.

intervence. Apel na pokoj a porozumění a zdůrazňování vlastní stability jsou tak pochopitelnými sebezáchovnými mechanismy.

3.3. Místo závěru: Proč to nejde? Hřiště opozice a občanské společnosti

Běloruská opozice, za podpory evropských a severoamerických donorů, použila za posledních dvacet let celou plejádu strategií na oslabení moci prezidenta Lukašenka. I když se jí podařilo vzbudit mezinárodní zájem o dění v zemi a získat sympatie – zejména v Evropě a ve Spojených státech – dosáhnout konečného cíle, tj. ukončení Lukašenkova mocenského monopolu, se nepovedlo. Pod relativní neúspěch opozice se podepisuje vícero faktorů: nejednotnost, monopol vlády v běloruských masmédiích a vliv ruských a ruskojazyčných médií, relativně stabilní a vysoká životní úroveň a zručnost režimu v manévrování mezi Východem (Ruskem) a Západem (EU a USA).

Při dominanci představitelů režimu ve veřejném prostoru a tedy horších startovacích podmínkách opozice (finanční zdroje, možnost politické mobilizace) je rozdrobenost přitěžující skutečností (v roce 2010 třeba kandidovalo devět opozičních kandidátů – spojení prostředků a kampaní by jejich šance ukázat se jako životaschopná alternativa Lukašenkovi posílilo). Ukončení monopolu moci však není jediným cílem představitelů opozice – politickým cílem je rovněž přesadit vlastní představy o tom, jak by země v budoucnosti měla vypadat. A tak, i když proběhlo několik pokusů o sjednocení, ani v posledních prezidentských volbách v roce 2015 se jí nepodařilo vytvořit jeden program, který by zahrnoval tři základní proudy – národní, sociální a lidskoprávní (Belsat 2015, Belarusinfocus 2015).

Prosazení jiného pojetí demokracie než toho, které vyznává běloruský režim, nepomáhá ani monopol vlády v běloruských masmédiích. Jak bylo zmíněno výše, vláda použila řadu právních a ekonomických opatření na zamezení vlivu alternativních názorů ve veřejném prostoru. Součástí represí jsou třeba pokuty pro novináře, kteří spolupracují se zahraničními médii (European Federation of Journalists 2016). Jelikož v Bělorusku na rozdíl od jiných postsovětských zemí proběhla jenom minimální privatizace, státní vlastnictví většiny médií s celonárodním pokrytím v kombinaci s centralizací státní moci jsou zásadními překážkami existence svobodné diskuze. Alternativní zpravodajství se šíří hlavně prostřednictvím online kanálů, avšak, i v důsledku dalších faktorů popsaných v této zprávě, je jeho dopad na veřejné mínění vlažný (Index on Censorship 2014).

V mediální oblasti je nutno zmínit další faktor, a tím je význam ruských a ruskojazyčných televizních kanálů. I když se situace postupně mění,

dominantním jazykem ve veřejném prostoru prozatím stále zůstává ruština. Vzhledem k tomu, že se Lukašenkův režim snaží balancovat mezi RF a EU, v časech nepříznivých vztahů s Ruskem se snažil omezit vliv ruských médií (Deutsche Welle 2011). K aktivnější politice v tomto směru došlo po ruské invazi na Krym – Lukašenko k překvapení mnoha začal užívat běloruštinu ve svých prezidentských projevech (The Guardian 2015). I když budování specifické běloruské identity včetně většího důrazu na jazyk má vzestupný trend, běloruská společnost je stále vystavena vlivu médií kontrolovaných RF. Rovněž je potřeba zdůraznit, že jazykové prostředí (ruština je rozšířenější než kterýkoliv z jazyků EU) limituje možnosti vlivu EU v zemi.

Výrazným faktorem, který nesporně napomáhá přežívání režimu, je relativně vysoká a stabilní životní úroveň. I když, vzhledem k typu režimu, je spolehlivost dat o socioekonomickém rozvoji předmětem polemiky, existuje řada důvodů předpokládat, že relativní spokojenost se životní úrovní je jedním z podstatných opěrných bodů současného režimu. V naposledy zveřejněném Indexu lidského rozvoje UNDP (data za 2014) se Bělorusko umístilo na 50. příčce, což je nejvyšší postavení mezi zeměmi Východního partnerství EU (pro srovnání, Ukrajina: 81, Moldavsko: 107, Arménie: 85, Ázerbájdžán: 78, Gruzie: 76). Jeho pozice je vyšší než pozice několika členských států EU (Bulharsko – 59, Rumunsko – 52) a některé další jsou na tom jen o málo lépe (Maďarsko – 44, Lotyšsko – 46 [UNDP 2015]). Bělorusko se rovněž umísťuje relativně vysoko v indexu prosperity Legatum institutu – v roce 2015 mu patřila 66. příčka. Pro srovnání, Ukrajina je na 70. příčce a Moldavsko na 92. (Legatum Institute 2015).⁷ Tato situace se může samozřejmě poměrně rychle změnit při výrazném zhoršení vztahů s Ruskem, jehož výsledkem by byla vyšší cena energetických surovin. Běloruská ekonomika se velmi pomalu otevírá a liberalizuje, i ze strany vláda i ze strany občanů se zvyšuje míra podpory dalších reforem (Jarábik 2014). K tomu ale dochází i v důsledku skutečnosti, že autoritářský socialismus, na kterém dlouhá léta stála Lukašenkova podpora, může pomalu přestat fungovat. Na rostoucí nezaměstnanost režim reaguje demonstrativními opatřeními typu válka proti „sociálním parazitům“, a není schopen předložit efektivní hospodářskou a sociální politiku (Astapenia 2015). To je samo o sobě dobrým důkazem, že režim si sám uvědomuje, že není v jeho moci skutečné reformy provést, a proto volí strategii hledání obětních beránků.

V neposlední řadě se pod přetrvávající jednobarevnost běloruského režimu podepisuje i jeho adaptabilita na změny v mezinárodním prostředí a schopnost manévrovat mezi Ruskem a Západem a v případě potřeby činit ústupky jednomu nebo druhému. V roce 2015 k hlavním zprávám z Běloruska patřilo propuštění

⁷ Legatum institute sestavuje žebříčky prosperity na základě následovných indikátorů: ekonomika, podnikatelské příležitosti, správa věcí veřejných (governance), vzdělávání, zdravotnictví, bezpečnost, osobní svoboda, sociální kapitál.

politických vězňů a vstup země do Boloňského procesu. Obdobná gesta režimu, i když samozřejmě chvályhodná a s pozitivním dopadem na společnost, vytvářejí zdání, že autoritářský režim je schopný autokorekce a postupné demokratizace. Posilují jeho legitimitu, protože může ukázat, že se krok za krokem přibližuje k standardům EU. Evropské unii nezbývá než takováto gesta uvítat, a politická opozice je rovněž nemůže kritizovat – v konečném důsledku představují část jejího programu.

V opozičním snažení je v posledním období možno sledovat nový trend – mnoho aktivistů změnilo taktiku, přestalo formulovat své požadavky v jazyce politických práv a začalo se zaměřovat na společenské angažmá, které režim přímo nedráždí. Příkladem jsou umělecké projekty a aktivity zaměřené na posilování vazeb v rámci lokálních komunit – které často kombinují prvky umění, vzdělávání a zlepšování kvality lokálního vládnutí (Chodkovski 2015). Sociální podnikání (*social entrepreneurship*) je tak jistým způsobem novou formou občanského aktivismu a opětovného zabydlování se v respektive přivlastňování (*reclaiming*) veřejného prostoru. Řada nevládních organizací zabývajících se demokracií v Bělorusku (třeba *Office for Democratic Belarus*) tak do svých aktivit zařadila konference a tréninky zaměřené právě na sociální podnikání nebo společenskou odpovědnost firem. Příklady takového angažmá zahrnují víkendová soustředění, jejichž cílem je vygenerovat konkrétní nápady, často ve spolupráci s účastníky ze západní Evropy, online servery typu kickstarter, na kterých mohou jedinci finančně podpořit nové iniciativy, atd.⁸

Ve srovnání s charakterem protestů v předchozích letech je nová forma angažování méně konfrontační – část opozice akceptovala prostor, který jí vymezil režim. Nedá se říct, že by se jednalo o apatii – uvedené projekty se vyznačují vysokou mírou angažovanosti. Místo přímých požadavků na odstavení vládnoucího režimu se část opozice soustřeďuje spíše na zlepšování těch částí veřejného prostoru, které zlepšit v daném rámci jdou. Jak poznamenal jeden politický aktivista: „Proč bych se nechal zavřít, když tím ničeho nedocílím.“

Pod transformaci opozičních aktivit se podepsalo vícero souvisejících faktorů. Jedním z nich je poměrně silná veřejná podpora stávajícího režimu – samozřejmě, jak už bylo zmíněno, v situaci, kdy má režim kontrolu nad sdělovacími prostředky a zároveň je schopen poskytnout určitou životní úroveň, nejde o překvapivý výsledek. Druhým faktorem je pak nesouhlas, respektive obava veřejnosti z vývoje v zemích, kde došlo k převratu, respektive změně režimu. Když krátce po odstavení Viktora Janukovyče od moci na Ukrajině zkoumal think-tank ISEPS názory běloruské veřejnosti, 54,7 % dotazovaných bylo přesvědčeno, že šlo o „puč, ilegální převzetí moci“ a 70 % se vyslovilo, že by si

⁸ Socstarter Belarus <http://www.socstarter.com/about-eng.html>; StartIdea <http://startidea.by/>; Maesens - <https://maesens.by/>.

nepřálo, aby se podobné události staly v Bělorusku (Smok 2014). Třetím podstatným faktorem je jisté snížení očekávání představitelů opozice od role Západu, respektive očekávání od toho, co Západ může realisticky pro Bělorusko udělat.

Ukazuje se rovněž, že mezinárodní spolupráce, která se nezaměřuje pouze na politická práva, ale bere v potaz další aspekty společenského života, může nepřímou cestou vést k vytvoření prostředí, které bude příznivější pro liberalizaci v oblasti politických a občanských práv. Nedávný výzkum Univerzity of Kent pod vedením E. Korostelevy ukazuje, že vnímání EU v Bělorusku je postupně pozitivnější, povědomí o cílech Východního partnerství roste. Korosteleva a její tým však zdůrazňují, že EU a Eurasijská unie jsou vnímány jako soutěžící a nekompatibilní projekty, přičemž „liberální demokracie“ EU je charakterizována jako vzdálenější od modelu „sociální demokracie“, který je dotazovaným Bělorusům bližší a kterému se dle nich více blíží Eurasijská unie (Korosteleva 2014, Univerzity of Kent 2013). Autoři na základě průzkumu postojů a hodnotové orientace běloruské společnosti předkládají tyto typy politicko-ekonomických modelů a představ s nimi spojených:

Tabulka č. 1: Hodnoty, které si Bělorusové spojují s EU, Eurasijskou unií a Běloruskem

Liberální demokracie (EU)	Hybridní případ (Eurasijská unie)	Socialistická demokracie (Bělorusko)
tržní ekonomika	mír/stabilita	mír/stabilita
demokracie	tržní ekonomika	multikulturalismus
ekonomická prosperita	multikulturalismus	tolerance
lidská práva	ekonomická prosperita	sociální jistoty
osobní svobody	sociální jistoty	kulturní dědictví

Tabulka č. 1: Univerzity of Kent (2013) Belarus – Eastern Partnership: A National Values Survey. *Global Europe Centre Survey Brief*, <http://www.kent.ac.uk/politics/gec/research/documents/gec-belarus-survey-brief-2013.pdf>.

Dle Korostelevy a jejího týmu je nezbytné, aby se do tvorby veřejné politiky promítly představy Bělorusů a jejich očekávání od jednotlivých politicko-ekonomických modelů. S těmito závěry možno jen souhlasit – pokud má EU ambici získat si větší podporu v Bělorusku a posílit jeho demokracii, měla by stavět na už existujících společných hodnotách.

Tabulka č. 2: Freedom House, Nations in Transit

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Volební proces	7,00	7,00	7,00	6,75	6,75	7,00	7,00	7,00	7,00	7,00
Občanská společnost	6,75	6,50	6,50	6,25	6,00	6,00	6,25	6,50	6,50	6,50
Nezávislost médií	6,75	6,75	6,75	6,75	6,50	6,75	6,75	6,75	6,75	6,75
Demokratické vládnutí na národní úrovni	7,00	7,00	7,00	6,75	6,75	6,75	6,75	6,75	6,75	6,75
Demokratické vládnutí na lokální úrovni	6,50	6,50	6,75	6,75	6,75	6,75	6,75	6,75	6,75	6,75
Rámec a nezávislost soudnictví	6,75	6,75	6,75	6,75	6,75	6,75	7,00	7,00	7,00	7,00
Korupce	6,25	6,25	6,25	6,00	6,00	6,00	6,25	6,25	6,25	6,25
Demokracie celkem	6,71	6,68	6,71	6,57	6,50	6,57	6,68	6,71	6,71	6,71

Tabulka 2: Freedom House, Nations in Transit, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2015/belarus>.

I když o Bělorusku lze těžko mluvit jako o svobodné zemi, v posledním období zde dochází, i v důsledku změněného geopolitického prostředí, k jisté liberalizaci. Efektivita sankčních opatření Evropské unie je předmětem polemiky, faktem však zůstává, že byly částečně zrušeny až po propuštění politických vězňů, a k propuštění vězňů došlo i v důsledku zhoršujícího se rusko-běloruského vztahu. Představa, že Bělorusko bude buď „ruské“, anebo „evropské“ je mylná – vzhledem ke geografické poloze, transportním a energetickým koridorům, ale i jazykové blízkosti je zcela pochopitelné, že pro budoucnost Běloruska, a to bez ohledu na to, jaký režim v něm bude vládnout, jsou podstatné oba vztahy – ten s Uní i ten s Ruskem (Kryvoi – Wilson 2015).

Česká republika by v žádném případě neměla rezignovat na podporu politických práv v zemi. Je však důležité, aby paralelně rozvíjela i spolupráci v dalších oblastech. Úspěch východní politiky Unie (a ČR) spočívá v její schopnosti podpořit budování kvalitních veřejných institucí. Situace na Ukrajině, kde sice došlo k politické liberalizaci, ale ekonomickým a institucionálním reformám se nedaří, by měl být varovným příkladem (Jarábik 2015).

Jak ukázalo studium běloruské rétoriky a indikátorů demokracie a socio-ekonomického rozvoje, pouhé soustřeďování se na nedostatky běloruského politického systému není efektivním nástrojem podpory demokracie v zemi.

Rovněž je potřeba uvědomit si, že, jak upozorňují Kryvoi a Wilson, očekávání, že případný pád režimu bude mít automaticky za následek proevropskou, respektive prozápadní orientaci země, není zcela opodstatněné (Kryvoi – Wilson 2015). Takovému scénáři nenasvědčují ani domácí zdroje případné změny (kapacity opozice, alternativní vize, schopnost a možnosti oslovit a přesvědčit voliče), ani konstelace geopolitického prostředí. Bělorusko i v případě změny režimu bude muset najít způsob, jak do své zahraniční politiky zakomponovat vztahy s Ruskem i EU. Vycházejíc z agresivní zahraniční politiky Ruské federace v posledním období, a domácího ruského diskurzu o demokracii (viz kapitola této studie zaměřená na Rusko), kdyby z Minsku zaznělo jednoznačné „ano“ evropské integraci, odpověď Moskvy by mohla být bolestivá, a Minsk si to uvědomuje. Rovněž, jak se ukazuje na případě dalších postsovětských zemí (Ukrajina, Gruzie, Moldavsko), politická liberalizace a změna státoprávního uspořádání, které zaručí lepší podmínky pro politickou soutěž, nevedou nezbytně k přijímání a implementaci demokratických standardů a opatření, které by byly v souladu s článkem 2 smlouvy o Evropské unii.

Tabulka č. 3: Gini index (World Bank 2016)⁹

	Bělorusko	ČR	Rusko
1995	28,8	25,8 ¹⁰	46,1 ¹¹
2000	29,7 ¹²	-	37,1
2005	27,8	27,0	41,4
2006	28,2	26,7	41,5
2007	28,8	26,0	42,3
2008	27,2	26,3	41,4
2009	27,7	26,2	39,7
2010	27,7	26,6	40,9
2011	26,5	26,4	41,0
2012	26,0	26,1	41,6

Data: odhad World Bank, škála 0 (absolutní rovnost) 100 (nerovnost)

⁹ V přerozdělení bohatství měřeném gini koeficientem si Bělorusko vede lépe než řada post-sovětských zemí.

¹⁰ Údaj za rok 1996.

¹¹ Údaje za rok 1996.

¹² Údaj za rok 1999, údaje za rok 2000 nejsou dostupné.

4. Uzbekistán a demokracie

Země postsovětské Střední Asie (Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán) dostaly do vínku své nezávislosti nešťastnou geopolitickou pozici. Jsou vklíněny mezi Rusko a Čínu s jejich specifickými politickými systémy a regionálními ambicemi, v těsném sousedství Afghánistánu a zároveň vzdáleny od světových moří (Uzbekistán je dokonce tzv. *double land-locked* země), s obtížným přístupem na současné světové trhy. Proces rozpadu Sovětského svazu překvapil tyto země nepřipravené, nicméně po počátečních rozpacích se politické elity těchto zemí jaly pěstovat získanou nezávislost a samostatnost, jejíž vznik nyní bez výjimky považují za klíčový okamžik svých dějin. Ač doposud byly tyto země do značné míry vnímány jako součást relativně homogenního regionu s odkazem na mnoho styčných bodů mezi jednotlivými zeměmi včetně dávné i blízké minulosti, jazykové a náboženské příbuznosti či sovětského dědictví, v posledních letech se stávají zřetelnějšími významné rozdíly mezi postsovětskými středoasijskými republikami a diferencuje se i přístup k těmto zemím (Boonstra 2015). Jednotlivé země postsovětské Střední Asie zvolily značně odlišný přístup k rychlosti či hloubce ekonomických a politických reforem, k míře a způsobu zapojení do mezinárodního systému či k ukotvení nově budované národní identity, což jednoznačně podporuje současný příklon k bilaterálnímu a diferencovanému vyjednávání se zeměmi regionu.

Avšak přes tyto odlišnosti lze vysledovat několik společných základních charakteristik přístupu postsovětských středoasijských republik a jejich současných politických elit k vládnutí a k správě věcí veřejných (Omeličeva 2015). Na prvním místě je to důraz na zajištění stability. Stabilita je jedno z nejskloňovanějších slov středoasijského politického slovníku a lze ho velmi dobře substituovat za analytický koncept bezpečnosti v celé jeho šíři. Zajištění bezpečnosti vnitřní, vnější, ekonomické, ekologické, sociální a jiné je základním úkolem a cílem státu. V kontextu postsovětské Střední Asie 90. let (ovšem i později), kdy se formovaly politické názory současné vládnoucí elity, je tento důraz na bezpečnost srozumitelný. Po celá 90. léta probíhaly občanské konflikty v Tádžikistánu nebo v Afghánistánu, s konečnou platností a s vážnými ekonomickými důsledky se rozpadalo sovětské centrálně plánované hospodářství včetně ničující ruské finanční krize v roce 1998, nově vzniklé státy byly několikrát na pokraji finančního krachu, objevily se skupiny militantních islamistů, docházelo k odchodu významné části ruských obyvatel do Ruska apod. Mladé státy musely po konci studené války překonat nepoměrně více těžkostí než například státy střední a východní Evropy. Přes tuto srozumitelnost je patrné, že se pod heslo stability zahrnují některé kroky vlád, u kterých lze zpochybnit nutnost jejich zavedení a které často vyvolávají kritiku ze strany ochránců lidských práv. Dalšími charakteristikami středoasijského přístupu k vládnutí je důraz na sociální spravedlnost, silná úloha státu v zajištění základních potřeb,

regulace, stability a spravedlnosti, silná úloha hospodářství, národní hrdost a odmítání individualismu. Toto vnímání politiky má určující vliv na styl vlády jednotlivých režimů, které jsou v západních analýzách označovány za autoritářské (snad s výjimkou současného postbakijevského Kyrgyzstánu). Nicméně z pohledu samotných režimů je tento styl odůvodňován odvoláváním se na regionální bezpečnostní kontext a na historická a kulturní specifika daných společností.

Právě Uzbekistán je velmi dobrý příkladem výše zmíněného přístupu k politice a vládnutí. Díky své velikosti (je to nejlidnatější postsovětská středoasijská republika) a centrální poloze se Uzbekistán považuje za vůdce regionu (Laumulin – Tolipov 2010) a je nutné uznat, že vážnější problémy této země by mohly mít potenciál rozkolísat celý region. V případě Uzbekistánu lze pozorovat všechny klíčové charakteristiky středoasijského vnímání vládnutí, politiky a demokracie, které jsou uvedeny výše. Zároveň bývá Uzbekistán nejvíce kritizován za nedostatky v demokratičnosti politického systému a za nedostatky v dodržování lidských práv. Proto slouží Uzbekistán i jako velmi výrazná ilustrace značně nekonzistentního přístupu západních zemí vůči zemím Střední Asie, které Uzbekistán (a ostatní) silně kritizují za jeho vnitrostátní politiky, a zároveň režim do značné míry podporují vzhledem k jeho strategické poloze a sousedství s Afghánistánem. V následujícím textu je nejprve provedena analýza stupně demokracie dle kritérií přijímaných západními politiky, nevládními organizacemi a odbornou veřejností jako standardy demokracie. V druhé části následuje rozbor základních charakteristik vnímání konceptu demokracie ze strany vládnoucí elity Uzbekistánu.

4.1. Uzbekistán optikou teorie hybridních režimů

Politický režim Uzbekistánu bývá v tisku označován adjektivy jako tvrdě autoritářský, nepotisticky autoritářský, nebo jako režim pod vedením autokrata či diktátora. Situace v zemi bývá médií srovnávána se Severní Koreou a Uzbekistán se stává častým terčem kritiky především ze strany nevládních organizací zabývajících se lidskými právy. Někteří autoři odborných knih pak hovoří o autokracii (Collins 2009: 6), o tendenci k sultanismu (Linz – Stepan (1996), citováno v Cunnings 2002), o benigním autoritářství (Kangas 2002: 141) či patrimonialismu (Cooley 2012). Zároveň se však Uzbekistán opakovaně pyšní nevyvratitelnými úspěchy na cestě za „*budováním nového demokratického státu a občanské společnosti, svobodného a prosperujícího života, který není nikomu v ničem podřízený*“ (Karimov 2015). Odlišnost hodnocení stávajícího politického režimu Uzbekistánu externími hodnotiteli na jedné straně a uzbeckými vládními činiteli na straně druhé lze do určité míry vysvětlit existencí fenoménu, který významný uzbecký politolog nazval rozdílem mezi *de iure* a *de facto* demokratizací (Tolipov 2004). Je to stav, kdy téměř všechny zákonné normy obecně považované za podmiňující existenci demokracie a na ně napojené

instituce, jejichž účelem je implementace těchto zákonů, jsou v Uzbekistánu součástí právního řádu, nicméně právě faktické fungování institucí a naplňování zákonů výrazně pokulhává za obecně přijímanou představou demokracie. V následujícím textu nejprve představíme ústavu Uzbekistánu a poté rozebereme jednotlivé atributy, které bývají spojovány se širším pojetím demokracie, tedy: existence voleb, míra jejich svobody a spravedlivosti, existence politických stran a míra politické soutěže, dělení moci, nezávislost jednotlivých složek státní moci, možnost občanů rozhodnout se ve volbách založená na volném přístupu k informacím, rovnost občanů před zákony a možnost podílet se na politickém životě společnosti. Cílem je klasifikovat politický režim Uzbekistánu dle modelu Larryho Diamonda (2002).

Základním stavebním kamenem politického systému Uzbekistánu je ústava, která byla přijata 8. prosince 1992, tedy přibližně patnáct měsíců po vyhlášení nezávislosti Uzbekistánu. Přijetí ústavy je politickou elitou vydáváno za obrovský úspěch a každoročně oslavováno jako státní svátek, velmi často v tuto dobu prezident Karimov pronáší významný projev před parlamentem (*Oliy Majlis*). Ústava svým psaným obsahem vskutku může sloužit jako výkladní skříň moderní demokratické země. První část ústavy obsahuje přihlášení k principům demokracie a nadřazenost vůle lidu, stanovuje dělbu moci mezi moc zákonodárnou, výkonnou a soudní, zakotvuje uzbeckou demokracii v respektu k lidské bytosti, jejího života, svobody, cti, důstojnosti a jiných nezcizitelných práv (Constitution, část 1).

Druhá část ústavy definuje především osobní, politická, ekonomická a sociální práva občanů Uzbekistánu, ale i jejich povinnosti (např. chránit historické, duchovní a kulturní dědictví Uzbekistánu, chránit životní prostředí, platit daně a další poplatky stanovené zákonem či bránit vlast formou vojenské či alternativní služby). Je zde explicitně stanovené právo účastnit se veřejného života například zakládáním politických stran, účastí v různých organizacích či hnutích nebo účastí na shromážděních, schůzích či demonstracích. Zároveň ovšem mají úřady právo nepovolit či ukončit takové akty při vyhodnocení možných bezpečnostních hrozeb (Constitution, část 2). V třetí části ústavy jsou pak definovány zejména podmínky a možnosti sdružování občanů, je zde stanoveno, že náboženské organizace jsou odděleny od státu a zároveň stát nemůže zasahovat do činnosti těchto náboženských uskupení. Je potvrzen význam rodiny jako základní jednotky společnosti a uložena povinnost dospělých dětí starat se o své rodiče. Třetí část také zaručuje svobodu hromadných sdělovacích prostředků a výslovně zakazuje cenzuru (Constitution, část 3).

Krátká čtvrtá část stanovuje administrativní dělení země na menší jednotky (kraje, okresy, města, osady, *kišlaky*, *auly*). Ústava v této části nehovoří o případných pravomocích těchto regionálních jednotek, nabízí se otázka, do jaké

míry lze hovořit o územní samosprávě. Dále tato čtvrtá část specifikuje postavení Republiky Karakalpakstán včetně práva této republiky na odtržení se od Republiky Uzbekistán na základě národního referenda Karakalpakstánu (Constitution, část 4). Nejdelší pátá část ústavy popisuje rozvržení pravomocí mezi jednotlivými složkami státní moci. Zákonodárná moc náleží dvoukomorovému parlamentu Oliy Majlis. Volební období pro členy obou komor je shodné, pětileté, nicméně tato volební období se nepřekrývají. Členové dolní komory (Legislativní komora) jsou voleni ve všeobecných volbách. Většina členů horní komory (Senátu) je volena zástupci regionů, šestnáct senátorů je pak jmenováno přímo prezidentem republiky z řad významných občanů Uzbekistánu. V tomto bodě se poprvé výrazněji odrážejí extenzivní pravomoci prezidenta. Jak nepřímá volba senátorů, tak prezidentovo jmenování jedné šestiny horní komory v kontextu současného Uzbekistánu dále znehybňují politickou aktivitu společnosti. Dle ústavy má Oliy Majlis standardní pravomoci demokratických parlamentů s mírnými rozdíly mezi dolní a horní komorou.

Prezident republiky je dle ústavy hlavou státu a zajišťuje součinnost a spolupráci mezi jednotlivými složkami státní moci. Ústava explicitně nestanoví, kterou složku moci prezident představuje, nicméně dle výčtu jeho pravomocí, který je nejpočetnější ze všech složek státní moci, lze odvodit, že funkce prezidenta v sobě zahrnuje jak zákonodárnou, tak výkonnou moc. Prezident zastupuje Uzbekistán ve věcech zahraniční politiky a reprezentace státu v zahraničí, schvaluje a odvolává premiéra a členy vlády, jmenuje a odvolává generálního prokurátora, soudce všech stupňů, hejtmany (*chokim*), vedoucího Národní bezpečnostní služby, je vrchním velitelem ozbrojených sil. Prezident může vydávat dekrety, rozhodnutí a nařízení s platností zákona, může svým rozhodnutím rozpustit obě komory Oliy Majlis v případě nepřekonatelných rozporů, které mohou ohrozit jejich fungování. Prezidentem se může stát volitelný občan pouze na dvě volební období. Pravomoci prezidenta jsou tedy velmi široké a překračují svým rozsahem i pravomoci silných prezidentských systémů, za které jsou považovány USA či Francie. Zejména možnost vydávat legislativní akty bez nutnosti schválení parlamentem je velmi neobvyklá. Rovněž jmenování a odvolávání soudců všech stupňů soudního systému překračuje pravomoci prezidentů běžné v západních systémech a má silný dopad na (ne)fungování výkonu nezávislé soudní moci.

Výkonná moc náleží dle ústavy vládě. Vláda je zodpovědná jak parlamentu, tak prezidentovi, z čehož vyplývá určitá upozaděnost tohoto orgánu, který neoplývá dle ústavy žádnými významnými pravomocemi kromě koordinace, implementace a zajištění výkonu práva a státních politik. Soudní moc má být nezávislá a soudci se mají řídit pouze právem. Soudní slyšení mají být veřejná, neveřejná slyšení jsou přípustná pouze v zákonem určených případech. Obvinění mají právo na

obhajobu a do okamžiku odsouzení mají být považováni za nevinné (Constitution, část 5).

Výše popsaný obsah ústavy Uzbekistánu se snad kromě poměrně velmi bohatých pravomocí prezidenta mnoho neliší od ústav západních demokracií, jimiž ostatně byl její vznik inspirován. Lze konstatovat, že dle tohoto základního zákona a bez další analýzy konkrétního naplňování ústavy, by bylo možno označit Uzbekistán v souladu s Tolipovem (2004) za demokracii *de iure*. Je to však právě praktické uskutečňování, které umožní odhalit případné pouhé formální nastavení demokratických principů a nalézt tak nejpravděpodobnější typ politického systému Uzbekistánu.

Jeden z ukazatelů demokratičnosti země předpokládá pravidelné konání svobodných voleb (Schumpeter 1943). Přímé volby v Uzbekistánu jsou vyhlašovány na celostátní úrovni pro dolní komoru parlamentu a pro volbu prezidenta. Na regionální a lokální úrovni jsou pak pořádány volby do krajských, okresních a městských zastupitelských rad (*Kengaše*) (Senate of the Oliy Majlis) a do výborů městských částí (*mahall*)¹³ (Kamp 2004). Parlamentní volby se konají pravidelně v souladu s ústavou v pětiletých intervalech. Do parlamentu posud proběhly v letech 1994, 1999, 2004, 2009 a 2014¹⁴. Volby organizuje a dohlíží nad jejich průběhem Ústřední volební komise Republiky Uzbekistán, která vznikla v roce 1998. Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě a její Úřad pro demokratické instituce a lidská práva (OSCE/ODIHR), která patří k tradičním a respektovaným (západním) institucím, které monitorují volby v členských i nečlenských zemích OBSE, od voleb v roce 1999 nevyslala do Uzbekistánu plnou pozorovatelskou misi. Jako důvod vždy uvedla především limitovanou politickou soutěž (např. OSCE/ODIHR 2014), nedostatek skutečné možnosti pluralistické volby a nemožnost volit kandidáty, kteří se výrazně odklánějí od vládní politiky (např. OSCE/ODIHR 2009). OSCE/ODIHR tedy hodnotí jak volební legislativu, tak praktické provádění principů demokratických voleb v Uzbekistánu jako nedostatečné a nesplňující závazky vyplývající z členství OSCE.

Jedním z nejzávažnějších důvodů této kritiky je především nedokonalá (v podstatě neexistující) soutěž mezi politickými stranami. V současné době jsou registrovány a voleb se mohou zúčastnit pouze čtyři politické strany: Hnutí

¹³ *Mahallu* si můžeme představit jako určitou městskou část, sousedství, které bylo tradičně spravováno relativně neformální radou starších v čele s *aksakalem*. V současné době, po vzniku nezávislého Uzbekistánu nabyly mahally na významu a staly se oficiální součástí státní správy, jelikož státní aparát rozpoznal jejich užitečnost jak v distribuci sociálních služeb, tak v možnosti další vrstvy dohledu nad obyvatelstvem.

¹⁴ Do roku 2004 byl Oliy Majlis pouze jednokomorový, počet mandátů byl 250. V roce 2002 byla v referendu přijata významná ústavní změna, která zavedla dvoukomorový parlament. Tím se snížil počet přímo volitelných mandátů v dolní komoře na 120. K další změně došlo k 1. 7. 2009, kdy na základě zákona se zvýšil počet členů dolní komory ze 120 na 150. Nicméně z těchto nových 30 mandátů je 15 přiděleno Ekologickému hnutí Uzbekistánu.

podnikatelů a obchodníků – Liberálně demokratická strana Uzbekistánu, Lidově demokratická strana Uzbekistánu, Demokratická strana Uzbekistánu „*Milliy Tiklanish*“ a Sociálně demokratická Uzbekistánu „*Adolat*“. Zaregistrováno je ještě Ekologické hnutí Uzbekistánu, kterému automaticky přináležejí patnáct nepřímo zvolených mandátů. Toto automatické přidělení poslaneckých mandátů konkrétnímu hnutí se opět vymyká jakémukoliv srovnání a slouží k zajištění maximální možné výše vlivu současného prezidenta. Výše jmenované politické strany se jedna od druhé příliš neliší, vesměs podporují politiky a rozhodnutí prezidenta Islama Karimova, a to do té míry, že sám Karimov považuje tuto nedostatečnou odlišnost za alarmující (Today.kz 2015). Jiným, především opozičním či alespoň alternativním politickým stranám a hnutím se opakovaně nedaří získat registraci (mezi nejvýznamnější patří např. *Birlik*, *Erk* a *Birdamlik*) a jejich představitelé opustili území Uzbekistánu ze strachu před perzekucí ze strany státního aparátu.

Jestliže parlamentní volby jsou alespoň z hlediska své periodicity neproblematické a doposud probíhaly časově v souladu s ústavou, prezidentské volby se vyznačují určitou nepředvídatelností, někteří hovoří dokonce o neústavnosti (Freedom House 2008) nebo diplomaticky o právní problematičnosti (OSCE/ODIHR 2008). Dle ústavy je volební období prezidenta pět let a jedna osoba nemůže být prezidentem Uzbekistánu více než dvě po sobě jdoucí období (Constitution, část 5, kapitola XIX, článek 90).

Současný prezident Islam Karimov je ve své funkci již od prosince 1991, kdy byl poprvé zvolen prezidentem nezávislého Uzbekistánu. Přestože jeho první mandát měl vypršet v prosinci 1996, bylo jeho volební období prodlouženo v referendu z roku 1995 až do roku 2000. V prezidentských volbách v roce 2000 Islam Karimov znovu v přímé volbě vyhrál. V roce 2002 bylo novelizací ústavy prodlouženo volební období prezidenta na sedm let. Přestože Karimov sloužil již svoje druhé volební období, režim argumentoval, že dle novelizované ústavy z roku 1992 (původní ústava byla z roku 1991, kdy Karimov vyhrál své první volby) slouží Islam Karimov teprve první volební období. Tím se otevřela Karimovi možnost znovu kandidovat v roce 2007.

O právní problematičnosti či dokonce neústavnosti lze hovořit především z toho důvodu, že Karimův mandát vypršel v lednu 2007, nicméně prezidentské volby, ve kterých znovu kandidoval, byly vyhlášeny až na prosinec 2007. Dle výkladu některých pozorovatelů zůstával Karimov v úřadu od ledna do prosince 2007 v rozporu s ústavou (Freedom House 2008). Tím ovšem nepravidelnosti nekončí, v prosinci 2011 parlament schválil další změnu ústavy, ve které se volební období prezidenta opět zkracuje ze sedmi na pět let. Toto opět následně posloužilo jako argument pro umožnění kandidatury Islama Karimova v doposud

posledních prezidentských volbách v březnu 2015, ve kterých opět vyhrál, a zůstává ve své funkci již od roku 1991, tedy úctyhodných dvacet pět let.

Podobně jako volby do parlamentu se prezidentské volby vyznačují velmi omezenou politickou soutěží. Své kandidáty na prezidenta mohou navrhnout pouze registrované politické strany. Zároveň kandidát musí ovládat státní jazyk (uzbečtina), deset let před konáním voleb musí trvale pobývat na území Uzbekistánu a nesmí být proti němu vedeno trestní řízení. Ač se tyto podmínky mohou zdát odůvodnitelné, v kontextu politické reality Uzbekistánu se nabízí myšlenka, že jsou takto nastavená omezení namířena proti možnosti nominování kandidátů z řad opozičních stran, kteří vesměs pobývají více či méně dobrovolně v zahraničí a vůči nimž byla často v jejich nepřítomnosti zahájena trestní řízení pod nejrůznějšími záminkami. V posledních dvou prezidentských volbách tak kandidovali vždy čtyři kandidáti včetně Islama Karimova. Všichni byli kandidáty oficiálně registrovaných politických stran, tedy stran otevřeně podporující prezidenta Karimova a jeho politiky. Vesměs to byli muži neznámí širší veřejnosti. Kampaň byla velice mírná, téměř neviditelná, nedocházelo k vzájemné kritice či přesvědčování voličů o vlastních kvalitách kandidátů. Pozorovatelé OBSE uzavřeli své omezené pozorování posledních prezidentských voleb v Uzbekistánu jako nedostávající požadavkům na volné, svobodné a demokratické volby (OSCE/ODIHR 2015).

Dlužno říci, že pozorovatelé OBSE nejsou jedinými, kdo dohlíží nad průběhem jednotlivých volebních klání v Uzbekistánu. Své pozorovatele vyslalo například i Společenství nezávislých států (SNS), Šanghajská organizace spolupráce (ŠOS), akademické instituty z Ruska, Číny, Kuvajtu aj. Mnoho z nich označilo prezidentské volby 2015 jako *„otevřené, svobodné, spočívající v politické soutěži a v souladu s ústavou země, platnou volební legislativou a všeobecně uznávanými mezinárodními normami“* (Sergej Lebeděv, vedoucí mise pozorovatelů SNS, Vyборы prezidenta Respubliky Uzbekistan 2015: 41). Protikladné hodnocení různých skupin pozorovatelů svědčí buď o rozdílném chápání pojmu demokracie nebo o pragmatickém vzájemném potvrzování legitimacy tzv. nezápadních režimů, a potvrzuje nutnost zkoumat vnímání pojmu demokracie nezápadními aktéry.

Mezi další atributy západního vnímání demokracie patří rozdělení a nezávislost moci zákonodárné, výkonné a soudní. A právě obrovská koncentrace moci v rukou prezidenta je jedním z klíčových důvodů, proč politický režim Uzbekistánu bývá označován jako autoritářský a samotný Karimov nazýván despotou (Neweurasia 2014), autokratem (Guardian 2015) či diktátorem (iDnes 2015). Islam Karimov navíc uplatňuje své pravomoci v plné míře. Zejména jmenovací pravomoc je velmi silným nástrojem, jak si zajistit loajalitu veškerého státního aparátu od nejvyšších po nejnižší správní úrovně.

Téměř veškerá zákonodárná iniciativa přichází od prezidenta Karimova, do té míry, že je Oliy Majlis považován za pouhý schvalovací orgán. Sám Karimov vnímá aktivitu zákonodárců jako nedostatečnou a ve svém projevu v parlamentu poslance pokáral (Today.kz 2015), nicméně strach z jeho případné nelibosti nedovolí poslancům předkládat vlastní návrhy či dokonce rozporovat návrhy zákonů, které předkládá prezident. V legislativní aréně Uzbekistánu tedy nedochází k žádným střetům mezi zákonodárci a mocí výkonnou, osoba prezidenta v sobě obě tyto role spojuje. Další možností, jak kontrolovat nebo zpochybnit legislativní a výkonnou moc ve státě, je moc soudní, za předpokladu, že soudní je moc je nezávislá na moci výkonné a řídí se pouze platným právem. Bohužel ani tento předpoklad (západního) vnímání demokracie není v Uzbekistánu naplněn, soudci všech úrovní jsou jmenováni a odvoláváni přímo prezidentem, jsou tedy plně závislí na jeho vůli a jejich úlohou je plnit požadavky režimu na zachování (především) vnitřní bezpečnosti.

Konečně posledními možnostmi, jak kontrolovat a ovlivňovat státní moc, jsou existence a svobodné fungování médií a možnost občanů podílet se na politickém životě společnosti. Tyto dvě oblasti jsou v Uzbekistánu rovněž systematicky potlačovány. Téměř veškerým zahraničním médiím, včetně ruských, která zpočátku působila na území Uzbekistánu, byla během posledních patnácti let vypovězena licence, zahraničním novinářům je často zabráněno vstupu do země formou neudělení víza. Domácí novináři aplikují autocenzuru. Nezávislí novináři čelí obrovskému tlaku ze strany státního aparátu, který často míří i na členy jejich rodiny. Mnoho internetových serverů je na území Uzbekistánu blokováno, režim iniciuje vznik serverů či platforem imitujících některé zahraniční koncepty (v roce 2011 byla založena sociální síť Muloqot.uz s možností napojení se pouze v rámci Uzbekistánu, v roce 2012 pak stránka YouFace.uz nápadně připomínající svým názvem i vzhledem sociální síť Facebook [Freedom House 2013]). Režim velmi rychle reagoval na tzv. arabské jaro v roce 2010–2012 tím, že upozornil mobilní operátory na jejich povinnost vypnout své sítě na žádost vlády a zároveň o povinnosti informovat o dění na sociálních sítích (Rbcdaily.ru 2011). Občané nemají možnost podílet se na politickém životě mimo registrované politické strany, případně hnutí, které je schváleno a podporováno státem (např. široce pojaté Ekologické hnutí Uzbekistánu nebo mládežnická organizace Kamolot).

Na základě výše uvedeného nyní typově zařadíme současný politický režim dle modelu navrženého Larry Diamondem (Diamond 2002). Shrňme-li základní charakteristiky politického režimu Uzbekistánu, nabízí se nám následující obrázek: pravidelné konání parlamentních voleb bez výrazné soutěže mezi režimem povolenými politickými stranami, bez výrazného zájmu voličů a s minimální možností nabízet politické alternativy ze strany alternativních politiků, uskupení aktivních občanů nebo i svobodného tisku. Diskutabilní posuny

prezidentských voleb a délky volebních období prezidenta, předvídatelné výsledky dosavadních prezidentských voleb.

Nejprve je třeba odmítnout, že by Uzbekistán byl zemí s jedním z extrémních konců škály demokratických typů. Je zřejmé, že v Uzbekistánu nelze hovořit o liberální demokracii. Méně zřejmé se může zdát odmítnutí i druhého konce škály – politicky uzavřeného autoritářského režimu. Ten je definován jako režim, „*ve kterém nejsou vůdci země vybíráni v národních volbách, opoziční strany jsou zakázány, politická kontrola probíhá pouze formou represe a je ponechán pouze malý prostor pro svobodná média a občanskou společnost*“ (Howard – Roessler 2006: 367). Volby jsou velmi okleštěné a do jisté míry pouze formální, nicméně pravidelně probíhají. Politická represe podpořená rozvětveným bezpečnostním aparátem je poměrně častým jevem, který bezesporu demotivuje jakékoliv politické alternativy, zároveň není možné tvrdit, že by represe byla jediným prostředkem výkonu státní moci. Ovšem svobodná média a občanská společnost mají ponechaný skutečně velmi malý prostor pro dialog se státní mocí, pro navrhování alternativ vládních politik či pro konstruktivní kritiku. Proto se jeví jako vhodnější zařadit současný politický systém Uzbekistánu do skupiny hegemonických elektorálních autoritářských režimů, pro které platí, že „*pravidelně pořádají volby jako součást vládnutí, avšak kromě rozšířených porušení politických, občanských a lidských práv nejsou volby skutečně kompetitivní. Jelikož žádné straně, kromě vládnoucí, není povoleno efektivně soutěžit (tj. opozice je zcela odříznuta od přístupu k vysílacímu času státem vlastněných médií, je jí zakázáno pořádat politická setkání či je donucena k emigraci či přímo do vězení), dominantní kandidát či strana vítězí naprostou většinou, která vede k de-facto státu s jednou vládnoucí stranou*“ (Howard – Roessler 2006: 367).

4.2. Uzbecké vnímání demokracie

V první části této kapitoly jsme zhodnotili míru demokratičnosti politického systému Uzbekistánu dle kritérií čerpaných ze západní odborné literatury, která jsou nicméně považována za kritéria demokratičnosti na Západě obecně. Tato kritéria a hodnocení míry jejich naplnění se ale očividně liší od měřítek volebních pozorovatelů Společenství nezávislých států, Šanghajske organizace spolupráce či od měřítek samotného režimu, který opakovaně vyzdvihuje úspěchy Uzbekistánu na cestě přechodu od sovětského režimu (Vyборы prezidenta Respubliky Uzbekistan 2015). Lze tedy předpokládat existenci rozdílného vnímání konceptu demokracie ze strany Uzbekistánu. Toto specifické vnímání je předmětem dalšího textu.

Uzbecké vnímání demokracie lze vyčíst z děl samotného prezidenta Islama Karimova (jeho projevů, oficiálních dokumentů a jiných vystoupení), v nichž

opakovaně vysvětluje specifitu tzv. uzbeckého modelu. Karimov jako tvůrce a obhájce veškerých politik Uzbekistánu opanoval politický diskurz, jeho díla se stávají součástí osnov všech stupňů vzdělávacího systému, jeho slova jsou citována na politických i nepolitických setkáních a schůzích. Prezident Karimov často vystupuje s dlouhými projevy, ve kterých předkládá a interpretuje výsledky své práce a práce vlády, nastiňuje kroky budoucí a zdůrazňuje nutnost pokračovat v prohlubování reform, které Uzbekistán započal se vznikem své nezávislosti v roce 1991. Ve svých oficiálních projevech, které jsou následně každoročně publikovány jako sborníky, se často opakuje. Tyto publikované projevy¹⁵ jsou dobře strukturované: prezident vždy nejprve shrne dosavadní, pozitivní vývoj, následně v bodech více či méně podrobně předestře budoucí reformní kroky. Jejich náplň se během let překvapivě příliš nezměnila, ani jejich vyznění, které lze hodnotit jako diplomatické a popisující Uzbekistán jako úspěšnou zemi. Karimov promlouvá ke svému publiku z pozice moudrého a ustaraného správce země, který tvrdě pracuje pro blaho své země a který zároveň oceňuje trpělivost, pracovitost a duchovní kvality občanů Uzbekistánu. V bezprostřednějších situacích (např. tiskové konference či brífinky) bývá Karimov otevřenější a méně diplomatický, zejména ve svém hodnocení údajných nepřátel, oponentů, kritiků či těch, kteří narušují obraz vzkvétajícího Uzbekistánu (např. Inosmi.ru 2013).

Prezident Karimov zakotvil tzv. uzbecký model přechodu uzbecké společnosti na pěti principech či pilířích: priorita ekonomiky před politikou, stát jako iniciátor a garant reform, postupnost reform, právní zabezpečení těchto reform a konečně silná sociální politika. Tuto strategii definoval velmi brzy po získání nezávislosti (Karimov 1996a: 134) a dosud nedošlo k její výraznější změně.

Prvním principem tzv. uzbecké cesty je priorita ekonomiky a stavu hospodářství před politikou. Nejprve je potřeba vybudovat silné ekonomické základy společnosti, provést reformy hospodářství. Teprve poté, pokud vůbec, je možné měnit a reformovat politický systém, budovat demokracii. Ekonomika by zároveň měla být odideologizovaná, tedy provádění nezbytných hospodářských reform by nemělo podléhat politickým ambicím a jakékoliv ideologii. Konkrétním cílem hospodářských reform je pak vybudovat sociálně orientovanou tržní ekonomiku, „*jejímž cílem je svázat efektivnost ekonomického rozvoje se sociálními garancemi a sociální spravedlností*“ (Karimov 1996a: 289). V tomto prvním pilíři se silně odráží učení marxismu-leninismu, za jehož odchovance můžeme Islama Karimova bezesporu považovat. Toto učení považuje ekonomiku

¹⁵ Prezidentu Karimovi bude v roce 2016 78 let. Již několik let se pravidelně objevují pochybnosti o jeho zdravotním stavu. Naposledy výrazněji se tyto spekulace objevily těsně před konáním prezidentských voleb v roce 2015, kdy Karimov zmizel bez vysvětlení z veřejného prostoru na dobu téměř dvou týdnů (Ferghananews.com 2015). Následně pak kritici upozornili na jeho nevýrazný inaugurační projev, který se lišil od oficiálně publikovaného textu tohoto proslovu (RFE/RL 2015).

za základnu, vše ostatní je pouhá nadstavba, jejíž formy se odráží od ekonomické základny. Teprve tehdy, když se podaří vybudovat sociálně orientovanou tržní ekonomiku, bude společnost schopna a připravena přijmout změny politické.

Druhý princip předpokládá, že hlavním a jediným iniciátorem a garantem reforem je stát. Pokud Uzbekistán míří k sociálně orientované tržní ekonomice, úloha státu musí být zachována v poměrně silné míře. Trh se nemůže sám plně regulovat, navíc trh není schopný sám o sobě plnit sociální úlohu ochrany slabších vrstev společnosti. Je třeba vzít v úvahu i přechodný stav, kdy staré přestává fungovat a nové ještě nezapustilo kořeny. Je to pouze stát a vláda, kdo je schopen udržet hospodářství v chodu, je schopen pomoci formou regulace cen, poskytováním dostupných úvěrů či dotacemi. Je to vláda, kdo je schopen zároveň ochránit své občany, zaručit společenskou stabilitu uvnitř země i ve vztahu k zahraničí tvorbou zahraniční politiky. Je to vláda, kdo je v epicentru reforem, je schopná je koordinovat a dbát na vybalancování potřeb všech vrstev společnosti (Karimov 1996a: 294–299).

Třetím pilířem je postupnost reforem. Centrálně plánovaná a tržní ekonomika jsou samostatné systémy s vlastní logikou a navzájem neslučitelné. Proto není možné okamžitě nahradit jeden systém tím druhým. Přejchod k tržní ekonomice nelze provést modernizací či vylepšením té centrálně plánované, nýbrž je třeba vytvořit úplně nový systém. Je to kvalitativní, systémová změna, je to změna filozofie života a společnosti. Toho nelze docílit jediným aktem. Tato změna předpokládá dostatečně dlouhé období a sled na sebe navazujících etap přeměny (Karimov 1996a: 299–302).

Čtvrtým pilířem je právní zabezpečení reforem a vláda zákona. Právě právním ukotvením se tržní ekonomika liší od centrálně plánované. Zákony musí být zavedeny v praxi, zákon musí spravovat a regulovat život společnosti. Nikdo a nic, žádná organizace, firma či jednotlivec nemůže fungovat mimo zákon. Všichni jsou si před zákonem rovni. Avšak nejen tvorba zákonů, ale i jejich faktické dodržování a vymáhání je opět dlouhodobá záležitost, je potřeba relativně dlouhého období, než si společnost zvnitřní respekt k těmto novým zákonům (Karimov 1996a: 302–306).

Konečně posledním, pátým principem je silná sociální politika. Tento princip bývá často prezentován jako nejsilnější element uzbeckosti celého modelu přechodu. Všechny předchozí jmenované principy musí být do značné míry podřízeny a namířeny k řešení sociální problematiky a utvoření pevných záruk v oblasti sociální ochrany obyvatelstva. Vytvoření tržní ekonomiky není cílem samo o sobě. Tím konečným cílem všech reforem je vytvoření podmínek pro důstojný život člověka, které umožní využít jeho pracovní, tvůrčí a duchovní potenciál. Proto není možné, aby těžkosti spojené s přechodem k novému hospodářskému systému nesli na bedrech občané (Karimov 1996a: 306 – 317).

Je příznačné, že tzv. uzbecký model přechodu se soustřeďuje na transformaci ekonomiky a demokratizace není zmiňována. Jednotlivé pilíře reformy a jejich náplň nevěnují (potenciálnímu) demokratizačnímu úsilí téměř žádný prostor. Hospodářství je vnímáno jako základ společnosti, od jeho struktury a stupně rozvoje se pak odrazí i politické podmínky. Bude-li hospodářství fungovat a rozvíjet se, bude možno budovat i demokracii. Nedůležitost a „nadstavbovost“ politiky a jejího teoretického základu byla potvrzena ministerským rozhodnutím ze srpna roku 2015, kterým se v Uzbekistánu ruší výuka politologie (Tolipov 2015). Extrémně velký důraz je pak kladen na stabilitu, a to vnitřní i vnější. Stabilita je vnímána jako zajištění základních potřeb občanů, absence konfliktů uvnitř společnosti a absence konfliktů přes hranice. Stabilita a její udržení je zakládáno, jímž jsou odůvodňovány mnohé, často nepopulární kroky režimu. Bez stability společnosti je demokracie k ničemu, pokud lidé nemohou uspokojovat základní potřeby, pokud nemohou pracovat či jsou dokonce ohrožováni na životě, pak rychle zapomínají na hodnoty demokracie, jež jim kýženou stabilitu nezajistí. S tím souvisí i pojem spravedlnosti. Pouze spravedlivá společnost může být stabilní, nespravedlnost vede k nepokojům a konfliktům. I zde je ovšem spravedlnost vnímána spíše v sociálním a ekonomickém rámci, než ve vztahu k zákonům a lidským právům.

Demokracie samotná je vnímána velmi ambivalentně. Formálně je přijímána režimem jako žádoucí cíl, ke kterému se Uzbekistán pomalu blíží a jehož chce Uzbekistán dosáhnout (např. Karimov 2015). Mnoho legislativních aktů a jiných změn je interpretováno Karimovem jako reformy prohlubující demokracii v Uzbekistánu (Konceptija daľnejševu uglublenija demokratičeskich reform 2010). Režim opakovaně tvrdí, že Uzbekistán je demokratizující se zemí, přestože reformy postupují pozvolna, jelikož jsou často negativně ovlivněny externími vlivy. Klíčové pro správné fungování demokracie je však její správné naroubování na kořeny té které národní společnosti. Při zavádění demokracie je nutné respektovat historické, kulturní a duchovní specifika každé země, v každé zemi bude demokracie fungovat trochu jinak a nelze slepě kopírovat či přenášet zkušenost s demokratizací z jedné země do druhé. *„V současnosti je očividné, že neexistuje na světě žádný univerzální model společenského a sociálně-ekonomického uspořádání, který by byl vhodný pro všechny země“* (Karimov 1996b: 48). Nelze poučovat politické elity či občany (Uzbekistánu či jiného státu) o tom, jaký politický systém by měli zavádět. O tom může rozhodnout pouze daná společnost a v souladu se svým národním charakterem.

Zároveň je ale demokracie do určité míry napadána jako nedokonalá forma organizace společnosti, jelikož s sebou nese riziko nestability. V kritice prezidenta Karimova se objevují tři hlavní obrazy demokracie jako (a) absence limitů a pravidel vedoucí k chaosu, případně silnému individualismu, (b) prázdná schránka, kterou lze naplnit různým obsahem a (c) zástěrka pro bezbřehou kritiku

a plané tlachání. Tak například Karimov říká: „*Já si nepřeji jediné: chaos, anarchii a vraždy, utrpení národa a krev. Nahodilé vykládání demokracie jako možnost dělat si, co chci, k tomu vede*“ (Karimov 2012: 299). To, že demokracie může být vnímána různě, zároveň umožňuje specifickou uzbeckou definici demokracie: „*Každý vnímá svoje chápání demokracie a jejích cílů. Pro mě je to: vyvedení republiky ze sociálně-ekonomické pasti, které bude založené na konsolidaci, emancipaci kreativní energie národa a spolupráci všech zdravých sil*“ (Karimov 2012: 299). Proponenty demokracie a oponenty režimu Karimov vnímá jako někoho, kdo se vyžívá v bezbřehé kritice, ale nepracuje pro blaho národa: „*Suverenitu nelze naplnit slogany o svobodě, nýbrž politickým, ekonomickým a duchovním obsahem*“ (Karimov 2012: 306) nebo „*ne podle slov, ale podle díla se poznají hodnoty člověka*“ (Koncepce dalšího prohlubování demokratičeských reform 2010).

Zavést demokracii není lehké, důkazem jsou toho i častá selhání demokratických principů v tzv. vyspělých demokratických zemích. „*Podívejte se na rozvinuté demokracie Západu: kolik je v každé zemi stran, schopných ujmout se vlády? Lze je spočítat na prstech jedné ruky*“ (Karimov 2012: 302), odpovídá například Karimov na kritiku nedostatečné rozvinutosti a počtu politických stran v Uzbekistánu. I západní země byly a jsou nuceny v kritických okamžicích sáhnout po autoritářských prostředcích, „*v minulosti to byli Clemenceau a Daladier v post-versailleské Francii, Roosevelt v USA během velké hospodářské krize či Lech Wałęsa v Polsku v prvních letech po získání moci*“ (Hasanov 2002). V nedávné minulosti pak selhala demokracie v USA bezprostředně po teroristických útocích 11. září 2001 zavedením cenzury či obrovským zvýšením kontroly nad občanskými svobodami (Hasanov 2002). Demokracie na západě rovněž selhává, jelikož není schopna ochránit své občany před různými podvody a machinacemi dravých finančních institucí (Hasanov 2002), které nespravedlivě dopadají na bedra občanů, podkopávají jejich důvěru a svojí nespravedlností ohrožují stabilitu jednotlivých zemí.

4.3. Závěr

Z výše uvedeného textu je patrné, že vládnoucí režim Uzbekistánu má odlišné chápání náplně a fungování demokracie než západní společnost. Pro tuto odlišnost se nabízí trojí vysvětlení. Za prvé se může jednat o pragmatické ohýbání demokratických standardů pro potřeby vládnoucího režimu. Na rétorické úrovni je užitečné se přihlásit k principům demokracie, v praktické politice je naplňování těchto principů nepohodlné pro vládnutí a nezaručuje jistotu udržení se u moci. Formálně tedy vládnoucí režim imituje demokratické instituce (přijetí ústavy s demokratickými prvky, zavedení stranického politického systému, údajné dělení moci ve státě atd.), při skutečném naplňování vládnutí jsou však základní demokratické principy porušovány. Druhé vysvětlení předpokládá přijetí teze o

neslučitelnosti hodnot různých kultur a společností a odmítnutí západní demokracie jako univerzálně platného, jediného správného modelu. Tento přístup je patrný v proslovech Karimova, který zdůrazňuje specifitu uzbeckého modelu. Středoasiaté kladou důraz na společnost jako celek, v němž každý jedinec má své místo, je součástí tohoto celku a usiluje o dobro celku. Štěstí jedince, jeho úspěch a jeho individuální práva nejsou tak důležitá, jsou podřízena štěstí a úspěchu celku (rodiny, širší rodiny, státu). Západní pojetí demokracie je v tomto regionu vnímáno a interpretováno jako silně individualizovaný způsob života, který je neslučitelný s tím středoasijským (Omeličeva 2015).

Z toho částečně vyplývá třetí možná příčina nesouladu mezi západním a středoasijským pojetím demokracie, a tím je nepochopení základních principů demokracie ze strany středoasijských společností. Je nutné připustit možnost, že ani zastupitelé režimu, ani občané středoasijských republik z nejrůznějších důvodů nechápou samotnou podstatu demokracie. Omeličeva tvrdí, že *„důležitou příčinou neefektivnosti západních demokratizačních snah ve Střední Asii je fakt, že jejich obsah nerezonuje ve středoasijských společnostech a státech..., myšlenky, hodnoty a praktiky prosazované USA a EU ve Střední Asii nemají kulturní kompatibilitu, význam, konzistenci a kredibilitu pro ty, na které demokratizační aktivity míří“* (2015: 4). V tomto případě nelze hovořit o neslučitelnosti kultur, nýbrž o nevhodnosti a nešťastné volbě prostředků a forem propagace demokracie ze strany západních zemí, které vyústily v její zkreslený obraz.

Lze konstatovat, že dosavadní přístup k šíření demokracie ve Střední Asii formou podmíněné rozvojové pomoci, skrze nevládní organizace úzce zaměřené na jednotlivé problematiky, kritikou režimů, či dokonce sankcemi nefunguje a může být v některých případech i kontraproduktivní. Evropská unie je Střední Asii poměrně vzdálená geograficky a kulturně, není vnímána jako hráč, kvůli kterému je potřeba se změnit či vzdát se něčeho. Mnohem blíže v přeneseném a někdy i doslovném smyslu jsou Rusko, Čína, Jižní Korea či Japonsko, dostatečně bohaté a v regionu respektované země. Z pohledu Střední Asie se Evropa chová často arogantně, nerespektuje dané země a jejich představitele. Zároveň jsou jednání s Evropany vnímána jako pomalá a těžkopádná ve srovnání se svižným, přímým a k věci vedoucím vyjednáváním s východoasijskými partnery (osobní rozhovor s akademikem, Kazachstán, Almaty 2015). V současné době jsou středoasijské společnosti rozčarovány z přístupu západního světa a staví se poměrně nevraživě k radám, doporučením či kritice v politické oblasti života. Bude těžké pro západní svět vymanit se z tohoto stereotypu, stejně jako se obraz Střední Asie v Evropě bude těžko zbavovat nálepky regionu na hraně konfliktu (občanského, etnického či nábožensky motivovaného) či regionu autoritářských režimů. Obecná kritika politických systémů a připomínání porušování lidských práv padnou ve Střední Asii na neúrodnou půdu. Efektivnější pro spolupráci a lepší vzájemné pochopení

je zapojení se do konkrétních projektů na vládní úrovni (bez politických podmínek), uvolnění vízové politiky a obecně hlubší komunikace s režimy.

5. Autoritativní politický systém ČLR a „deaktivovaná“ demokracie

Zájem o demokracii a možnost demokratizace společnosti v Číně se na Západě obvykle spojuje s reformním procesem z přelomu 70. a 80. let 20. století v rámci programu „čtyř modernizací“ (1978), iniciovanému generací postmaoistického vedení KS Číny. Tento rozsáhlý reformní program, časově předcházející vlně tržně reformních kroků v SSSR a celém komunistickém bloku, vzbudil zájem o eventualitu tzv. „páté modernizace“, tj. možnou transformaci směrem k liberálně-demokratickému modelu. Tato iniciativa proběhla v roce 1978 neoficiálně, medializovaná v Pekingu formou spontánní veřejné kampaně „zed‘ demokracie“, tj. politických pamfletů, básní a hesel (*dazibao*), doprovázenou pouličními shromážděními a příležitostnými diskuzemi. Iniciativa byla zakázána a někteří aktéři (Wei Jingsheng) zatčeni. Více jak deset let poté došlo k násilnému potlačení veřejných protestů v roce 1989 a pekingský režim se opět explicitně vyhradil odmítavě k uvolnění mocenského monopolu vládnoucí strany a zrušení cenzury. Tento trend pokračuje dodnes a je provázen sofistikovanou kontrolou akademické diskuze a tvrdými sankcemi proti pokusům o formulaci demokratických reforem formou disidentských vystoupení. Typickým příkladem je trestní stíhání autorů petice „Charta 2008“ a věznění jejího spoluautora a editora Liu Xiaobo, držitele Nobelovy ceny míru.

Text politické výzvy Charty 2008,¹⁶ kterou lze považovat za formulovaný opoziční demokratizační program, odkazuje k vlastní čínské demokratické tradici a počínající modernizační kampani tzv. Májového hnutí (1919). Odvolává se také k mezinárodně akceptované obecné univerzalitě lidských práv, i k počínům vlastní vlády, kdy ČLR signovala v 90. letech dva důležité dokumenty OSN (Mezinárodní pakt o ekonomických, sociálních a kulturních právech; Mezinárodní pakt o občanských a politických právech). Čínský národní parlament (Všečínské zasedání lidových zástupců, VSLZ) ratifikoval jen první z uvedených. Pojem „respektování a ochrana lidských práv“ byl explicitně zahrnut v roce 2004 do Ústavy ČLR.

Následující text pojednává o charakteristice čínského politického systému v rámci společného kategorizačního rámce zohledňujícího kritérium demokratizace. Poté sleduje pojetí demokracie v po sobě jdoucích postdynastických režimech. Poslední oddíl se věnuje soudobému oficiálnímu politickému diskurzu o demokracii a jejím místě v politickém systému ČLR. Empirickým materiálem jsou oficiální státní a stranické dokumenty formulující vládní programy a jejich ideologické priority.

¹⁶ Charta 2008, překlad Olgy Lomové v Deníku Referendum, <http://denikreferendum.cz/clanek/684-charta-2008>.

5.1. Čína optikou teorie hybridních režimů

Z hlediska sdílené koncepce pro kvalifikování politických režimů podle míry jejich demokratizace se současná Čína nedá k demokratickým ani polo-demokratickým typům vůbec přirovnávat. V zemi je trvale zaveden model vlády jedné – v celonárodních volbách nezvolené – strany, stranický aparát je úzce propojen s aparátem státu. Armáda a bezpečnostní složky jsou pod striktní organizační a ideologickou kontrolou KS, vliv bezpečnostních složek je však pod formální i faktickou politickou kontrolou civilní reprezentace KS. Média jsou cenzurována, vedle omezení svobody tisku je uplatňována autocenzura jako velmi efektivní systém sebekontroly. Veřejné výzvy k demokratizaci režimu jsou spolu s ostatními projevy politického disentu označovány jako činnost směřující k podvracení státu a jeho vnitřní bezpečnosti. Pokusy o založení politické strany končí zatčením a uvězněním hlavních aktérů s poměrně vysokou trestní sazbou (okolo 10 let vězení). Náboženská svoboda je omezena s ohledem na činnost státem nepovolených církví a nově se rodících synkretických náboženských organizací, které mají v Číně tradici (např. Falun Gong, Zhong Gong).

Z těchto důvodů nelze současnou Čínu postavit do komparace s různými charakteristikami demokracií a polodemokracií (Schumpeter 1943), demokracií s přívlastky (Collier – Levitsky), či s hybridními režimy (Carothers 2002). Podle Diamondovy typologie režimů je Čína nejbližší k uzavřenému autoritářskému režimu, s určitými náznaky „hegemonického elektorálního autoritářského režimu“, protože volby na obecní úrovni na venkově existují.

Potřeba typologie Číny dává prostor pro vytvoření alternativních termínů s ohledem na její specifika, a to z několika důvodů:

1. Demokratizace zdola cestou municipálních voleb.
2. Rostoucí konsenzuální charakter vládnutí uvnitř jedné strany a vnitřní reformy KS na úkor direktivního stylu. S nástupem prezidenta Xi Jinpinga však centralizovaný a autoritativní model znovu ožívá.
3. Dramatický nárůst míry autonomie občanů ve vztahu ke státu daný ekonomickou transformací.
4. Rozmach IT prostředků a internetových sociálních sítí. Tyto sítě jsou cenzurovány, avšak určitý rozsah komunikace poskytují, cenzuru lze na uživatelské bázi rutinně obcházet.
5. Trvajících tradice souběžné existence rigidního státu a zbytku společnosti, která autoritu státu dle možností ignoruje.
6. Specifikum pevninské Číny je tíhnutí k autoritativnímu systému s ohledem na regionální diverzitu a tradici obtížného výkonu státní správy v tak

velkém rozsahu, aniž by konfuciánské kulturní pozadí bylo predestinujícím principem.

Bohaté jižní periferie, městské aglomerace Hongkong a Macao – s liberálním společenským statusem a semi-demokratickým systémem se autoritativnímu modelu vzdalují, *de facto* mezinárodně nezávislý Tchaj-wan lze za demokracii považovat. Neexistenci kulturních překážek (plynoucích z konfuciánství) pro rozvoj demokracie lze tedy argumentačně podpořit, ovšem singapurský model naopak dokládá tendenci k autoritářství v konfuciánské rigiditě ukotvené v ideologii i v praxi, která spíše popírá neexistující korelaci kulturního pozadí a možnost demokratizace. Čínská diaspora (cca 50 mil.) žijící po celém světě, je ekonomicky úspěšná, v hostitelských zemích zpravidla politicky neaktivní, efektivně uplatňuje svůj vliv na bázi společenských kontaktů a finančních stimulů.

S ohledem na moc státu a její postupující erozi se ČLR nedá do typologického a teoretického rámce demokratizace vtěsnat. Výsledkem je hybridní systém s čínskými specifiky, kdy někteří autoři hovoří o „konsenzuálním leninismu“ (Tsang 2009). Typologicky se ČLR pohybuje v oblasti autoritativních režimů, ve kterých striktní státní kontrola příležitostně jeví benevolentní sklony, pokud se režim necítí ohrožen. Tento zvláštní vztah mezi mocí, elitami a občany je specificky čínský, kulturně podmíněný, obtížně přijímaný a chápáný na Západě. Rozporuplný a nejednoznačný postoj čínských intelektuálů a umělců, kteří jinak sami patří k nejsostikovanějším kritikům absurdit čínského politického systému (byrokracie, korupce, dysfunkčnost, zneužívání moci, lživá propaganda), konstatují četní západní autoři (Nathan 1998; Goldman 2002; Shambaugh 2008; Solinger 1999), ztrátu iluzí a sklony k utilitárnímu pragmatismu, jenž vystřídal bývalou studentskou revoltu (Zhao 1998; Luo Xu 2004) pak kriticky komentují zejména intelektuálové žijící v exilu (Su Xiaokang, Wei Jingsheng, Wang Dan, Min Xinpei). Konformní vztah vzdělavců ke státu má v Číně starou tradici a lze ji dynastickými vzory doložit. Současné však souběžně existovala tradice – a dokonce i žádaná morální povinnost elit – vznášet kritické podněty vůči moci z mravních hledisek, v konfuciánství zakódovaných, s ohledem na univerzální mravní principy a prospěch celku.¹⁷ Interpretace této tradice ukotvené v konfuciánských ctnostech se v průběhu autoritativních režimů posouvá do oblasti disentu. Vyzdvihování kritické role intelektuálů či naopak jejich loajality

¹⁷ Mravní apel vzdorovat nekompetentní moci lze najít v klasických textech, například v Menciovi (Meng Zi) v souvislosti se zpochybněním legitimacy moci (tzv. Mandátu Nebes), viz například bilingvní text Meng Zi, <http://ccontext.org/mengzi/liang-hui-wang-ii/zh?en=on>. Druhotná literatura, například Merle Goldman, odkazuje ke konfuciánské tradici v souvislosti s nenásilnými protesty roku 1989, viz Goldman, Merle (2009): The 1989 Demonstrations in Tiananmen Square – Beyond: Echoes of Gandhi. In: Ash, Timothy Garton – Roberts, Adam (eds.): *Civil Resistance – Power Politics*, Oxford University Press.

vůči státu závisí na individuálním názoru, ideologickém postoji a akademickém postavení autorů, či zda se jedná o autory z Tchaj-wanu, Hongkongu nebo z ČLR.

Stát umožňuje od 90. let zavádění voleb na místní úrovni, tj. ve venkovských a menších městských aglomeracích. V rámci reformního programu *čtyř modernizací* během přechodu od statutu venkovských komun jako výrobních jednotek posléze stát sám vyzval rodiny na venkově k soukromému hospodaření na individuální bázi, s povinností odvodů státu a práva státu určovat politiku výkupních cen. Tento krok rušící maoistický přidělový systém a garance základních potřeb (tzv. „železné misky rýže“) vedl k dekolektivizaci venkova a návratu před rok 1949. Průběh a organizace místních voleb získaly od úřadů ČLR svolení k zahraničnímu monitoringu (viz např. Carter Center).

O významu voleb na municipální úrovni existuje velmi rozsáhlá literatura, jak v zahraničí, tak v samotné ČLR (O'Brien – Han 2009; Schubert 2009; Xu 2004; Bai Gang 2000; Chan 1998). Interpretace této podoby demokratizace zdola se vesměs shodují na rozporuplném dopadu na možnost hlubší demokratizace celé společnosti, do vysoké politiky tato sféra evidentně nezasahuje, volební právo na takovou roveň není zavedeno. Šířením samosprávy na lokální úrovni, kde místní demokratické praktiky nemají relevantní dopad na vysokou politiku, než aby „grassroot democracy“ představovala narušení vlády KS, může působit paradoxně jako stabilizační faktor, který vládu KS spíše legitimizuje a upevňuje její moc na místní úrovni, kde by ji jinak ztrácela v důsledku ekonomické emancipace venkovského obyvatelstva (Chan 1998: 516).

Důležitým momentem v zamítnutí demokratické politické reformy v Pekingu byl vývoj v komunistickém východním bloku a dominový efekt kolapsu komunistických vlád, typicky demonstrováný v konfliktní situaci v Rumunsku a postavením svrženého diktátora Ceausescua před soud. Ekonomické reformy doprovázené otevíráním prostoru pro soutěž politických stran a hnutí vedly v čínské interpretaci především k rozpadu SSSR, Jugoslávie a Československa. Reformní proces uvedl do pohybu politické síly, do té doby neaktivní, a dal prostor pro nárůst etnického nacionalismu. V ČLR patřil vzestup autonomistických hnutí v periferních oblastech Xinjiang a Tibet k potenciálně nejvíce destabilizujícím hnutím. Proto byla v Číně reflexe událostí ve východním bloku na konci 80. let silně cenzurována a bagatelizována. Čínský model reformy byl prezentován jako úspěšnější s ohledem na dobré ekonomické výsledky a na udržení politické stability, zatímco politické liberální a tržní reformy v SSSR a jeho satelitech demonstrovaly plejádu chyb (Tubilwicz 1997, 1999).

Paradoxně tedy oproti často zmíněnému předpokladu, že tržní reformy přispívají k demokratizaci společnosti, verze v pevninské Číně potvrzuje spíše opak: tržními reformami uvolněné politické síly v podobě (ekonomicky motivované) regionální diverzity, národně emancipačního hnutí nečínských etnik a kultur, spolu

s posílením středních vrstev a jejich ekonomického statusu a úrovni vzdělání – vše dohromady vnímá stranická hierarchie jako fatální nebezpečí v tlaku na identitu a legitimitu vládnoucí KS. Protidemokratické ideologické tažení KS po potlačení demonstrací v roce 1989 a podpůrná část akademické sféry se shodují v apologetice autoritativního systému s ohledem na vnitřní zranitelnost státu oslabeného ekonomickou transformací. Hlavní ideologické argumenty směřují k posílení kontroly nad periferními oblastmi na západě státu, utlumení rostoucích sociálních protestů motivovaných ekonomickou nerovností, a odvrácení kritiky za dramaticky expandující korupci. Východiskem se stává posílení čínského (chanského) nacionalismu s apelem na výjimečnost čínské civilizace (nacionalismus definovaný na kulturním základě, *kulturalismus*), odmítnutí podjatosti Západu a potřeba redefinovat alternativní – nezápadní – systém hodnot.

Zatímco kritiku západního liberalismu s jeho problematickou uplatnitelností pro čínskou praxi lze s odstupem srovnat s podobnou odezvou v bývalém východním bloku, čínským specifikem 90. let a následných desetiletí je rozmach balastu ideologického nacionalismu s masovým dopadem jak na elity, tak zejména na široké veřejné publikum. Státní propaganda dokázala efektivně tuto ideologickou linii spojit s politickými kroky v reakci na incidenty s Japonskem a USA, například během vybombardování čínské ambasády v Bělehradě v době náletů NATO (1999), při tzv. Chajnanském incidentu (2003), kdy vojenské letectvo ČLR donutilo k nouzovému přistání americký výzvědný letoun EP-3, nebo během diplomatických střetů s Tokiem, kde část vysokých japonských vládních představitelů ostentativně opakovala pietní návštěvy v šintoistické svatyni Jasukuni (viz např. Gries 2004).

Snahu čínské KS o odvrácení ztráty moci a kontroly nad státem, dle odstrašujícího příkladu komunistických stran ve východním bloku, charakterizuje proaktivní politika, zaměřená na vnitřní transformaci sebe samé a na ideologickou adaptaci stranického i vládního programu. Téma adaptace čínské KS zpracovává například David Shambaugh (*China's Communist Party: Atrophy – Adaptation*, 2008), kde se vedle dalekosáhlé reorganizace a modernizace KS směrem k manažerskému profesionálnímu stylu zabývá pro potřeby toho textu ještě důležitějším tématem – její ideologickou genezí. Inovovaná teorie státní ideologie je transformována ze zastaralého programu reforem Deng Xiaopinga k modernější verzi tzv. *Trojí reprezentace* (*San ge daibiao*) vyhlášené v éře Jiang Zemina, a jejím přechodem k novějšímu programu *Socialistické harmonické společnosti* (*Shehuyhuzi de hexie shehui*) v období prezidenta Hu Jintaa. Rostoucí nároky na profesionalitu a vzdělání vyjadřovala inovativní *Koncepce vědeckého rozvoje* (*Kexue fazhanguan*) (Shambaugh 2008: 103–127). Tato poslední zmíněná fáze tematizuje také otázku vnitrostranické demokratizace (viz níže), nasvědčující intenzivnějšímu sblížení

oficiální ideologické platformy s akademickou sférou a nově vznikajícími think-tanky.

Jiným důležitým hlediskem, problematizujícím striktní pohled na Čínu jako hybrid autoritativního modelu s totalitním je pohyb k sebeočistění uvnitř vládnoucí strany, která momentálně čítá zhruba 80 milionů členů. Během vnitřní kampaně v letech 2005–2006 byla provedena revize základních stranických dokumentů od časů Mao Zedonga, byl proveden personální audit zaměřený na korupční kauzy a kvalifikační úroveň členské základny (tou dobou asi 70 mil. členů). Snaha o posílení transparentnosti vedla k doporučení podněcovat veřejnou odezvu na činnost strany, zpětnou vazbu pro kádry ucházející se o vyšší stranické posty (Shamgbaugh 2008: 136). V rámci vnitřní demokratizace KS se ve vnitrostranických doporučeních objevovala zmínka o nutnosti otevřít stranu větší kritice uvnitř i navenek, aby nedošlo k rigidnímu ustrnutí a odcizení KS jako v případě bývalého SSSR. Gorbačovovy reformy přišly (sic) příliš pozdě. Proto vnitřní instrukce vybízely k hledání zpětné vazby uvnitř KS i mimo ní, nominaci více kandidátů na stranické posty a hledání dialogu s ostatními stranami mimo KS (Shambaugh 2008: 138). Reforma KS jde cestou zvýšení povinného stranického vzdělávání, vznikají nové stranické instituty, jsou povoláni odborníci z akademických institucí přednášet na nich. Stranické direktivy nutí členy s ambicemi na vysoké posty dosáhnout vysokoškolského vzdělání. Kampaň stranického vedení Hu Jintao a premiéra Wen Jiabao vedla k masivní profesionalizaci úrovně stranické politiky a jejího diskurzu s využitím účasti teoretiků z akademické sféry (např. Zheng Bijian, autor teorie mírového růstu ČLR, Yu Yinyao, autor Teorie trojí reprezentace).

5.2. Intelektuální a politická tradice demokracie v postdynastické Číně

Tento příspěvek odkazuje k dlouhodobější tradici autoritativní, respektive totalitní vlády a odmítání liberalizace než jen výhradně v období komunistického režimu (od roku 1949 doposud) poukazem na hlubší kořeny čínského novodobého myšlení a politické kultury. Tyto kořeny je třeba identifikovat již v předcházející variantě modernizační diktatury v období vlády Čínské národní strany Kuomintang (KMT, 1928–1948). Demokracie je zmíněna jako součást souboru základních hodnot moderního státu již od počátku republikánského zřízení v podobě tzv. „Tří lidových principů“ (*sanmin zhuyi*) formálně prvního prezidenta Sunjatsena (1911). Tyto tři principy, definované jako *národní* (*minzu*, tj. v anglickém překladu *people's national consciousness*), *demokratický* (*minquan*, tj. *democracy*) a *blahobyt* (*minsheng*, tj. *livelihood*), jsou součástí státní doktriny dodnes na Tchaj-wanu, kde byly později začleněny do Ústavy v době nedemokratického kuomintangského režimu na konci 40. let. V roce 1948 vydal KMT na Tchaj-wanu „Dočasná opatření pro potlačení komunistické

rebelie“, tj. stanné právo, které trvalo až do 80. let. Kuomintangská interpretace upravila učení prvního prezidenta zakladatele do verze, že původce ideje Sunjatsen počítal s třemi fázemi demokratizace, zajišťujícími přechod od dočasné vojenské diktatury k demokratičtější fázi. Prioritou bylo napřed vytvoření národního státu a jeho stabilizace, s cílem zabránit Mančům návrat k moci a znovu nastolit monarchii. (Lynch) Po jejím zhroucení se nakonec zrodila nová republikánská autoritativní vláda Čankajška (Jiang Jieshi), který donutil warlordy k alespoň formálnímu uznání státního útvaru se sídlem v Nankingu (1928). Slabý stát zatížený vnitřními a vnějšími tlaky nakonec podlehl v poválečném chaosu (zejména s inflací zdrcenou ekonomikou) náporu komunistických povstalců podporovaných z Moskvy.

Na Tchaj-wanu pod tlakem okolností od 80. let 20. století posléze proběhla rapidní demokratizace, která vedla k sesazení KMT demokratickou opozicí ve svobodných volbách a střídání vlád podle volebních výsledků. V pevninské Číně byla situace zcela odlišná. Idealistický program rané republikánské éry o blahobytu a demokracii *tři principy* (poprvé formulovaný v tisku v roce 1885) vzal zasvě již v r. 1913 státním převratem a vytvořením autoritativního státu v podobě restaurované monarchie. Sunjatsenovská tradice není do oficiální doktriny přiřazena, mimo oficiální stranickou rétoriku však historické připomínky zmiňují Sunjatsena jako otce zakladatele, počínající éry národního státu, jehož pokračovatelem na pevnině je vláda KS. Sunjatsen tak není ideologické prohibitum, s novodobě reinterpretovaným konfuciánstvím tvoří součást jakési kvazi-dynastické posloupnosti vůdců moderního národa.

V pevninské Číně vznikla vojenskou cestou ČLR (1949), hlásící se k marxisticko-leninské interpretaci socialismu lidové demokracie, představující v 50. – 60. letech de facto totalitní stát, který předčil historické precedenty dynastické éry svou schopností ovládnout společnost až do té doby nedotknutelného rodinného prostředí. Maoistická ideologická vize v podobě konceptu *Nové demokracie* nebo *Nové demokratické revoluce* spěje k socialismu přechodem od „feudální společnosti“ ovládané kolonialismem,¹⁸ ale na rozdíl od Marxe a Lenina čínská verze odvolávající se na učení Mao Zedonga nepočítá s fází liberálně buržoazní revoluce a spěje rovnou k socialismu v podobě třídního boje, který spojuje dohromady proletariát, rolníky, drobnou buržoazii a vlasteneckou buržoazii oddanou revoluci. Jedná se o z marxistického hlediska spornou koalici čtyř tříd, tyto čtyři elementy jsou symbolicky zastoupeny v podobě čtyř menších hvězd na národní vlajce ČLR, velká hvězda v levém horním rohu symbolizuje komunismus. Kampaně *Velkého skoku* a *Velké proletářské kulturní revoluce* jsou pak interpretovány v intencích konceptu *Nové demokracie*. Tři vývojové fáze

¹⁸ Čína se nestala kolonií, ale musela tolerovat vznik otevřených přístavů a koncesí v 19. století v důsledku prohraných válek a nerovnoprávných, vnucených mezinárodních smluv. Kromě toho došlo k japonské anexi do Mandžuska, které bylo po konci druhé světové války Číně navraceno.

představují diktaturu proletariátu (tj. Nová demokracie), socialismus a komunismus.

Marxismem-leninismem a maoismem ideologicky definovaný stát se v období postmaoistické transformace od přelomu 70. a 80. let rychle vzdalovat své počáteční ideologii. Vyprázdněním marxistických ideologických fundamentů v politických programech a v praxi (nikoliv však v diskurzu, viz níže) současné čínské postkomunistické garnitury a stranické elity odkrývá příbuznost dvou dříve soupeřících verzi autoritativní vlády – KMT a KS.

V obou posloupných modelech stranických diktatur KS a KMT, de facto snižovaných mutací leninismu, lze nalézt analogické rysy, které charakterizují specificky čínskou verzi autoritativní vlády, kladoucí důraz na teritoriální integritu státu (kontinuálně od poslední dynastie Qing, tj. zejména v nárocích na západní nečínské periferie Xinjiang a Tibet), pokračující asimilaci nečínských etnických a kulturních minorit, koncept vágně definovaného nacionalismu jako jediné konzistentní složky státní ideologie (Unger 1996), a v kuomintangském i post-maoistickém období také pragmatickou zahraniční politiku, s výhradami akceptující nadvládu Západu, respektive globální hierarchii. Argument analogie společenského systému silně podepírá také hierarchizace společnosti s důrazem na vnitřní bezpečnost a potřebou potlačit sociálních turbulence a nároky na etnickou a náboženskou autonomii.

Specifikum soudobého čínského (tj. v ČLR) postoje k demokracii je pokračující tradice autoritářství, které není intelektuálně proti samotné existenci demokracie fundamentálně zaujaté. Elity, tj. minoritní vzdělaná a materiálně zajištěná část společnosti, o existenci demokracie mají povědomí, nepodporují ji však jako nevhodný model pro politické řízení na pevnině. Příklad demokratického Tchajwanu je specifický a jeho situace je v ČLR vnímána jako spíše důkaz toho, že kulturní background a smýšlení elit v ČLR demokracii nevyklučuje. Existuje tedy souběh v akceptování demokracie mimo Čínu v nezávazné formě, vnímané jak součást západní modernity, a souběžná existence autoritativní vlády, která demokratizaci vydává za již zavedenou praxi. Dělicím argumentem je trvalá konstrukce tzv. „čínského specifika“ a neochota nečínských pozorovatelů tento argument přijmout, protože mnozí věří v paradigma, že demokracie je jen jedna, západní. V ČLR pojetí demokracie není zásadním důvodem, který by implikoval ideologické protizápadní paradigma na úrovni bipolarity. ČLR o sobě tvrdí, že je v podstatě jiným typem demokracie než západní státy, například USA.

5.3. Současný oficiální ideologický diskurz v ČLR na téma demokracie

Výrazným rysem čínského stylu autoritativní vlády je relativně stabilní a privilegované postavení akademického prostředí, ze kterých vzešla vlna studentských demonstrací (např. zejména na Pekingské univerzitě). Z akademického prostředí se rekrutují poradci a konzultanti spolupracující se stranickými vzdělávacími instituty, které zaznamenaly rozkvět hlavně v době prezidenta Hu. Poměrně benevolentní postavení vůči akademickému výzkumu (viz ve společenskovědních oborech například rozkvět sociologie, ekonomie, politologie – mezinárodních vztahů) kontrastuje s tuhou mediální cenzurou a posilováním monopolu státních médií, především celostátních televizních kanálů CCTV. Škála akademických institucí od zjevně provládních až po odvážnější a neideologická pracoviště s aktivními kontakty v akademickém světě na Západě dává obraz, který je odlišný od české zkušenosti z 50. let a normalizace 70. –80. let. Kontrast rigidního autoritativního systému s jeho odstrašujícími sankcemi a na druhé straně prostupný systém umožňující existenci nerigidních center, s akademiky oscilujícími mezi oficiální ideologií a kritikou systému, kteří bez větších problémů cestují na univerzity v USA a v Evropě s možností publikovat v elitních vydavatelských ústavech, to vše je specificky čínský úkaz hierarchicky postavené společnosti s prominentním postavením vzdělané elity, který naznačuje pokračování moderní verze konfuciánství. Státní podpora čerpá z finančních zdrojů, které bohatě dotují vzdělávací centra a zajišťují solidní ekonomický status akademiků a jejich loajalitu vůči státu.

Vládnoucí strana, jako garant společenské stability, deklarovaný ochránce před nejistotou sociálních otřesů a mocný aktér manipulující veřejný mediální diskurz, nachází dlouhodobě oporu ve vzdělaných vrstvách a není v situaci, kdy by stála v akutně otřesené pozici, v jaké se ocitla bezprostředně po masakru na Tiananmen v roce 1989. V následující části se text zaměří na tematické okruhy ve vývoji oficiálního diskurzu v jeho reakci na krizi konce 80. let a následných dekád.

1. 80.–90. léta (prezident Jiang Zemin), období tzv. třetí generace vedení KS, představuje uhájení tržních reforem, propagace jejich úspěšné podoby, odmítnutí západního konceptu demokratizace jako ideologické subverze Západu a odmítnutí neoliberalismu s jeho nevhodnými dopady pro čínskou ekonomiku a sociální strukturu. Nacionalismus je dominantním zdrojem ideologie, ústup od marxismu, navenek však zdůrazňování kontinuity marxismu-leninismu a učení Mao Zedonga a Deng Xiaopinga. Ideologická inovace má podobu teorie Trojí reprezentace.
2. 2000–2012 (prezident Hu Jintao), čtvrtá generace lídrů KS. Éra ekonomické prosperity a mezinárodní prestiže ČLR, OH 2008 a Expo 2012, Čína a její teorie mírového růstu, společnost blahobytu a posilování

vnitrostranické demokracie. Určujícím ideologickým učením tohoto období je „teorie vědeckého vývoje“ a v zahraniční politice „teorie mírového růstu ČLR“.

3. 2012–současnost: Nástup autoritativního prezidenta Xi Jinpinga, pátá generace vedení KS, negace vnitrostranické decentralizace a konsenzuálního stylu, místo něj přichází recentralizace řídicí struktury KS a organizace stranických čístek pod heslem boje proti korupci. Novým oficiálním ideologickým programem je „čínský sen“.

5.4. Diskurz podrobněji: Empirický výzkum: ideologické inovace v oficiálních státních a stranických dokumentech:

Tento text se zaměřuje hlavně na srovnání éry Hu Jintao (konsenzuální politické vedení, „vědecký socialismus“ v řízení státu) versus upevnění autoritativního modelu ve stylu prezidenta Xi, které jde zpět před stadium 90. let. Metodologicky se pozorování diskurzu oficiální ideologie pohybuje na pomezí obsahové a diskurzivní analýzy. Většina základních ideologických vzorců zůstává stejná, nastupující nové vedení KS ve spolupráci s mediálním a akademickým zázemím zavádí aktualizace, které reagují na rapidní socioekonomický vývoj čínské společnosti. Přidávají se charakteristiky společenského zřízení a jeho rozvojových cílů. Jako empirický materiál autor využívá bilingvní verze dokumentů z veřejné webové databáze a interview na Pekingské univerzitě s prof. Yu Kepingem.

5.4.1. Teorie trojí reprezentace (období Jiang Zemina, tj. třetí generace vedení KS)

Hlavní teze teorie tvoří tři body („Three Represents“ 2000): Strana musí reprezentovat:

1. Pokrokové produktivní síly společnosti
2. Pokrokovou moderní kulturu
3. Zájmy většiny lidí

Tento modernizační narativ reflektuje ideologický posun v postupném opouštění marx-leninského diskurzu o třídním boji, revoluci a socialismu v podobě státního vlastnictví a kolektivizovaného venkova. Formálně se ideologický základ (*marxismus-leninismus plus učení Mao Zedonga plus učení Deng Xiaopinga*) neustále opakuje jako tradice, vedle něj se vágním způsobem legitimizuje vůdčí a reprezentativní role vládnoucí strany a její splývání s podnikatelskými elitami. Logicky jsou takové formulace obtížně propojitelné. Pojem „všichni lidé“ vyjadřuje již zcela jinou sociální skupinu, než jsou proletariát a rolníci (zhruba 800 mil. lidí žije na venkově, tj. většina obyvatel ČLR). Upozadění a de facto vytrácení levicových témat z oficiální rétoriky připomíná přes clonu učení Mao Zedonga a

Deng Xiaopinga vlastně spíše pravicovou diktaturu než post marx-leninský režim, zatímco autenticky levicový diskurz v případě nemainstreamových akademických článků se ocitá na úrovni cenzurovatelného obsahu (Bruce 2011).¹⁹

Úprava Ústavy po odhlasování v parlamentu (VSLZ) v roce 2004 explicitně zahrnuje nedotknutelnost soukromého vlastnictví i ochranu lidských práv (Chinahumanrights.org 2004). Současná podoba Ústavy (2004) obsahuje celou řadu základních ustanovení o ochraně práv občanů, například rovnosti před zákonem (par. 33), volební právo od 18 let (par. 34), svobodu slova, tisku a shromažďování, právo demonstrovat (par. 40), dále například ochranu soukromí a listovního tajemství (par. 40), rovná práva žen (par. 48).

5.4.2. Koncept vědeckého rozvoje (prezident Hu Jintao a předseda vlády Wen Jiabao)

Představuje v demokratizačním diskurzu na oficiální úrovni zatím největší pokrok, alespoň na úrovni rétoriky. Koncept vědeckého socialismu, tj. vědecky řízené společnosti, vyjadřuje technokratické pojetí a úsilí o větší sofistikovanost diskurzu a programových tezí. Zahrnuje eklekticky přejaté mezinárodní pojmy jako „udržitelný rozvoj“, ve snaze hájit vlastní hodnoty a politický systém užívá termíny „humánní společnost“ a „posilování demokracie“. Často zmiňovaná *teorie mírového růstu Číny* určená pro zahraniční politiku, za jejíhož autora je považován politolog Zheng Bijian (Zheng 2005a; Zheng 2005b), čerpá z americké školy J. Nye užíváním pojmu „soft power“.

Tato etapa se vyznačuje dostupnou a relativně kvalitní literaturou v oboru politických věd, o kterou je na Západě zájem a která se publikuje na úrovni západních recenzovaných časopisů a monografií. K předním autorům patří Yu Keping, autor na Západě publikované *Democracy is a Good Thing* (2010), bývalý poradce Hu Jintaa. Prof. Yu, editor a pedagog, stoupenec postupné evoluce čínského politického systému, se zabývá problematikou posilování úlohy zákona, vnitřní demokratizace KS, dobrého vládnutí (*good governance*), aktivizací role parlamentu. Jím editovaná výzkumná monografie (Yu 2010) o reformě ústavy, roli zákona, transformaci VSLZ, reformách volební legislativy a vesnických volbách, reformách soudnictví, souhrnně jeví solidní fundovanost autorů a schopnost publikovat na úrovni západních univerzitních vydavatelství.

Teoretická uzpůsobilost a schopnost držet krok se zahraničním akademickým diskurzem ovšem není podepřena reálnými pokroky ve vnitřní politice ČLR, zejména s nástupem rigidního prezidenta Xi. Pozoruhodné je, že Pekingská univerzita nedoznala zjevných omezení, prof. Xi je ředitelem Center for Comparative Politics – Economics. Yu je zastáncem demokracie, avšak nikoliv

¹⁹ Autor odkazuje na He Baoguanga.

západního pojetí, které se pro Čínu nedá uplatnit (interview RF, Čína, Peking, prosinec 2015). Kritika jeho čínských exilových oponentů vychází z názoru, že demokracie v rámci daného systému v ČLR vlády jedné strany bez legální opozice je apriorně nesmysl, a že Yuho akademická ekvilibristika jen balancuje v mezích daných režimem.²⁰ Kromě toho atmosféru na Pekingské univerzitě hodnotila řada profesorů jako výrazně se zhoršující právě v posledních dvou letech, tj. po nástupu prezidenta Xi (The Guardian 2015; South China Morning Post 2014).

Rétorika období prezidenta Hu také odkazuje k termínu harmonické společnosti (*hexie shehui*, 和谐社会), socioekonomickému pojmu, který má vyvažovat úbytek sociálních jistot a trend k růstu sociálních rozdílů, včetně pohoršení nad opulentním životním stylem zbohatlíků, které stresuje v procesu transformace méně úspěšné společenské skupiny.

5.4.3. Bílá kniha: Budování politické demokracie

(*White paper: Building of Political Democracy in China*), je rozsáhlý dokument (74 stran), který vydala Státní rada v ČLR v roce 2005. Vydávání tzv. bílých knih (*white papers*) je dohledatelné do začátku 90. let, kdy prvním takovým dokumentem byla bílá kniha „*Human Rights in China*“ z r. 1991 (White Paper 1991). Verze z roku 2005 byla nejpropracovanější a nejpodrobnější, nikoliv ale první, jak uvedla zpráva BBC.²¹ Dokument rozsáhle interpretuje ČLR a její lid jako oběť západního a japonského imperialismu. Vznik ČLR je pak prohlášen za nastolení lidové demokracie. „*Socialistická demokracie s čínskými specifiky se neustále rozvíjí*“, sděluje dokument (Předmluva, White Paper 2005). Vedoucí role KS je naznačena nutností socialistické modernizace a národního obrození (kap. 2) bez alternativy, zda by tuto roli nemohl sehrát i jiný aktér. „*Veškerá moc v ČLR náleží lidu. To je princip budování lidové demokracie*“... „*Garantem této demokracie je strana*.“ Po těchto orwellovských „garancích“ následuje ještě ujištění, že „*strana jako reprezentant lidu určila ústavu a zákony... a rázně bojuje proti porušování těchto zákonů*“ (tamtéž). Dokument rozsáhle informuje o organizaci a pravomocích parlamentu (VSLZ), legislativních úkonech a jeho demokratickém fungování, dohled nad činností parlamentu má instituce Stálého výboru parlamentu (kap. 3), VSLZ ve spolupráci se soudy a prokuraturami (sic) uplatňuje svou pravomoc dozoru nad uplatňováním zákona (tamtéž). VSLZ sám volí (sic) a odvolává své členy, má pravomoc volit prezidenta a vice-prezidenta ČLR a

²⁰ Například Hu Ping, který neshledává zájem KS Číny o demokracii za věrohodný, ač Yu může takový dojem ve svých publikacích vzbuzovat, dále například Pan Wei považuje vnitrostranické volby uvnitř KS i volby na venkově za politickou show. Podrobně viz předmluva Johna L. Thorntona k publikaci „*Keping, Yu: Democracy Is a Good Thing: Essays on Politics, Society, and Culture in Contemporary China*. Brookings Institution Press“ (Thornton 2009).

²¹ BBC (2005): Text: China white paper on democracy. BBC News, 19. 10. 2005, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4355768.stm>>. Zpráva uvádí „*China has published a white paper on democracy – political reform – the first of its kind issued by Beijing*,” v současné době existuje na webu ještě starší verze z roku 1991.

předsedu Ústřední vojenské komise (tj. nejvyššího stranického politického orgánu velícího armádě, nezaměňovat s ministerstvem obrany, které náleží do struktury Státní rady, tj. vlády).

Dokument dále pojednává o demokratické souhře ostatních, nekomunistických stran, jejich spolupráce vytváří konzultativní a demokratický systém pod vedením KS, čímž se liší od západních modelů demokracií. V ČLR bylo oficiálně devět politických stran, které byly založeny před rokem 1949 v republikánské Číně (kap. 4). Kromě VSLZ existuje i druhá parlamentní komora, tzv. Poradní sbor lidových zástupců (The Chinese People's Political Consultative Conference), jehož poslanci jsou nestraníci a členové devíti politických stran, zástupci Hong Kongu, Macaa a Tchaj-wanu; existence Poradního sboru přispívá k demokratickému a konzultativnímu charakteru čínské demokracie (tamtéž). Dokument rozsáhle definuje a vykládá autonomní postavení etnických menšin (kap. 5) a problematiku samosprávy a demokratického zřízení založeného na volbách v oblastech místní správy (kap. 6). Následující kapitoly pojednávají o ochraně lidských práv (kap. 7), demokratickém charakteru KS (kap. 8), demokratickém charakteru Vlády ČLR (kap. 9), a demokratické roli soudní moci (kap. 10).

5.4.4. Čínský sen (prezident Xi Jinping)

Pěstování kultu vůdce, ústup od konsenzuální praxe vnitrostranického rozhodování, organizační reformy posilující pravomoci prezidenta jdoucí časově zpět před období Jiang Zemina. Nevídaně tvrdá kampaň proti korupci hraničící s čistkou, vyvolávající atmosféru strachu, podezřívání a sebevražd. Utrvení cenzury, zavedení povinné identity pro zřizování webových stránek, blogů, rušení webových stránek, trestní stíhání osob politicky kritických na webu. Vnitrostátní a vnitrostranické personální čistky zasáhly dle *South China Morning Post* od roku 2012 zhruba 200 000 státních úředníků z civilních i vojenských kruhů (Bloomberg & Luo 2015; *South China Morning Post* 2015). Vedle autokratického stylu prezident Xi uplatňuje demokratické výzvy směrem k ostatním politickým stranám v ČLR a Poradnímu sboru, tj. druhé komoře parlamentu. Vyzývá tyto aktéry k diskuzi zejména v oblasti ekonomické agendy (China.org.cn, 2016).

Rétorika navazuje na diskurz vědeckého socialismu a demokracie, nový termín „čínský sen“ (*Zhongguo meng*), spojující kolektivistickou jednotu s vizí individuální prosperity a národní velikosti (China Daily 2013), marketingově rozvíjí předchozí narativ blahobytu a sociálního smíru. Využití nových médií pro popularizaci autoritativního prezidenta, populární prezentace formou videoklipů, pochvalných pop songů (viz například Xi da da) je příznačné pro nový styl PR populárně-politické propagandy na sociálních sítích.

Projev prezidenta Xi na 5. plenárním zasedání 30. listopadu 2015 zmiňuje jako strategický cíl politiky státu a KS dosažení všeobecného blahobytu. Používá

oficiálního výrazu: „malý blahobyť“ (小康社会, *xiaokang shehui*, dosl. společnost malého blahobytu lze interpretovat jako elementární komfort. Termín odkazuje ke kulturní tradici Číny a ke konfucianství, poznámka auora), která se v rétorice hlavy státu objevuje již od časů prezidenta Hu Jintao a jeho předchůdce Jinag Zemina. ČLR je de facto stále rozvojovou zemí, v navýšení životní úrovně dosahuje vsutku impozantních výsledků, tudíž důraz na akcent elementárního materiálního dostatku, byť ne přesně definovaného, je evidentní. V bilingvním přepisu zkráceného projevu se v paralelní anglické části objevuje „*turn China into a prosperous, democratic, culturally advanced – harmonious modern socialist country*“, v čínském originále však zmínka o „demokracii“ explicitně není obsažena.²² Draft obsahuje také „posilování vlády zákona“, která se v obecné podobě zmiňuje v průběhu všech relevantních stranických a vládních programů od 90. let. Kromě zmínky o demokracii celá verze programu vyznívá pro nečínské pozorovatele jako profesionálně věcný modernizační souhrn strategických cílů, obsahujících například udržitelný rozvoj, podílení se na globální ekologické bezpečnosti, vyrovnávání ekonomického a sociálního rozvoje, zvyšování standardů kvality života, posílení spotřeby na ekonomickém růstu, podporu moderním technologiím aj.²³ Takový program by se v přehledu hlavních témat překryl s běžným levicovým mainstreamem v kterémkoliv státě na světě.

V projevu u příležitosti výročí konce druhé světové války prezident Xi zmiňuje Chartu OSN v kontextu vybudování nového mezinárodního (poválečného) pořádku,²⁴ nikoliv ale s dalšími hodnotami, které Charta spojovala, zejména s pojmem lidských práv. Kontext konce války je zajímavý z efektu nechtěného: mírová konference v San Francisku v roce 1945 se konala za účasti čínské delegace, reprezentující Čankajškův autokratický režim, Čínská republika byla tehdy stálým členem Rady bezpečnosti. Čínská republika, která následně také hlasovala pro přijetí všeobecné deklarace OSN 10. prosince 1949, byla tou dobou na Tchaj-wanu vojenským režimem. Kontext velkolepých oslav v Pekingu a vojenskou přehlídkou měl bez ohledu na podrobnější historická fakta určitě symbolický význam jako počátek osvobození Číny od cizí nadvlády a počátek nové éry.

Další důležitý státní dokument v době prezidentské funkce Xi Jinpinga, charakterizující oficiální diskurz v oblasti práv etnických a kulturní menšin a svobody náboženského vyznání, je tzv. Bílá kniha týkající se náboženských svobod a Tibetu, která byla vydána v roce 2015 (White Paper: Successful Practice

²² 中国共产党第十八届中央委员会第五次全体会议公报 (摘要),

http://www.china.org.cn/chinese/201511/30/content_37195657.htm.

²³ Ibid.

²⁴ 习近平在纪念抗战胜利70周年大会上的讲话, China.org.cn (2015): Full text: Chinese president's speech at commemoration of WWII victory. *China.org.cn*, 6. 9. 2016, <http://www.china.org.cn/chinese/2015-09/06/content_36506098.htm>.

of Regional Ethnic Autonomy in Tibet 2015).²⁵ Dokument se přednostně věnuje otázce autonomie AO Tibet, a také šířeji sumarizuje seznam elementárních práv a svobod náboženského vyznání a podpory pro rozvoj život etnických a náboženských menšin, tj. včetně například Bön, islámu a katolictví.

Specificky konkrétní dokument o situaci lidských práv a demokratizace představuje Bílá kniha „Pokrok v oblasti lidských práv v r. 2014“, který nepřekvapí v jednoznačně pozitivním hodnocení úspěchů. Nově se jeví je rozpracovanost témat a podtémat lidskoprávní agendy. „Konzultativní charakter čínské demokracie“ je interpretován jako unikátní jev čínské politické kultury ukotvené v tradicích čínské společnosti (kap. 3, Demokratická práva).²⁶ Dokument zmiňuje uplatňování ústavy, účast občanů v politickém životě, svobodu slova, vládu zákona, rozvíjení občanských práv. Anglická i čínská verze v bilingvním textu nepoužívá výrazu lidská práva (*ren quan*), ale demokratická práva občanů (*gong min minzhu quanli*, 公民民主权利). Text dokumentu má administrativně stručný obsah, potvrzuje se technokratický charakter psaní oficiálních dokumentů; hovoří se o vnitrostranických sankcích za přestupky, o auditech, etické výchově, ochraně kvality potravin, bezpečnosti práce, nebezpečí terorismu a „náboženského separatismu“, ochraně veřejného zdraví, boji proti kriminalitě, boji proti užívání omamných drog, sociální podpoře, ochraně autorských práv, o právech etnických minorit. Dokument zmiňuje také práva žen, dětí a seniorů, podporu zaměstnanosti pro tyto skupiny, ochranu před domácím násilím, ochranu hendikepovaných občanů, environmentální problematiku, podporu pro nevládní organizace v tomto sektoru. Dokument také zmiňuje zájem a ochotu pro dialog se zahraničními partnery v jednotlivých agendách (kap. 9), jak individuálními státy, tak i s mezinárodními organizacemi a nevládními institucemi.²⁷

Oficiální prezentace prezidenta Xi na webu a na sociálních sítích vykazuje charakteristické paradoxy. Setkání majitele Facebooku Marka Zuckerbega (s jeho čínskou manželkou) s prezidentem Xi v USA je bohatě medializováno, přitom Facebook v ČLR není dostupný už od roku 2009. Oficiální čínský web china.org.cn kupříkladu nabízí 10 hlavních čínských LGBT celebrit z Tchaj-wanu a Hong Kongu, včetně dalších navazujících odkazů na blokováných webech Facebooku a Twitteru. Mediální podoba čínských reprezentativních webů, určených především pro zahraniční veřejnost, napodobuje liberální styl západních vzorů webových stránek.

²⁵ 民族区域自治制度在西藏的成功实践, 白皮书.

http://www.china.org.cn/chinese/2015-09/06/content_36509557_8.htm.

²⁶ 年中国人权事业的进展, 白皮书,

http://www.china.org.cn/chinese/2015-06/08/content_35765892_4.htm.

²⁷ Tamtéž.

5.5. Závěr

Demokratizace sama o sobě není pro KS Číny obsesivní téma, pokud nepřináší akutní hrozbu v podobě výzvy oslabující její moc zevnitř a obtíže politického tlaku ze zahraničí. Proto kultivace diskurzu na akademické úrovni připomíná druh vědeckému výzkumu s potenciálně nebezpečnými substancemi, vyžadující pečlivý dohled.

Éra tržních reforem otřásla legitimitou mocenského monopolu vládnoucí strany. Cesty k reformě a očistě vládnoucí KS připomínají konfuciánské byrokratické praktiky, kterými jsou cestou vnitrostranického diskurzu reflektovány slabé stránky vládnutí a způsobilosti KS dostát své společenské roli. V nich zaznívá také téma demokratizace jako součást zdravého chodu sociálního organismu a jeho adaptace, nikoliv jako hlavní a nezbytné ideje. Většinový politický a mediální diskurz v ČLR takovou sebeočistnou proceduru bez skutečné politické soutěže a necenzurované mediální odezvy kodifikoval jako standard. Jeho zproblematizování je možné na akademické úrovni, nikoliv v podobě disentu, zatímco otevřené výzvy bez politické autorizace jsou kriminalizovány. Tento stav nevylučuje obratné manévrování mezi extrémy – splynutím s oficiálním politickým diskurzem anebo otevřenou a riskantní kritiku. Takovýto zvláštní polootevřený systém autoritářství přináší větší prostor pro vnitřní debatu, než byl obvyklý v komunistickém Československu, připomíná liberálnější modely komunistických států (Jugoslávie, Rumunsko, Polsko, NDR) před nástupem glasnosti.

Pojem demokracie je v čínském politickém diskurzu formálně přítomen neustále ve všech po sobě jdoucích moderních diktaturách, od počátků republikánské éry, v době maoismu, až po současnost. Demokracie není v principu odmítána, odmítán je importovaný, západní koncept demokracie, který dle dobových interpretací není vhodný pro čínské prostředí z důvodu specifických kulturních předpokladů a aktuální politické situace. Čínské režimy samy tematizují demokracii jako součást vlastní moderní tradice. Dominující platformou politického diskurzu v pevninské Číně je tradičně nacionalismus, který se snaží argumentačně vyvrátit chápání demokratizace jako univerzální hodnoty a osvědčeného politického modelu, existujícího na Západě, ale také v moderních asijských státech, typicky například v Japonsku, Indii, Indonésii, v Korejské republice. Akademická sféra v ČLR je relativně liberální v toleranci různosti pohledů, teoretického a empirického výzkumu a kontaktů se západními akademickými institucemi. Pro politickou praxi existuje rigidní zákaz alternativních vizí demokracie a praxe, jejichž porušování v podobě otevřených politických výzev veřejnosti je exemplárně trestáno. Tolerance či dokonce podpora výzkumu demokracie v ohraničeném prostoru povoleného se dokonce zdá být jedním ze způsobů, jak vyvracet zahraniční kritiku za potlačování

svobodné debaty a demokratizace samé. Typicky se zmínky o demokracii a dialogu o lidských právech ozývají v oficiální mluvě státních představitelů během státních návštěv a účastí v mezinárodních multilaterálních fórech.

Vedle autoritativní vlády a upadající role státu v ČLR paradoxně posiluje stále více městská semi-liberální společnost, která si volí způsob života podle ekonomických možností, dostupnosti informací a společenských kontaktů. Takový základ moderní společnosti je typický pro bohaté přímořské provincie od Liaoningu až pod Guangdong. Pozvolná liberalizace je spontánní, neideologická, z velké části nežádoucí, leč státem trpěná. Projevuje se samovolným vývojem, v podobě cestování do zahraničí a zpět, studií v zahraničí, v obchodě – omezeném jen byrokratickými předpisy a zákony, v migraci bez striktní kontroly, v rozpadlém systému registrace osob *hukou* v místě bydliště, v rozpadajícím se rodinném modelu, v masové dostupnosti informací na webech a sociálních sítích. V ČLR se tímto způsobem vyvíjí specifický společenský systém, spojující protichůdně liberální i autoritativní tendence v rámci hybridního systému „s čínskými specifiky“.

Nelze říci, že by podpora demokracie a lidských práv v ČLR neměla legislativní základ v podobě ústavy a psaných zákonů. Interpretace a výkon práva je omezen neoddělením legislativní, zákonodárné a výkonné moci. Hypoteticky by takový model mohl projít evolucí k posílení autonomie těchto tří složek, pokud by jejich profesionální kapacity tuto roli zvládly a pokud by politická kontrola takový vývoj umožnila. Neochota vládnoucí strany vzdát se politického monopolu je klíčovou překážkou takového vývoje. Jinou variantou kvazifaldemokratizace je oslabení centrálního systému a jeho schopnosti udržet kontrolu nad obrovským lidnatým státem, jeho regiony a správními jednotkami na úrovni provincií a autonomních oblastí a městských aglomerací pod přímou státní správou.

Pohled na diskurz oficiálních stranických a státních dokumentů vyjevuje rostoucí propracovanost a větší podrobnost ve znění ideologických dokumentů týkajících se demokracie a lidských práv. Autoritativní režim téma demokratizace a lidských práv pečlivě sleduje a využívá sofistikované cesty, jak asertivně hájit vlastní, protizápadní verzi politického uvažování a politické praxe, za průběžného vyvíjení vlastního oficiálního diskurzu. Čínská strana striktně odmítá interpretaci lidských práv jako univerzální hodnoty, spatřuje v ní zájem o vměšování do vnitřních záležitostí. Nic na tom nemění fakt, že pevninská Čína je stále více vtahována do globalizované mezinárodní společnosti ekonomickými potřebami země. Proměna modernizujícího se stylu vnitřní politiky éry prezidenta Hu je vystřídána centralistickým a autoritativním přístupem nové mocenské garnitury v čele s prezidentem Xi. Takový zvrat dočasně vyvrací předpoklady postupné evoluce k otevřenějšímu autoritativnímu systému z doby Hu Jintaa.

Nelze předpovědět, zda po konci éry Xi Jinpinga nedojde k návratu k více kompromisnímu autoritativnímu stylu vlády. Vedle proměn režimu na centrální úrovni lze čínskou společnost považovat za rychle se modernizující s tendencí k rostoucí autonomii individuálních aktérů. Pokus o sledování oficiálního diskurzu k tomu však nepřináší – dle názoru autora – podstatné poznatky. Připravenost k demokratizaci, či jen k zmírnění a úniku z autoritativních praktik spíše nese evoluce státních institucí směrem k větší profesionalitě a technické vybavenosti a také otevřenost nepolitických institucionálních aktérů k internacionalizaci. K depolitizaci soudnictví, prokuratur, policie a vězeňství současný politický styl nepřispívá. Pokračující ekonomické reformy a uvolnění systému kontroly osob v otázkách porodnosti a migrace navazují na období prezidenta Hu. Tlak na média naopak naznačuje zpětný kurs od dřívějšího uvolnění za prezidenta Hu. Za přínos k liberalizaci lze naopak pokládat rostoucí zapojení čínských subjektů do globálních sítí v podobě hospodářských vazeb, dopravních a infrastrukturních sítí, ve sféře ekologie, zdravotnictví, sociálních a rozvojových projektů, ve vědě, výzkumu a školství. V těchto směrech je ČLR aktivnější a silnější než autoritářské Rusko. Podstatnou okolností je, že ČLR nemá základní ideologické paradigma namířené proti Západu, které by bylo srovnatelné s postojem SSSR v době studené války.

6. Závěr a doporučení pro českou zahraniční politiku

Naše studie zkoumala čtyři země a na každou z nich se zaměřila ze dvou různých pohledů. Jednak tyto země zhodnotila optikou teorií demokracie a jednak se zaměřila na vnímání demokracie v těchto zemích. Z hlediska kategorizace demokracie se ve třech případech jedná o hegemonické elektorální režimy (Bělorusko, Rusko a Uzbekistán) a ve čtvrtém případě o uzavřený autoritářský režim (Čína). Z hlediska Diamondovy klasifikace, které jsme v této analýze používali, se tak jedná o země v nejméně demokratické části klasifikačního spektra.

Přesto mezi těmito zeměmi existují značné rozdíly. Rusko bylo dlouhodobě nejdemokratičtější ze čtveřice analyzovaných zemí a v 90. letech jej bylo možno bez problémů definovat jako kompetitivní autoritářský režim, což jej výrazně odlišovalo jak od Běloruska, tak i od Kazachstánu. V Rusku totiž nejen že probíhaly volby, ale jejich výsledek byl často značně nejistý a vládnoucí strana nemohla automaticky počítat se svým vítězstvím. V posledních 15 letech se ovšem situace proměnila a Rusko se postupně značně přiblížilo situaci v Bělorusku. Uzbekistán se naproti tomu přibližuje spíše k Číně a ačkoliv jsou volby formálně zachovány, prakticky se o demokratickém charakteru země nedá mluvit.

Čtyři zde zpracované případové studie ale také ukazují, že demokracie má podvojný charakter. Na straně druhé je dnes – alespoň na rétorické rovině – univerzálně přijímána jako nejlegitimnější forma vlády. Na straně druhé se konkrétní podoby, které na sebe demokracie bere, výrazně liší. Stejně tak se liší míra, s jakou je koncept demokracie spojen s dalšími politickými pojmy. Například propojení mezi demokracií a individuálními lidskými právy, které je v západním světě přijímáno jako samozřejmé, není v jiných částech světa neproblematicky přijímáno. Podobně i důraz na individualismus, který je vlastní většině západních liberálních demokracií, je v jiných částech světa často podmíněn akcenty na společenství jako celek.

Z našich studií vyplývá, že základním omylem západních politiků je, že ztotožňují demokratický režim a legitimní režim. I z naší vlastní zkušenosti je přitom patrné, že míra legitimacy režimu může výrazně kolísat i v situaci, kdy režim trvale zůstává demokratický. A naopak, i nedemokratické země (tj. země, v nichž neprobíhají svobodné volby), mohou být svými občany vnímány jako relativně legitimní. Ve všech čtyřech námi zkoumaných případech se přitom ukazuje, že klíčová pro legitimitu režimu je jeho schopnost zajistit socioekonomickou stabilitu a bezpečí. Propojení mezi legitimitou a socioekonomickými otázkami je často podceňováno, ačkoliv se jedná o zcela zásadní aspekt.

Není proto náhodou, že státem ovládaná média v námi zkoumaných zemích často líčí demokratické země jako země chaotické, nestabilní, s velkými sociálními rozdíly. Ale nejde jenom o mediální propagandu, ve skutečnosti se jedná o základní pilíř, na němž jsou tyto režimy vystavěny. Pokud existují nezávislé průzkumy veřejného mínění (což přirozeně neplatí například v Uzbekistánu), ukazují, že veřejnost ekonomický růst, stabilitu, bezpečí a sociální rovnost oceňuje. Jinak řečeno, chce-li Česká republika skutečně usilovat o posílení demokratického charakteru těchto zemí, musí vzít v potaz, že zatímco demokracie je pro obyvatele těchto zemí často těžko uchopitelný pojem, bezpečí a stabilita jsou naopak charakteristiky důvěrně známé.

Zatřetí hraje zásadní roli pragmatická otázka vlivu České republiky, respektive Evropské unie na zkoumané země. Je zřejmé, že největší je ekonomický vliv má Evropská unie na Bělorusko, menší, ale stále značný v případě Ruska, ale pouze omezený v případě Uzbekistánu a Číny. Následující tabulka rozděluje čtyři zkoumané země podle tohoto klíče. Tabulka dává odpověď na otázku, kde má smysl používat ekonomickou kondicionalitu na podporu demokratizace a kde nikoliv. Smysluplná je kondicionalita pouze v případě malých zemí, které jsou výrazně závislé na Evropské unii. Ze zkoumaných čtyř zemí toto kritérium splňuje pouze Bělorusko. V ostatních případech je třeba se zaměřit na jiné formy demokratizace a její podpory, jako je například využití kulturního vlivu Evropy v Číně.

	Malá/střední země	Velmoc
Silný ekonomický vliv EU	Bělorusko	Rusko
Slabý ekonomický vliv EU	Uzbekistán	Čína

6.1. Doporučení pro českou zahraniční politiku

Jednotlivá doporučení budeme formulovat ve vztahu k jednotlivým zemím. Nicméně jedno zásadní doporučení je všem zemím společné. Důrazy na demokratizaci nelze v žádné ze čtyř zmíněných zemí oddělovat od socioekonomického rozvoje a bezpečnosti, protože tyto faktory v zásadní míře definují vnímání demokracie obyvateli těchto zemí. Oddělení politických/občanských práv a práv socioekonomických sice konceptuálně dává smysl, ale z hlediska praktické politiky prosazování obou musí kráčet ruku v ruce.

6.1.1. Rusko

Je třeba otevřeně přiznat, že období do nejbližších prezidentských voleb (2018) je z hlediska demokratizace Ruska obdobím ztraceným. Nejbližší dva roky se bezesporu ponesou ve znamení vyostřování protizápadní rétoriky. Na obzoru

nejdou žádná znamení, která by bylo možné interpretovat jako změnu dosavadního kurzu, který Rusko postupně, ale zcela neodvratně posouvá ze zóny kompetitivních autoritářských režimů do kategorie hegemonických autoritářských režimů. Pokud nedojde k úplnému kolapsu ruské ekonomiky či zhroutení vládnoucího režimu, je pokračování současného trendu takřka jisté.

Protože je ale třeba uvažovat v dlouhodobém horizontu, nabízí se kroky, které by česká diplomacie (i diplomacie Evropské unie) měla učinit, aby se současné rozporuplné vnímání demokracie v Rusku posunulo žádoucím směrem.

- Ruské vnímání demokracie není monolitické. I v rámci vládnoucí elity existují rozdílné, ba přímo rozporuplné představy o významu demokracie. Prezident Putin a jeho nejbližší spolupracovníci sdílejí skeptický postoj, premiér a řada ministrů, ale také mnozí vlivní ekonomové jsou naladěni vstřícněji. Proto není vhodné proti sobě zjednodušeně stavět „západní“ pojetí demokracie a ruskou „řízenou demokracii“, ale diplomaticky podporovat ty důrazy, které jsou v ruském veřejném prostoru i dnes přítomny.
- Demokracie je v Rusku vnímána negativně zaprvé kvůli zdánlivému ekonomickému úspěchu putinovského Ruska a zadruhé kvůli spojování demokratických reforem s neblahými 90. lety. Oba tyto faktory se ale postupně vyčerpávají. Krize 90. let jsou již více než 15 let minulostí a současná ekonomická situace Ruska je krajně nepříznivá. Pozitivnímu vnímání demokracie a její vyšší podpoře mezi veřejností tak pomůže i vyšší míra informovanosti o situaci na Západě a podpora nezávislých médií v Rusku, a to alespoň v internetové sféře, jsou-li jinde komunikační kanály uzavřeny.
- Zatřetí se vnímání demokracie v Rusku značně generačně liší. Mladá generace již nezažila Sovětský svaz, je více zapojena do nových sociálních sítí a porovnává svou situaci se situací v západních zemích. Demokratizačním tendencím tedy prospěje podpora výměny studentů a studentek či kulturní výměna.

6.1.2. Bělorusko

Klíčovou výzvou pro ČR a Unii v nejbližším období bude tedy hledání vhodné kombinace spolupráce na politické a ekonomické úrovni. Čekání na kolaps režimu v důsledku zhoršující se ekonomické situace se sice může zdát lákavou alternativou, ale z takového scénáře by profitovala v první řadě Moskva, která by běloruskou ekonomiku krátkodobě zachránila – výměnou za rozšíření a upevnění své sféry vlivu. Doporučujeme proto, aby se česká diplomacie soustředila na tyto priority:

- Otevřený dialog s představiteli vlády i opozice, respektive občanské společnosti: v praxi to znamená pokud možno pravidelná setkávání, na kterých mají obě strany možnost vyjádřit svoje představy o bilaterálních

vztazích a jejich širším geopolitickém kontextu. V dialogu s běloruskou vládou je v zájmu ČR zabývat se otázkami lidských práv a ekonomického rozvoje Běloruska. Důraz na lidská práva vychází z naší historické zkušenosti, je však důležitý i z pragmatického hlediska. Možnost svobodné diskuze je důležitým předpokladem úspěšného ekonomického rozvoje.

- Finanční podpora občanské společnosti, nezávislých médií a veřejných (státních) projektů podporujících politickou liberalizaci a ekonomický rozvoj. V praxi to znamená pokračování programu Transformační spolupráce MZV ČR. Pro zvýšení efektivity poskytované pomoci je dobrou praxí konzultovat, případně vytvářet partnerství s dalšími donorskými zeměmi a organizacemi (např. Polsko, EED). Vedle podpory nezávislých (nestátních) organizací, skupin a jednotlivců je však potřeba investovat i do veřejných (státních) programů ve vybraných sektorech. Doporučujeme zaměřit se na sektory, které mají přímý dopad na kvalitu života a ekonomickou prosperitu (např. vzdělávání, životní prostředí).
- Podpora posílení vazeb mezi EU a Běloruskem. Vláda ČR ve svém programovém prohlášení a v koncepci zahraniční politiky ČR deklarovala, že Evropská unie je klíčovým forem pro realizaci zahraničněpolitických priorit ČR. Rámec vztahů EU–Bělorusko je důležitý i pro prosazování českých bilaterálních priorit. Konkrétní kroky by se měly odvíjet od závěrů schválených Radou ministrů zahraničních věcí v lednu 2015. Pokud bude Bělorusko plnit politická kritéria, součástí pozitivních opatření by byl zvýšený přístup k investicím a financování rozvojových projektů (prostřednictvím EBRD, EIB a ENI).

6.1.3. Uzbekistán

Země Střední Asie patří spolu s Čínou k zemím, kde jsou možnosti podpory demokracie z hlediska ČR i EU značně omezené. V případě středoasijských zemí je ovšem navíc namísto precizní rozlišování mezi jednotlivými zeměmi regionu. Zatímco Kazachstán je zemí, která má silné kulturní i politické vazby na Rusko a míra demokratizace země je tak alespoň částečně vázána na úspěch demokracie v Ruské federaci, ostatní země regionu jsou politicky spíše uzavřené. Jejich uzavřenost inspiraci zvnějšku vychází buď z existence vlastní ideologie a přesvědčení o její správnosti (Turkmenistán) nebo ze zklamání z dosavadního zahraničně-politického vývoje v oblasti a ve světě vůbec, který neumožňuje spolehnout se na žádného partnera (Uzbekistán). Kyrgyzstán a Tádžikistán jsou země nejvíce ovlivněné sousedstvím Afghánistánu, konflikty na jeho území a z nich vyvěrající negativními důsledky v podobě obchodu s narkotiky či zbraněmi, s následným potenciálním vlivem na kvalitu vládnutí v těchto horských republikách.

- Namísto velkých projektů, které by do spolupráce s EU zapojily všechny země Střední Asie, je třeba se zaměřit na menší, bilaterální projekty, které zohlední receptivitu jednotlivých zemí.

- Kazachstán se v tomto ohledu jeví jako nejvhodnější kandidát. Uzbekistán a Turkmenistán jsou naproti tomu země s vlastní ideologií, zcela neochotné naslouchat kritice zvnějšku. Kyrgyzstán a Tádžikistán jsou zeměmi s vysokou potřebou zajistit bezpečnost státu i občanů, umocněnou zkušenostmi s občanskými nepokoji. Demokratizační snahy v jejich případě mají šanci na úspěch, budou-li propojeny s posílením vnější bezpečnosti těchto zemí.
- Vzhledem k vysoké míře uzavřenosti těchto zemí je třeba do projektů (zejména technického či vzdělávacího rázu) zapojit i členy státního aparátu. Přímé kontakty s občanskou společností jsou užitečné, ale praktické využití pro demokratizaci je velmi omezené.

6.1.4. Čína

Čína představuje specifického partnera se zcela odlišnou historickou zkušeností než tři další zkoumané země. Vzhledem k ekonomickému i mocenskému postavení země je třeba jakoukoliv politiku ČR koordinovat v rámci celé Evropské unie. V principu je přitom nejvhodnějším nástrojem mimořádně silná *soft power* Evropy, která tak činí přitažlivým jak evropskou kulturu, tak i sociopolitické modely, které v Evropě úspěšně fungují.

- Česká republika by měla při své politické a ekonomické interakce s Čínou využívat těch kampaní a strategií, o které má zájem sama Čína, nebo takové, které čínské vedení přímo iniciovalo. Příkladem takové projektu je OBOR (*One Belt One Road*).
- Je třeba posílit komunikativní charakter kulturní a akademické výměny a zaměřit se přitom zejména na mladou generaci, střední vrstvy a *opinion-makers*.
- Atraktivitu ČR i demokracie jako takové by také posílila další podpora evropských a středoevropských studií v ČLR. Současně je třeba posílit zájem aktérů v ČLR o společenskovědní obory: sociologii, moderní historii, politologii, právo.
- Čína trvale projevuje zájem o získávání informací o transformační zkušenosti v bývalém východním bloku a ve střední Evropě. Tento zájem lze efektivně využít pro posílení zájmů ČR i EU v Číně.

Zdroje

Úvod a Rusko

- Bottici, Challand (2013): *Imagining Europe: Myth, Memory and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carothers, Thomas (2002): The end of the transition paradigm. *Journal of democracy*, Vol. 13, No. 1, s. 7–21.
- Levitsky S. - Collier D. (1997): Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*, Vol. 49, No. 3, s. 430–451, <<https://www.jstor.org/stable/25054009>>.
- Cunningham, Frank (2002): *Theories of Democracy*. New York: Routledge.
- Dahl, Robert A. (1971): *Polyarchy*. USA: Yale University Press.
- Democracy Barometer: Quality of democracy, <<http://www.democracybarometer.org>>.
- Diamond, Larry (2002): Thinking about hybrid Regimes. *Journal of democracy*, Vol. 13, No. 2, s. 21–35.
- Dryzek, John S. (2002): *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. New York: Oxford.
- Elder, Miriam (2013): Russia passes law banning gay 'propaganda'. *The Guardian*, 11. 6. 2013, <<https://www.theguardian.com/world/2013/jun/11/russia-law-banning-gay-propaganda>>.
- Elster, John (1998): *Deliberative Democracy*. Cambridge: University Of Cambridge Press.
- Evans, Alfred B. (2011): The failure of democratization in Russia: A comparative perspective. *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 2, No. 1, s. 40–51, <<http://dx.doi.org/10.1016/j.euras.2010.10.001>>.
- Habermas, Jürgen (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns (Bande 2)*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Hahn, Gordon (2004): Putin's stealth authoritarianism. *RFE/RL Russian Political Weekly*, Vol. 4, No. 14, 15, 16, <www.rferl.org/reports/rpw>.
- Herscovitch, Benjamin (2014): Democracy with Chinese characteristics. *China Spectator*, 10. 10. 2014, <<http://www.businessspectator.com.au/article/2014/10/10/china/democracy-chinese-characteristics>>.
- Heyek, Friedrich A. (1944): *Cesta do otroctví*. Barrister & Principál.
- Inkeles, Alex (1990): Introduction: On measuring democracy. *Studies in comparative international development*. Vol. 25, No. 1, s. 3–6.
- Kramer, Andrew E. (2012): At Chechnya Polling Station, Votes for Putin Exceed the Rolls. *The New York Times*, 5. 3. 2012, <http://www.nytimes.com/2012/03/06/world/europe/fraudulent-votes-for-putin-abound-in-chechnya.html?_r=0>.
- Kratochvíl, Petr (2010): *Původ a smysl národního zájmu. Analýza legitimacy jednoho politického konceptu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Krieger, Joel. (2000): *Oxfordský slovník světové politiky*. J. Otto.
- Levitsky S. – Way LA. (2002): The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2, s. 51–66.
- Linz, Juan J. (2000): *Authoritarian and Totalitarian Regimes*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publisher.
- McFaul, Michael (2002): The fourth wave of democracy and dictatorship: noncooperative transitions in the postcommunist world. *World Politics*, Vol. 54, No. 2, s. 212–244.
- McFaul M. – Stoner-Weiss K.: (2004): *After the collapse of communism: Comparative lessons of transition*. Cambridge University Press, s. 207–223.
- McFaul, Michael (2004): Putin's strong hand is failing Russia. *The Washington Post*, 12. 9. 2004, <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366510000345>>.
- Medvedev, Daniil (2009): Интервью телекомпании «Си-Эн-Эн». Moscow: Presidenta Executive Office, 20. 9. 2009, <<http://kremlin.ru/events/president/news/5516>>.
- Medvedev, Daniil (2010): Выступление на пленарном заседании мирового политического форума «Современное государство: стандарты демократии и критерии эффективности». Moscow: Presidenta Executive Office, 10. 9. 2010, <<http://kremlin.ru/events/president/transcripts/8887>>.
- Medvedev, Daniil (2010): Альтернативы модернизации страны не существует. Moscow: Presidenta Executive Office, 28. 5. 2010, <<http://kremlin.ru/events/president/news/7885>>.

- Medvedev, Daniil (2010): Наша демократия несовершенна, мы это прекрасно понимаем. Но мы идём вперёд. Moscow: Presidential Executive Office, 23. 11. 2010, <<http://kremlin.ru/events/president/news/9599>>.
- Nozick, Robert (1974): *Anarchie, Stát a Utopie*. New York: Basic Books.
- O'Donnell, Guillermo (1994): Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, Vol. 5, No. 1, s. 55–69.
- Petrov, Nikolay – McFaul, Michael (2005): The Essence of Putin's Managed Democracy. *Carnegie endowment for international peace*, 18. 10. 2005, <<http://carnegieendowment.org/2005/10/18/essence-of-putin-s-managed-democracy/2a3>>.
- Putin, V. (2012): Пресс-конференция Владимира Путина. Moscow: Presidential Executive Office, 20. 12. 2012, <<http://kremlin.ru/events/president/news/17173>>.
- Putin, V. (2015): Ответы на вопросы журналистов по итогам «Прямой линии». Moscow: Presidential Executive Office, 16. 4. 2015, <<http://kremlin.ru/events/president/news/49264>>.
- Putin, V. (2016): Интервью немецкому изданию Bild. Часть 2. Moscow: Presidential Executive Office, 12. 1. 2016, <<http://kremlin.ru/events/president/news/51155>>.
- Putin, V. (2016): Интервью немецкому изданию Bild. Часть 1. Moscow: Presidential Executive Office, 11. 1. 2016, <<http://kremlin.ru/events/president/news/51154>>.
- Roessler, Philip – Howard, Marc (2009): Post-Cold War Political Regimes: When Do Election Matter?. *In Democratization by Elections: A New Model of Transition*. Baltimore, MD: John Hopkins University Press, s. 101–127.
- Schumpeter, Joseph A. (1943): *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Routledge.
- Teorell, Jan (2006): Political participation and three theories of democracy: A research inventory and agenda. *European Journal of Political Research*, Vol. 45, No. 5, s. 787–810.
- The Economist (2014): What's gone wrong with democracy. *The Economist*. <<http://www.economist.com/news/essays/21596796-democracy-was-most-successful-political-idea-20th-century-why-has-it-run-into-trouble-and-what-can-be-done>>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation – Lavrov, Sergey (2011): Speech by Russian Foreign Minister Sergey Lavrov at MGIMO : University MFA Russia. Moscow: The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 1. 9. 2011, <http://archive.mid.ru/brp_4.nsf/0/AA36398BB399F5FFC32578FF004A859E>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation – Lavrov, Sergey (2013): Interview by the Russian Foreign Minister Sergey Lavrov to *Russia today* TV-channel. Moscow: The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 24. 12. 2013, <http://archive.mid.ru/BDOMP/Brp_4.nsf/arh/E76E9D275ED12CBF44257C5B001DF024?OpenDocument>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation – Lavrov, Sergey (2014): Article by the Russian Foreign Minister Sergey Lavrov, “Russia–EU: Time to Decide” published in the *Kommersant* newspaper. Moscow: The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 13. 2. 2014, <http://archive.mid.ru/BDOMP/Brp_4.nsf/arh/54255BA2D3C5628C44257C7F00323A39?OpenDocument>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation – Dolgov, K. K. (2012): Interview of Commissioner for Human Rights, Democracy and Supremacy of Law of MFA of Russia K. K. Dolov to *Kommersant* newspaper. Moscow: The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 29. 10. 2012, <http://archive.mid.ru/BDOMP/Brp_4.nsf/arh/36FFE5BB38C3DEA744257AAE00448CC4?OpenDocument>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation – Lavrov, Sergey (2014): Remarks by Foreign Minister Sergey Lavrov during an open lecture on Russia's current foreign policy. Moscow: The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 20. 10. 2014, <http://archive.mid.ru/BDOMP/Brp_4.nsf/arh/28BF39A9DFD8DDE544257D77005CCE7B?OpenDocument>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2015): Comment by the Information and Press Department on the EU Annual Report on Human Rights and Democracy in the World in 2014. Moscow: The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 24. 6. 2015, <http://archive.mid.ru/BDOMP/Brp_4.nsf/arh/BE12CC4D6019A81543257E6E005CE157?OpenDocument>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation – Lavrov, Sergey (2012): Speech of the Minister of Foreign Affairs of Russia S. V. Lavrov at MGIMO (U) MFA and answers to the

- questions asked by students. Moscow : The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 1. 9. 2012, <http://archive.mid.ru/BDOMP/Brp_4.nsf/arh/91DCA2BE0B9D5C8944257A7200349659?OpenDocument>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation – Lukashevich A. (2015): Comment by Foreign Ministry Spokesman Alexander Lukashevich on the US State Department's annual human rights report. Moscow : The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 26. 6. 2015, <http://archive.mid.ru/BDOMP/Brp_4.nsf/arh/3F0702F33323218D43257E730066D474?OpenDocument>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2014): Vladimir Putin addressed State Duma deputies, Federation Council members, heads of Russian regions and civil society representatives in the Kremlin. Moscow : The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 18. 3. 2014, <http://archive.mid.ru/BDOMP/Brp_4.nsf/arh/2A848AEDCFC7109644257CA0002A1CA6?OpenDocument>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (1993): The Constitution of the Russian Federation. Moscow : The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 12. 12. 1993, <<http://archive.mid.ru//ns-osndoc.nsf/8f29680344080938432569ea00361529/d0bd6a5ba542c949c32575dd004009ee?OpenDocument>>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2000): Information Security Doctrine of the Russian Federation. Moscow : The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 9. 9. 2000, <<http://archive.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/2deaa9ee15ddd24bc32575d9002c442b!OpenDocument>>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2000): National Security Concept of the Russian Federation. Moscow : The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 10. 1. 2000, <<http://archive.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/36aba64ac09f737fc32575d9002bbf31!OpenDocument>>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2013): Unofficial translation Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation. Moscow : The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 12. 2. 2013, <<http://archive.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/869c9d2b87ad8014c32575d9002b1c38!OpenDocument>>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2013): Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation. Moscow : The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 12. 2. 2013, <<http://archive.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/869c9d2b87ad8014c32575d9002b1c38!OpenDocument>>.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2014): Concept of the Russian Federation's State Policy in the Area of International Development Assistance. Moscow : The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 20. 4. 2014, <<http://archive.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/e68f5e0f3866ece544257d77004b2054!OpenDocument>>.
- Tversky, Amos (1969): Intransitivity of preferences. *Psychological review*, Vol. 76, No. 1, s. 31–48.
- Zakaria, Fareed (2005): *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*. Praha: Academia.

Bělorusko

- Albrecht, Donald (2015): In which country is your boss more likely to be a woman? *World Economic Forum*, 11. 11. 2015, <https://www.weforum.org/agenda/2015/11/boss-more-likely-to-be-a-woman/?utm_content=buffer391a9&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer>.
- Astapenia, Ryhor (2015): Belarus at War with its „Social Parasites“. *Belarus Digest*, 8. 4. 2015, <<http://belarusdigest.com/story/belarus-war-its-social-parasites-22262>>.
- Bakunowicz, Tomasz (2015): A game played according to Lukashenka's rules: the political opposition in Belarus. *OSW Commentary*, 9. 7. 2015, <<http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-07-09/a-game-played-according-to-lukashenkas-rules-political>>.
- Belarus MFA (2015): 2nd time in a row Belarus is among TOP10 most dynamic countries in access to Information&Communication Technologies. *Belarus MFA*, 2. 12. 2015, <<https://twitter.com/BelarusMFA/status/671972113570492416?lang=cs>>.
- Belarusinfocus (2015): Belarusian opposition divided into three blocs ahead of 2015 presidential elections. *Belarusinfocus*, 19. 5. 2015, <<http://belarusinfocus.info/p/6691>>.
- Belsat (2015): 'Weddings' of Belarusian Opposition: Attempts to Unite. *Belsat*, 11. 2. 2015, <<http://belsat.eu/en/news/shlyuby-belaruskaj-apazitsyi/>>.
- Bennett, Brian (2011): *The Last Dictatorship in Europe: Belarus Under Lukashenko*. New York: Columbia University Press.
- Bowen, Andrew (2011): Belarus Moves to Ban Hysterical Russian Media, *Deutsche Welle*, 21. 3. 2011, <<http://www.dw.com/en/belarus-moves-to-ban-hysterical-russian-media/a-15112243>>.
- Committee to Protect Journalists (2004): News from the Committee to Protect Journalists. *CJP*, <<https://cpj.org/europe/belarus/2004/>>.
- Constitutional Court of the Republic of Belarus (1994): Constitution of the Republic of Belarus. Minsk: Constitutional Court of the Republic of Belarus, 1994 with amendments adopted in 27. 11. 1996 and 17. 10. 2004, <<http://www.kc.gov.by/en/main.aspx?guid=1411>>.
- Council of Europe (2004): Relations between Council of Europe and Belarus. France: Council of Europe, 18. 6. 2004, <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=752651&Site=COE>>.
- Council of Europe (2016): Council Conclusions on Belarus. France: Council of Europe, 15. 2. 2016, <<http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/02/15-fac-belarus-conclusions/>>.
- Council of Europe (2015): Belarus: EU Suspends Restrictive Measures Against Most Persons and All Entities Currently Targeted. France: Council of Europe, 29. 10. 2015, <<http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/10/29-belarus/>>.
- CTV (2015): Alexander Lukashenko Addresses UN Summit on Sustainable Development in New York. *Belarusian Television Channel CTV*, 27. 9. 2015, <<http://en.ctv.by/en/1443424044-alexander-lukashenko-addresses-un-summit-on-sustainable-development-in-new-york>>.
- EBRD (2015): Country Assessment: Belarus. *Transition Report 2015–16 Rebalancing Finance*, <http://2015.tr-ebrd.com/wp-content/uploads/2015/11/TR2015_16_CA_Belarus.pdf>.
- European Federation of Journalists (2016): Belarus Fines Freelance Journalist for Working With „Foreign Media“. *European Federation of Journalists*, 14. 1. 2016, <<http://europeanjournalists.org/blog/2016/01/14/belarus-fines-freelance-journalist-for-working-with-foreign-media/>>.
- Euroradio.fm (2014): Lukashenka explains his interpretation of democracy. *Euroradio.fm*, 13. 5. 2014, <<http://euroradio.fm/en/lukashenka-explains-his-interpretation-democracy>>.
- GAERC (1997): 2027th meeting Council on General Affairs. Brussels: European Commission, 15. 9. 1997, <http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-97-269_en.htm?locale=en>.
- GAERC (1997): 2003rd meeting Council on General Affairs, Brussels: European Commission, 30. 4. 1997, <http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-97-129_en.htm?locale=en>.
- Chodkovski, Konstanty (2015): Belarus' most progressive activists: the 'Zmahary'. *Eastbook*, 12. 1. 2016, <<http://www.belarus-votes.org/stories/belarus-most-progressive-activists-the-zmahary.html>>.
- Index on Censorship (2014): Belarus: Time for Media Freedom. *Policy paper on media freedom in Belarus*, <http://www.indexoncensorship.org/wp-content/uploads/2014/02/IDX_Belarus_ENG_WebRes_FINAL.pdf>.
- Ioffe, Grigory (2014): *Reassessing Lukashenka*. London and New York: Palgrave Macmillan.

- ITU (2015): ITU releases annual global ICT data and ICT global development index country rankings. Geneva: ITU, 30. 11. 2015, <http://www.itu.int/net/pressoffice/press_releases/2015/57.aspx#.VpPOulljywy>.
- Jarábik, Balázs (2015): Ukraine's Fall: Rocking the Boat. *V4Revue*, 28. 9. 2015, <<http://visegradrevue.eu/ukraines-fall-rocking-the-boat/>>.
- Jarábik, Balázs (2014): Revisiting Belarus: The Reality Beyond the Rhetoric, *Carnegie Endowment for Peace*, 3. 12. 2014, <<http://carnegieendowment.org/2014/12/03/revisiting-belarus-reality-beyond-rhetoric>>.
- Korosteleva, Elena A. (2014): The EU has successfully pursued a strategy of democracy promotion by technocratic means in Belarus. *EUROPP*, 6. 10. 2014, <<http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2014/10/06/the-eu-has-successfully-pursued-a-strategy-of-democracy-promotion-by-technocratic-means-in-belarus/>>.
- Kryvoi, Y. – Wilson, A. (2015): From Sanctions to Summits: Belarus After the Ukraine Crisis, *European Council on Foreign Relations*, <http://www.ecfr.eu/publications/summary/from_sanctions_to_summits_belarus_after_the_ukraine_crisis3016>.
- Kulakevich, Tatsiana (2015): Political Parties in Belarus: Do They Really Matter?. *Belarus Digest*, 16. 6. 2015, <<http://belarusdigest.com/story/political-parties-belarus-do-they-really-matter-22849>>.
- Legatum Institute (2015): 2015 Legatum Institute Prosperity Index, London: The Legatum Institute, <<http://www.prosperity.com/#!/europe>>.
- Lukashenka, Alexander (2016): New Year Address from President of the Republic of Belarus Alexander Lukashenko. *Belorus News*, 1. 1. 2016, <<http://eng.belta.by/president/view/new-year-address-from-president-of-the-republic-of-belarus-alexander-lukashenko-87986-2016/>>.
- Lukashenko, Alexander (2016): New Year Address from President of the Republic of Belarus Alexander Lukashenko, *President of the Republic of Belarus*, 1. 1. 2016, <http://president.gov.by/en/news_en/view/new-year-address-from-president-of-the-republic-of-belarus-alexander-lukashenko-12850/>.
- Makei, Vladimir (2013): Human Rights: What and Who Made Them Divide the World?. *Russia in Global Affairs*, 29. 6. 2013, <<http://eng.globalaffairs.ru/number/Human-Rights-What-and-Who-Made-Them-Divide-the-World-16031>>.
- Marples, David R. (2005): Europe's last dictatorship: the roots and perspectives of authoritarianism in 'White Russia'. *Europe-Asia Studies*, Vol. 57, No. 6, s. 895–908.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus (2015): Belarus in International Ratings and Domestic Statistics. Minsk: Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus, 1. 11. 2015, <<http://mfa.gov.by/upload/123/November%202015eng.pdf>>.
- Giragosian, Richard (2015): The Other Minsk Process. *Al-Jazeera*, 18. 2. 2015, <<http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/02/minsk-mediation-armenia-azerbaijan-karabakh-150217044034179.html>>.
- OSCE (2016): Presidential Election 11. 10. 2015 Final Report. Warsaw: OSCE, 28. 1. 2016, <<http://www.osce.org/odihr/elections/belarus/218981?download=true>>.
- OSCE (2012): Belarus: Parliamentary Elections 23. 9. 2012: Final Report. Vienna: OSCE, 14. 12. 2012, <<http://www.osce.org/odihr/elections/98146>>.
- OSCE (2001): OSCE human rights office calls for independent investigation of unsolved disappearances and murders in Belarus and Ukraine. Warsaw: OSCE, 24. 9. 2001, <<http://www.osce.org/odihr/53837>>.
- Pact (2015): Top 10 of Belarus Civil Society in 2015. Washington, DC: Pact, 1. 1. 2015, <<http://www.pactworld.org/news/top-10-belarus-civil-society-2015>>.
- Preiherman, Yauheni (2012): Who is in the New Belarussian Parliament?. *Belarus Digest*, 4. 10. 2012, <<http://belarusdigest.com/story/who-new-belarusian-parliament-11503>>.
- President of the Republic of Belarus (2015): Address of the President to the Belarusian People and the National Assembly. Minsk: President of the Republic of Belarus, 29. 4. 2015, <http://president.gov.by/en/news_en/view/belarus-president-to-address-nation-parliament-on-29-april-11303/>.
- President of the Republic of Belarus (2015): Address of the President to the Belarusian People and the National Assembly. Minsk: President of the Republic of Belarus, 29. 4. 2015, <http://president.gov.by/en/news_en/view/belarus-president-to-address-nation-parliament-on-29-april-11303/>.

- Council of Europe (1996 – 2012): Documents: Venice Commission, Venice: Council of Europe, <<http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?country=5&year=all>>.
- Radio Free Europe/Radio Liberty (2009): Lukashenka says he's ready to consider Belarus reforms. *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 5. 5. 2009, <<http://www.refworld.org/docid/4a014a9ec.html>>.
- Radio Free Europe/Radio Liberty (2009): Tenth Anniversary of Belarus's Disappeared. *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 16. 9. 2009, <http://www.rferl.org/content/Tenth_Anniversary_Of_Belarus_Disappeared/1824314.html>.
- Rausing, Sigrid (2012): Belarus: inside Europe's last dictatorship. *The Guardian*, 7. 10. 2012, <<http://www.theguardian.com/world/2012/oct/07/belarus-inside-europes-last-dictatorship>>.
- Reuters (2012): Belarus President Lukashenko in his Own Words. *Reuters*, 27. 11. 2012, <<http://www.reuters.com/article/us-belarus-lukashenko-extracts-idUSBRE8AQ0V520121127>>.
- Russia Today (2011): Interview with Alexander Lukashenko. *Russia Today*, 19. 3. 2011, <<https://www.rt.com/shows/interview/lukashenko-dictator-europe-interview-433/>>.
- Siarhei, Bohdan (2015): Wars in Syria and Ukraine Make Belarus More Important. *Belarus Digest*, 9. 12. 2015, <<http://belarusdigest.com/story/wars-syria-and-ukraine-make-belarus-more-important-23979>>.
- Smok, Vadzim (2014): New Polls: Belarusians Support Lukashenka and Do Not Want an Euromaidan. *Belarus Digest*, 2. 5. 2014, <<http://belarusdigest.com/story/new-polls-belarusians-support-lukashenka-and-do-not-want-euromaidan-17707>>.
- Barushka, Katerina (2015): After decades of Russian dominance, Belarus begins to reclaim its language. *The Guardian*, 28. 1. 2015, <<http://www.theguardian.com/world/2015/jan/28/sp-russian-belarus-reclaims-language-belarusian>>.
- UNDP (2015): Human Development Index – Key to HDI Countries and Ranks 2014. New York: UNDP, <<http://hdr.undp.org/sites/default/files/ranking.pdf>>.
- The World Bank (2016): Gini Index: World Bank estimate. Washington, DC: The World Bank, <<http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI/countries?display=map>>.
- University of Kent (2013): Belarus and Eastern Partnership: A National Values Survey. *Global Europe Centre Survey Brief*, <<http://www.kent.ac.uk/politics/gec/research/documents/gec-belarus-survey-brief-2013.pdf>>.
- Venice Commission (2004): Opinion on the Referendum of 17 October 2004 in Belarus. Strasbourg: Venice Commission, 8. 10. 2004, <<http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD%282004%29029-e>>.
- Venice Commission (2011): Opinion on the Compatibility with universal human rights standards of article 193-1 of the Criminal Code on the rights of non-registered associations. No. 633/2011, Strasbourg: Venice Commission, 18. 10. 2011, <<http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282011%29036-e>>.
- Venice Commission and OSCE/ODIHR (2012): Joint Opinion on the Law on Mass Events of the Republic of Belarus. No. 655/2011, ODIHR opinion FOA/BEL201/2012, Strasbourg, Warsaw: Venice Commission, OSCE/ODIHR, <<http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282012%29006-e>>.
- Výzkumný rozhovor, Minsk, prosinec 2015.
- Weymouth, Lally (2011): Lally Weymouth interviews Belarusian President Alexander Lukashenko. *Washington Post*, 3. 3. 2011, <https://www.washingtonpost.com/opinions/lally-weymouth-interviews-belarus-president-alexander-lukashenko/2011/03/03/AB9iCoN_story.html>.
- Wilson, Andrew (2011): *Belarus: the last European Dictatorship*. Yale University Press.
- Yarashevich, Viachaslau (2014): Political Economy of Modern Belarus: Going Against Mainstream?. *Europe-Asia Studies*, Vol. 66, No. 10, s. 1703 –1734.

Uzbekistán

1. Boonstra, Jos (2015): Reviewing the EU's Approach to Central Asia. *EUCAM Policy Brief*, No. 34, <http://www.eucentralasia.eu/uploads/tx_ictcontent/EUCAM-PB-34-Reviewing-EU-policies-in-Central-Asia-EN_01.pdf>.
2. Collins, Kathleen (2009): *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia. The Impact on Regime Transformation*. Cambridge University Press.
3. Cooley, Alexander (2012): *Great Games, Local Rules. The New Great Power Contest in Central Asia*. Oxford University Press.
4. Cummings, Sally N. (2002): *Power and Change in Central Asia*. Routledge.
5. Diamond, Larry (2002): Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2, s. 21–35.
6. Fergana (2015): Узбекистан: Президент Ислам Каримов уже две недели не показывается на публике. *Fergana*, 12. 2. 2015, <<http://www.fergananews.com/news/23077>>.
7. Freedom House (2008): Nations in Transit 2008: Uzbekistan. *Freedom House*, <<https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2008/uzbekistan>>.
8. Freedom House (2013): Nations in Transit 2013: Uzbekistan. *Freedom House*, <<https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2013/uzbekistan>>.
9. Hasanov, Ulugbek (2002): ДЕМОКРАТИЯ VS АНАРХИЯ. *Nomad*, 16. 2. 2002, <<http://www.nomad.su/?a=2-200202161000>>.
10. Howard, Marc M. – Roessler, Philip G. (2006): Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes. *American Journal of Political Science*, Vol. 50, No. 2, s. 365–381.
11. iDnes (2015): Hra na volby. Uzbeký diktátor Karimov získal 90 procent hlasů. *iDnes*, 30. 3. 2015, <http://zpravy.idnes.cz/volby-uzebikistan-prezidentem-je-poctvrte-islam-karimov-pzv-/zahranicni.aspx?c=A150330_114345_zahranicni_vez>.
12. Inosmi.ru (2013): Каримов назвал гастарбайтеров «лентяями». *Inosmi.ru*, 24. 6. 2013, <<http://inosmi.ru/sngbaltia/20130624/210331369.html>>.
13. Kamp, Marianne (2004): Between Women and the State: Mahalla Committees and Social Welfare in Uzbekistan. In: Luong, Pauline Jones (ed.): *The Transformation of Central Asia. States and Societies from Soviet Rule to Independence*. Cornell University Press.
14. Kangas, Robert D. (2002): Uzbekistan: the Karimov Presidency – Amir Timur revisited. In: Cummings, Sally N. (ed), *Power and Change in Central Asia*. Routledge, s. 130–149.
15. Karimov, Islam (1996a): Узбекистан: национальная независимость, экономика, политика, идеология. Taškent: Uzbekistan.
16. Karimov, Islam (1996b): Наша цель: свободная и процветающая Родина. Taškent: Uzbekistan.
17. Karimov, Islam (2012): Узбекистан на пороге достижения независимости. Taškent: Uzbekistan.
18. Karimov, Islam (2015): Islam Karimov's Speech during the Inaugural Ceremony at the Joint Sessions of Oliy Majlis Houses. *Uzbekistan Today*, Vol. 443, No. 15.
19. Laumulin, Murat – Tolipov, Farkhod (2010): Узбекистан и Казахстан: борьба за лидерство? *ИНДЕКС БЕЗОПАСНОСТИ*, No. 92.
20. Linz, Juan J. – Stepan, Alfred (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. The Johns Hopkins University Press.
21. Luhn, Alec (2015): Human rights activists' dismay as Uzbekistan autocrat clings to power. *The Guardian*, 4. 4. 2015, <<http://www.theguardian.com/world/2015/apr/04/uzbekistan-islam-karimov-fourth-term-corruption>>.
22. Neweurasia (2014): Despot's diplomatic sports at Sochi. *Neweurasia*, 12. 2. 2014, <<https://www.neweurasia.net/cross-regional-and-blogsphere/despots-diplomatic-sports-at-sochi/>>.
23. Omelicheva, Mariya Y. (2015): *Democracy in Central Asia. Competing Perspectives and Alternative Strategies*. University Press of Kentucky.
24. OSCE/ODIHR (2008): Republic of Uzbekistan, Presidential Election 23 December 2007. Warsaw: OSCE/ODIHR, 23. 4. 2008, <<http://www.osce.org/odihr/elections/uzbekistan/31600?download=true>>.

25. OSCE/ODIHR (2009): Republic of Uzbekistan, Parliamentary Elections 27 December 2009. Warsaw: OSCE/ODIHR, 6. 11. 2009, <http://www.osce.org/odihr/elections/uzbekistan/40136?download=true>.
26. OSCE/ODIHR (2014): Republic of Uzbekistan, Parliamentary Elections 21 December 2014. Warsaw: OSCE/ODIHR, 18. 11. 2014, <http://www.osce.org/odihr/elections/uzbekistan/126816?download=true>.
27. OSCE/ODIHR (2008): Republic of Uzbekistan, Presidential Elections 29 March 2015. Warsaw: OSCE/ODIHR, 23. 6. 2015, <http://www.osce.org/odihr/elections/uzbekistan/165876?download=true>.
28. Press Service of the President of the Republic of Uzbekistan (1992): Constitution of the Republic of Uzbekistan. Taškent: Press Service of the President of the Republic of Uzbekistan, 8. 12. 1992 <http://www.press-service.uz/en/constitution/laws/general/>.
29. Press Service of the President of the Republic of Uzbekistan (2010): *КОНЦЕПЦИЯ ДАЛЬНЕЙШЕГО УГЛУБЛЕНИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ РЕФОРМ И ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СТРАНЕ*. Taškent: Press Service of the President of the Republic of Uzbekistan, 12. 11. 2010, <http://www.press-service.uz/ru/news/794/>.
30. Rbcdail.ru (2011): В Узбекистане опасаются начала SMS-революции. *Rbcdail.ru*, 15. 3. 2011, <http://www.rbcdaily.ru/media/562949979862486>.
31. RFE/RL (2015): A Bad Sign From Karimov's Inauguration Speech. *RFE/RL*, 16. 4. 2015, <http://www.rferl.org/content/karimov-presidency-uzbekistan/26961326.html>.
32. The Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan (2005): Rules of forming of local Kengashes (Councils) of people's deputies. Taškent: The Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, <http://www.senat.uz/en/senate-slrp/rules-for-forming-local-councils.html>.
33. Today.kz (2015): Почему Ислам Каримов раскритиковал собственный парламент?. *Today.kz*, 25. 2. 2015, <http://today.kz/news/article/2015-02-25/606366-почему-islam-karimov-raskritikoval-sobstvennyj-parlament-video/>.
34. Tolipov, Farkhod (2005): The Gap between de-jure and de-facto Democratization in Uzbekistan. Problems of Proto-Democracy. In: Morozova, Irina (ed.): *Towards Social Stability and Democratic Governance in Central Eurasia. NATO Science Series, V: Science and Technology Policy*, Vol. 49, s. 261 – 282.
35. Tolipov, Farkhod (2015): В УЗБЕКИСТАНЕ ПОЛИТОЛОГИЯ ОБЪЯВЛЕНА ЛЖЕНАУКОЙ, ЕЕ ПРЕПОДАВАНИЕ В ВУЗАХ ОТМЕНЯЕТСЯ. *Asia Terra*, 31. 8. 2015, <http://www.asiaterra.info/news/v-uzbekistane-politologiya-ob-yavlenu-lzhenaukoj-ee-prepodavanie-v-vuzakh-otmenyaetsya>.
36. Vybory prezidenta Respubliki Uzbekistan (2015): *ВЫБОРЫ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН – ВАЖНЕЙШИЙ ЭТАП УКРЕПЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СТРАНЕ*. Taškent: Uzbekistan. www.elections.uz/upload/iblock/c7a/c7a76750767d3be0ece3a9e61c8233e7.pdf

Čína

- Bai, Gang (2000): Survey of China's legislative Work to Establish Village Anatomy. In: Yu Keping (ed.): *Democracy and the Rule of Law in China*, Brill: Leiden, s. 163–196.
- Barmé, Jeremy (1999): *In the Red: On Contemporary Chinese Culture*. New York: Columbia University Press.
- Baum, Richard (1996): *Burying Mao: Chinese Politics in the Age of Deng Xiaoping*. Princeton University Press.
- BBC (2005): Text: China white paper on democracy. BBC News, 19. 10. 2005, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4355768.stm>>
- Bloomberg – Luo, Chris (2015): China launches massive suicide survey after party officials' deaths during graft crackdown. *South China Morning Post*, 29. 1. 2015, <<http://www.scmp.com/news/china/article/1694456/xis-anti-graft-campaign-prompts-suicide-watch>>.
- Chan, Sylvia (1998): Research notes on villagers' committee election: Chinese – style democracy. *Journal of Contemporary China*, Vol. 7, No. 19, s. 507–521.
- China Society for Human Rights Studies (2012): Great Achievements in Human Rights Protection since the 16th CPC National Congress. *Intercontinental Pan-Chinese Information Network*, <<http://www.chinahumanrights.org/Messages/Focus/73/index.htm>>.
- China.org.cn (2015): Full text: Chinese president's speech at commemoration of WWII victory. China.org.cn, 6. 9. 2016, <http://www.china.org.cn/chinese/2015-09/06/content_36506098.htm>
- China Through A Lens (2000): What Is "Three Represents" CPC Theory. *China Through A Lens*, <<http://www.china.org.cn/english/zhuanti/3represents/68735.htm>>.
- China Through A Lens (2005): White Paper on Political Democracy Published. *China Through A Lens*, 19. 10. 2005, <<http://www.china.org.cn/english/2005/Oct/145718.htm#2>>.
- Ding, Yi Jiang (1998): Pre – and post – Tiananmen conceptual evolution of democracy in intellectual circles' rethinking of state and society. *Journal of Contemporary China*, Vol. 7, No. 18, s. 229–256.
- Goldman, Merle (2002): *An Intellectual History of Modern China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldman, Merle (2009): The 1989 demonstrations in Tiananmen Square and beyond. Echoes of Ghandhi. In: Ash, Timothy, G. – Roberts, Adam, (eds.): *Civil Resistance and Power Politics*. Oxford University Press.
- Gries, Peter Hays (2004): *China's New Nationalism. Pride, Politics and Diplomacy*. Berkeley & London: University of California Press.
- Information Office of the State Council Of the People's Republic of China (1991): *Human Rights in China*. Beijing: Information Office of the State Council Of the People's Republic of China, <<http://www.china.org.cn/e-white/7/index.htm>>.
- Lin, Canchu – Lee, Yueh-Ting (2013): The Constitutive Rhetoric of Democratic Centralism: a thematic analysis of Mao's discourse on democracy. *Journal of Contemporary China*, Vol. 22, No. 79, s. 148–165.
- Luo, Xu (2004): Farewell to idealism: mapping China's university students of the 1990s. *Journal of Contemporary China*, Vol. 13, No. 41, s. 779–799.
- Lynch, Daniel C. (2006): *Rising China and Asian Democratization: Socialization to "Global Culture" in The Political transformation of Thailand, China, and Taiwan*, Stanford University Press, s. 162/4, <<https://books.google.cz/books?id=MAyCVSnMa7AC&pg=PA164&lpg=PA164&dq=sun+yat+sen+phases+democratization&source=bl&ots=DZ3EynE21z&sig=ulshPigOZK23FaXS3RDtJCGvoZQ&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjzmoDemqLKAhVCdQ8KHbzqAzkQ6AEIOjAF#v=onepage&q=sun%20yat%20sen%20phases%20democratization&f=false>>.
- Mai, Jun (2015): Suicide 'epidemic' haunts corruption crackdown as deaths of billionaire Xu Ming and scores of others reminiscent of darker times. *South China Morning Post*, 20. 12. 2015, <<http://www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/1893470/suicide-epidemic-haunts-corruption-crackdown-deaths>>.
- McFarquhar, Roderick (1997): *The Politics of China: The Eras of Mao and Deng*. Cambridge University Press.
- Nathan, Andrew (1998): *China's Transition*. Columbia University Press.

- O'Brien, Kevin J. – Han, Rongbin (2009): Path to Democracy? Assessing village elections in China, *Journal of Contemporary China*. *Journal of Contemporary China*, Vol. 18, No. 60, s. 359–378.
- Schubert, Gunter (2009): Studying 'Democratic' Governance in Contemporary China: looking at the village is not enough. *Journal of Contemporary China*, Vol 18, No. 60, s. 385–390.
- Schumpeter, Joseph A. (1943): *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Routledge.
- Shambaugh, David (2008): *China's Communist Party: Atrophy and Adaptation*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles and London.
- Solinger, Dorothy (1999): *Contesting Citizenship in Urban China Peasant Migrants, the State, and the Logic of the Market*, University of California Press.
- South China Morning Post (2014): Three China universities vow to strengthen ideological control over students, teachers. *South China Morning Post*, 1. 9. 2014, <<http://www.scmp.com/news/china/article/1582944/three-prestigious-mainland-universities-vow-strengthen-ideological>>.
- The Carter Center (2013): Countries: China. Atlanta: The Carter Center, <<http://www.cartercenter.org/countries/china.html>>.
- The National People's Congress of the People's Republic of China (2004): Constitution of the People's Republic of China. Beijing. The National People's Congress of the People's Republic of China, 14. 3. 2004, <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Constitution/node_2825.htm>.
- Thornton, John L. (2009): Foreword. In: Keping, Yu: *Democracy Is a Good Thing: Essays on Politics, Society, and Culture in Contemporary China*. Brookings Institution Press, s. 31–32
- Tsang, Steve (2009): Consultative Leninism: China's new political framework. *Journal of Contemporary China*, Vol, 18, No. 62, s. 865–880.
- Tubilwicz, Czeslaw (1997): Chinese Press Coverage of Political and Economic Restructuring of East Central Europe. *Asian Survey*, Vol. 37, No. 10, s. 927–943.
- Tubilwicz, Czeslaw (1999): The Chinese Rationalization of the Collapse of Communism in East Central Europe as Seen through the PRC's Print Media (in Chinese). *Hong Kong Journal of Social Science*, No. 14, s. 153–174.
- Unger, Jonathan ed. (1996): *Chinese Nationalism*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.
- Xinhua (2016) Xi extends greetings to non-CPC parties. *China.org.cn*, 31. 1. 2016, <http://www.china.org.cn/china/2016-01/31/content_37703056.htm>.
- Xinhua (2013) Making 'Chinese dream' a reality. *China Daily*, 12. 8. 2013, <http://www.chinadaily.com.cn/china/2013-12/08/content_17160305.htm>.
- Xu, Yong (2010) The Route of Rural Governance reform: Strengthening Village Management and Streamlining Township and County Governance. In: Keping, Yu (ed.): *Democracy and the Rule of Law in China*, Brill: Leiden, s. 139–162.
- Yu, Keping, ed., (2010): *Democracy and the Rule of Law in China*. Brill: Leiden.
- Zhao, Suisheng (1998): A State-Led Nationalism: The Patriotic Education Campaign in Post-Tiananmen China. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 31, No. 3, s. 287–302.
- Zheng, Bijian (2005): China's Peaceful Rise to Great-Power Status“. *Foreign Affairs*, 1. 9. 2005 <<https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2005-09-01/chinas-peaceful-rise-great-power-status>>.
- Zheng, Bijian (2005): *China's Peaceful Rise: Speeches of Zheng Bijian 1997–2004*. The Brookings Institution. <<https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2012/04/20050616bijianlunch.pdf>>.

Seznam zkratk

ČRA	Česká rozvojová agentura
ČLR.....	Čínská Lidová Republika
DG DEVCO.....	Generální ředitelství pro mezinárodní spolupráci a rozvoj
EIDHR.....	European Instrument for Democracy – Human Rights (Evropský instrument pro demokracii a lidská práva)
HP	humanitární pomoc
HRBA.....	human rights-based approach (lidskoprávní přístup)
LP	lidská práva
LPTP	odbor lidských práv a transformační politiky
MDGs.....	Millennium Development Goals (Rozvojové cíle tisíciletí)
MFA	Ministry of Foreign Affairs
MZV	Ministerstvo zahraničních věcí
MŽP.....	Ministerstvo životního prostředí
NNO	nevládní nezisková organizace
OBSE (OSCE)	Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě
ORS	Odbor rozvojové spolupráce a humanitární pomoci
OSN.....	Organizace spojených národů
PCD	Policy Coherence for Development (koherence politik pro rozvoj)
RF.....	Ruská Federace
RFE/RL.....	Radio Free Europe/Radio Liberty
SDGs	Sustainable Development Goals (Cíle udržitelného rozvoje)
TRANS.....	Program transformační spolupráce
ÚV	Úřad vlády
ZRS.....	zahraniční rozvojová spolupráce
ZÚ	zastupitelský úřad